

כנס הנשיא – הדמוקרטיה הישראלית במבחן השעה
מדד הדמוקרטיה הישראלית 2004
כולל סקר עמדות הנוער

אשר אריאון, פזית בן-נון, שלומית ברנע

המכון הישראלי לדמוקרטיה הוא גוף עצמאי, המסייע לכנסת ולוועדותיה, למשרדים ולמוסדות ממשלתיים, לגופי השלטון המקומי ולמפלגות, באמצעות הגשת מחקרים והצעות לביצוע שינויים ורפורמות בדפוסי פעילותם.

נוסף על כך, המכון הישראלי לדמוקרטיה מממש את שליחותו על-ידי הצגת מידע משווה בנושאי החקיקה ובדרכי התפקוד של משטרים דמוקרטיים שונים. כמו כן הוא שואף להעשיר את השיח הציבורי ולעודד דרכי חשיבה חדשות על-ידי ייזום דיונים בנושאים שעל סדר היום הפוליטי, החברתי והכלכלי, בהשתתפות מחוקקים, בעלי תפקידי ביצוע ואנשי אקדמיה ועל-ידי פרסום מחקרו.

מרכז גוטמן הוקם במתכונתו הנוכחית במכון הישראלי לדמוקרטיה בשנת 1998 עם מעבר מכון גוטמן למחקר חברתי שימושי למכון הישראלי לדמוקרטיה. המכון המקורי הוקם בשנת 1949 על ידי פרופ' אליהו (לואי) גוטמן, כמרכז חלוצי למחקרי דעת קהל וקידום מתודולוגיה במדעי החברה. יעדו של מרכז גוטמן להעשיר את הדיון הציבורי בסוגיות מדיניות ציבורית באמצעות מידע השאוב מבסיסי הנתונים של המרכז ומסקרי דעת הקהל המתבצעים על ידי המרכז.

כנס הנשיא - הדמוקרטיה הישראלית במבחן השעה

יוני 2004

מדד

הדמוקרטיה הישראלית

2004 כולל סקר עמדות הנוער

אשר אריאן, פזית בן-נון, שלומית ברנע

המכון הישראלי
לדמוקרטיה

מרכז גוטמן

Auditing Israeli Democracy 2004

Attitudes of Youth

Asher Arian, Pazit Ben-Nun, Shlomit Barnea

עורך ראשי: אורי דרומי
ראש מינהל מחלקת פרסומים: עדנה גרניט
עורכת הספרייה: יעל מושיב
עריכת לשון: מירי הורוביץ
רכז הפקה: נדב שטכמן
עיצוב: רון הרן
נדפס בתשס"ד ב'ארט פלוס', ירושלים

מסת"ב 965-7091-87-X ISBN

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לתרגם, לאחסן במאגר מידע, לשדר או לקלוט בכל דרך או אמצעי אלקטרוני, אופטי או מכאני או אחר – כל חלק שהוא מהחומר בספר זה. שימוש מסחרי מכל סוג שהוא בחומר הכלול בספר זה אסור בהחלט אלא ברשות מפורשת בכתב מהמו"ל.

© כל הזכויות שמורות למכון הישראלי לדמוקרטיה

Copyright by The Israel Democracy Institute

Printed in Israel 2004

אשר אריאן – עמית בכיר במכון הישראלי לדמוקרטיה ופרופסור למדע המדינה באוניברסיטת חיפה
פזית בן-נון ו**שלומית ברנע** – המכון הישראלי לדמוקרטיה

אתרנו באינטרנט:

www.idi.org.il

תוכן העניינים

7	רשימת תרשימים ולוחות
8	תודות
9	א. תמצית הממצאים העיקריים
11	ב. תיאור המחקר ומטרותיו
	ג. מדדי הדמוקרטיה
13	1. תמונת מצב מסכמת
14	2. ישראל 2004 בראי המדדים – שינויים בהשוואה למדד 2003
16	3. ממצאים נבחרים מתוך המדד
	ד. סקר הדמוקרטיה
23	1. דעת הקהל הישראלי לפי סקר הדמוקרטיה 2004 בהשוואה לסקר 2003
30	2. דעת הנוער הישראלי לפי סקר נוער ודמוקרטיה 2004 – אפיון כללי של אוכלוסיית הנוער
	ה. נספחים
48	1. מדד הדמוקרטיה
50	2. סקר מדד הדמוקרטיה 2004 בהשוואה לסקר מדד הדמוקרטיה 2003
55	3. סקר נוער ודמוקרטיה 2004 בהשוואה לסקר מדד הדמוקרטיה 2004

רשימת תרשימים ולוחות

12		תרשים 1
	מבנה המדד	
13	מיקומה של ישראל במדרג המדינות הדמוקרטיות שבמדגם עפ"י 17 מדדים	תרשים 2
16	שחיתות פוליטית בהשוואה בינלאומית	תרשים 3
17	שחיתות פוליטית בישראל, 1996-2004	תרשים 4
18	השתתפות פוליטית בהשוואה בינלאומית	תרשים 5
19	חופש העיתונות בישראל, 1994-2003	תרשים 6
20	חופש העיתונות בהשוואה בינלאומית	תרשים 7
21	חופש כלכלי בהשוואה בינלאומית	תרשים 8
21	חופש כלכלי בישראל, 1995-2004	תרשים 9
22	אי-שוויון בחלוקת ההכנסות בישראל, 1993-2003	תרשים 10
22	שערים חברתיים בישראל, 1992-2004	תרשים 11
23	שביעות רצון מהדמוקרטיה	תרשים 12
24	גאווה להשתייך למדינה	תרשים 13
25	תמיכה בסוציאליזם	תרשים 14
27	תמיכה בשוויון זכויות לערבים	תרשים 15
27	אמון במוסדות	תרשים 16
29	יחסים בין קבוצות בישראל	תרשים 17
30	הסכמה עם היגדים לא-דמוקרטיים	תרשים 18
33	תחושת זיקה למדינה	תרשים 19
34	סיבות מרכזיות לירידה מן הארץ	תרשים 20
34	אמון במוסדות	תרשים 21
38	מידת המעורבות בפוליטיקה, העניין ורמת הידע הפוליטי בקרב מבוגרים מול בני נוער ישראליים	תרשים 22
38	מידת העניין בפוליטיקה של הנוער כיום, ביחס למידת העניין של נוער בדמוקרטיה שונות, ומול הנוער הישראלי בשנת 2000	תרשים 23
41	דפוסי מחאה והתנגדות	תרשים 24
43	חמשת השערים בישראל עפ"י חלוקה לבני נוער מהקצוות השונים של המגזרים המשועים	תרשים 25
45	שביעות רצון מחינוך פורמלי לדמוקרטיה עפ"י סוג ביה"ס	תרשים 26
47	תפיסות הנוער בהיבטים דמוקרטיים שונים מול תפיסות מבוגרים, והערכת המבוגרים את התחזקות המאפיינים הללו בקרב הנוער בישראל	תרשים 27
15	ישראל 2004 בראי המדדים - שינויים בהשוואה למדד 2003	לוח 1
32	שייכות לקהילה וזיקה למדינה בקרב בני נוער ומבוגרים ישראליים	לוח 2
35	המוסד השומר באופן הטוב ביותר על הדמוקרטיה בקרב בני נוער ומבוגרים ישראליים	לוח 3
36	הגורם השומר על הדמוקרטיה בצורה הטובה ביותר בקרב בני נוער ומבוגרים ישראליים	לוח 4
37	השתתפות פוליטית בקרב בני נוער ומבוגרים ישראליים	לוח 5
40	דפוסי מחאה והתנגדות בקרב בני נוער ומבוגרים ישראליים	לוח 6
42	שערים חברתיים בקרב בני נוער ומבוגרים ישראליים	לוח 7

תודות

חוברת זו הוכנה לקראת כנס הנשיא, המתקיים זו השנה השנייה בבית הנשיא בירושלים. אנו מודים לכבוד נשיא המדינה, מר משה קצב, על החסות שהעניק למפעל זה. תודתנו שלוחה גם לעובדי בית הנשיא על סיועם בארגון הכנס.

תודתנו לסגן מנהל, ראש מרכז המידע של המכון, על איסוף הנתונים למחקר.

א. תמצית הממצאים העיקריים

השלישי ניצבים תלמידי בתי הספר הפרטיים או הדמוקרטיים.

מבדיקת הקשר למדינה והנטייה לרדת מהארץ עולה כי הרגשת השייכות של הנוער וזיקתו לארץ ולמדינה חלשות מאלו של המבוגרים, ושהמצב הביטחוני מהווה עבורו מניע עיקרי להגירה (לעומת המצב הכלכלי המהווה מניע מרכזי אצל המבוגרים).

ביחס למידת האמון במוסדות וברשויות השלטון, נמצא כי **שלושת המוסדות שהנוער נותן בהם אמון הם צה"ל, בית המשפט העליון והמשטרה**, אם כי מידת האמון שלו בשני הראשונים נמוכה מזו של המבוגרים. מעניין לציין כי הנוער נותן אמון רב יותר מן המבוגרים בכנסת, במפלגות, בהסתדרות וברבנות ונוטה יותר מן המבוגרים לראות **בכנסת, ולא בבית המשפט העליון**, את המוסד המגן על הדמוקרטיה.

נמצא כי שיעורי ההשתתפות ומידת העניין של הנוער בפוליטיקה, נמוכים ביחס למבוגרים. כמו כן נמצא הבדל בין הבנים לבנות: הבנות מגלות פחות מעורבות, בקיאות ועניין בפוליטיקה מן הבנים.

מבדיקת שיעורי התמיכה בסרבנות לשרת בשטחים ובסירוב לפנות יישובים: **43% מבני הנוער הביעו תמיכה בסרבנות**, לעומת כ-25% בקרב המבוגרים (וזאת לעומת מידת האמון הגבוהה שהביע הנוער בצה"ל).

ממצא מדאיג במיוחד הוא **כמיהתו של רוב הנוער (60%) למנהיגים חזקים** (כתחליף למסגרת החוקית) והרגשתם של למעלה ממחצית מבני הנוער כי **פוליטיקאים אינם נוטים להתחשב בדעתם של האזרחים**.

מידת הביקורתיות של הציבור כלפי הדמוקרטיה עלתה, והיא באה לידי ביטוי **בירידה מתמשכת בשביעות הרצון של הציבור ממידת הדמוקרטיה בישראל**. לעומת 14% שסברו כי ישראל אינה דמוקרטית דיה ב-1990, הביעו 39% מן הנשאלים

דמותו של הנוער הישראלי 2004 המסתמנת מן הסקר היא של נוער קונפורמיסט שאינו שונה בהרבה מכלל האוכלוסייה. בהיבטים מסוימים מביע הנוער הרגשות ותפישות חיוביות יותר מן המבוגרים לגבי מצב הדמוקרטיה בישראל, וכן הוא מביע אמון רב יותר מן המבוגרים במוסדות פורמליים מסורתיים, כמו הכנסת, המפלגות וההסתדרות. עם זאת, מידת העניין והידע המועטה של הנוער, תמיכתו בסרבנות וכמיהתו למנהיגים חזקים מהוות נורה אדומה המחייבת התייחסות. שני הפנים הללו של הנוער שהוצגו בסקר מרמזים על תפיסתו את הדמוקרטיה: בעיניו היא פורמלית יותר מאשר מהותית, ערכית. תפיסה זו, המדגישה את המסגרת ולא את המהות, מעלה תהייה לגבי צביונה של הדמוקרטיה הישראלית בעתיד.

כפי שעולה מן הסקר, הנוער הישראלי הולך בתלם, מסור למדינה, ובחלק מן ההיבטים שנבדקו הוא אינו שונה באופן מהותי מדור המבוגרים. עם זאת, נמצאו נטיות אחדות המאפיינות את הנוער כקבוצה נפרדת מכלל האוכלוסייה ונטיות אחדות המפלחות את קבוצת הנוער בתוכה.

ככלל, נמצא שהנוער מבטא **שביעות רצון רבה יותר כלפי הדמוקרטיה** מאשר המבוגרים, **ושהוא מתון מהם בנטייתו האנטי דמוקרטיות**. גם בהערכתו את עומק השסעים החברתיים ביטא הנוער הרגשה חיובית יותר מהם באשר לאופי היחסים בין קבוצות ומגזרים שונים. כמו המבוגרים, גם הנוער מעריך את **השסע הלאומי כשסע החמור ביותר** כיום; הנוער היהודי מעריך אותו כחמור יותר מן הנוער הערבי.

בנוגע למידת שביעות הרצון של הנוער משיעורי האזרחות כהכנה לאזרחות טובה במדינה, נמצא כי **57% מקרב הנוער הביעו שביעות רצון מלימודי האזרחות**, לעומת 41% מן המבוגרים המחזיקים באותה דעה. מפילוח הנוער לפי מסגרות החינוך עולה כי שבעי הרצון ביותר הם תלמידי החינוך הממלכתי-דתי, אחריהם תלמידי החינוך הממלכתי, ורק במקום

שיפור מסוים חל בהיבט הלכידות ומידת השיסוע בחברה הישראלית ב-2004. זוהה שיפור בהערכת היחסים בין יהודים לערבים ובין אשכנזים למזרחים, לעומת הרעה ביחסים בין עולים לוותיקים. למרות השיפור המסוים, השסע היהודי-ערבי עדיין נתפס בעיני רוב הנשאלים כמקור המתיחות העיקרי בחברה הישראלית.

הדמוקרטיה הישראלית, כפי שהיא משתקפת במודדים הכמותניים הבינלאומיים, היא בעיקר **דמוקרטיה פורמלית**, המקיימת מערכת מוסדית דמוקרטית האמונה על תפקוד המשטר ועל ביצוע ההליכים הדמוקרטיים במדינה. בהיבט זה, מצבה של ישראל טוב יחסית לדמוקרטיות אחרות, בעיקר בזכות רמת הייצוגיות הגבוהה והציון הגבוה שקבלה ישראל במדד המגבלות על הרשות המבצעת.

לעומת זאת, נראה כי הדמוקרטיה הישראלית טרם הצליחה לסגל לעצמה את מאפייני הדמוקרטיה המהותית ולהטמיע את הערכים, את התפיסות ואת התרבות הדמוקרטית, ובהיבט הזכויות מצבה מדאיג.

נקודות החולשה הבולטות של הדמוקרטיה הישראלית הן **אי-יציבות**, הבאה לידי ביטוי בחילופי שלטון תכופים, באורך החיים הקצר של ממשלות ובמתוחות רבה הנובעת משסעים מטעמים לאומיים ודתיים.

היהודיים את אותה אי-שביעות רצון, המלווה בירידה במידת שביעות הרצון גם מאופן תפקוד הדמוקרטיה בישראל 2004.

מגמת ירידה ניכרת גם בזיקתו של הציבור למדינה, ובעיקר בקרב העולים החדשים. מגמה זו באה לידי ביטוי בהרגשת ההזדהות עם המדינה ובמידת הגאווה באזרחות הישראלית.

ביחס למידת השתרשותה של תרבות דמוקרטית בישראל, זוהתה רגישות יתר מצד הציבור לקיומם או לאי-קיומם של ערכים ושל נורמות דמוקרטיות. חלה ירידה ניכרת בשביעות רצונו של הציבור מן השמירה על זכויות האדם, וחלה רגישות יתר לשיעורי הקיפוח של המיעוט הערבי בישראל (64% הצביעו על קיפוח, לעומת 55% בסקר 2003). **הרגשת האי-שוויון החברתי-כלכלי בקרב הציבור היהודי חריפה מזו שהייתה ב-30 השנה האחרונות**, והיא מתבטאת בהסכמתם של 90% מן הנשאלים היהודיים לטענה כי "אין מספיק שוויון חברתי וכלכלי בארץ".

ביחס למידת האמון של הציבור במוסדות השלטון והמדינה, נמצא כי לצד ירידה ניכרת באמון במוסדות הפוליטיים (בעיקר בשרי הממשלה) חלה עלייה במידת האמון בבית המשפט העליון, פרקליטות המדינה ובמוסד נשיא המדינה.

ב. תיאור המחקר ומטרותיו

במובנה הפורמלי ובמובנה המהותי. היבט היציבות, אף שאינו אפיון של משטרים דמוקרטיים בלבד, נכלל בהערכה משום השפעתו על יכולת התפקוד ועל המשילות.

כל אחד ואחד משלושת ההיבטים הללו כולל מקבץ תכונות המהוות אבני פינה בבניין הדמוקרטי (תרשים 1). **ההיבט המוסדי** כולל חמש תכונות: אחריותיות (Accountability), ייצוגיות, השתתפות, איזונים ובלמים וכן טוהר המידות בממשל (שחיתות). **היבט הזכויות** כולל שש תכונות: זכויות אזרחיות, זכויות פוליטיות, זכויות חברתיות, זכויות כלכליות (קניין), שוויון מגדרי ושוויון למיעוטים. **היבט היציבות** כולל שלוש תכונות: יציבות הממשלה, קונפליקט פוליטי ושסעים חברתיים.

כל אחת ואחת מן התכונות הללו נבחנה באמצעות מספר ממדים כמותניים בינלאומיים (31 מדדים בסך הכול) ובאמצעות סקר דעת קהל שבדק עד כמה, לתפיסת הציבור, התכונות הללו מתקיימות בישראל 2004.³ לגבי התכונות הנכללות בהיבט הזכויות, המבטא את הפן המהותי של הדמוקרטיה, נבדקה גם מידת התמיכה של הציבור הישראלי בערכים הדמוקרטיים מתוך כוונה לעמוד על מידת ההשתרשות של התרבות ושל הערכים הדמוקרטיים. הסקר שנערך במרס 2004 כלל מדגם מייצג של האוכלוסייה הבוגרת בישראל (יהודים וערבים).

הקריטריונים לבחירתנו בתכונות הנכללות במדד היו אלה: תקפות, מהימנות, שונות, שקיפות, בהירות, פירוט, זמינות המידע ומידת המעודכנות שלו. משום מורכבות התופעה הנחקרת בחרנו להתמקד בבחינת

זו השנה השנייה שהדמוקרטיה הישראלית עומדת למבחן ולהערכה במסגרת פרויקט מדד הדמוקרטיה, ששם לו יעד: להציג בצורה מהימנה ומקיפה את איכות התפקוד של הדמוקרטיה ואת אופן התפיסה שלה בעיני הציבור הישראלי.¹ מתוך ההכרה בחשיבות קיומה של דמוקרטיה מהותית ויציבה בישראל, ביקשנו באמצעות המדד לזהות את הטעון שיפור וטיפוח במשטר ובתרבות הדמוקרטיים שלנו.

משום הרצון לבחון הן את תפקודה של הדמוקרטיה בפועל והן את אופן תפיסתה בעיני הציבור, נערך המחקר בשני מישורים: האחד - בחינה של היבטים מרכזיים בתפקוד המשטר הדמוקרטי לפי אינדיקטורים כמותניים המקובלים בקהילת המחקר בעולם; והשני - בדיקה (באמצעות סקר) של תפיסת הציבור את מצב הדמוקרטיה והערכת המידה של השתרשות התרבות הדמוקרטית בציבור, השתרשות המהווה תנאי לקיומה של דמוקרטיה מהותית בישראל.

בשני המישורים נערכה הבדיקה בפרספקטיבה השוואתית כפולה: בינלאומית (מצבה של ישראל בהשוואה ל-35 דמוקרטיות בעולם) והיסטורית (מצבה של ישראל לאורך השנים).² לצורך ההשוואה ההיסטורית הגדרנו את העשור האחרון כנקודת ההתייחסות העיקרית, ובבחינת דעת הקהל שילבנו גם נתונים מוקדמים יותר שהיו בנמצא.

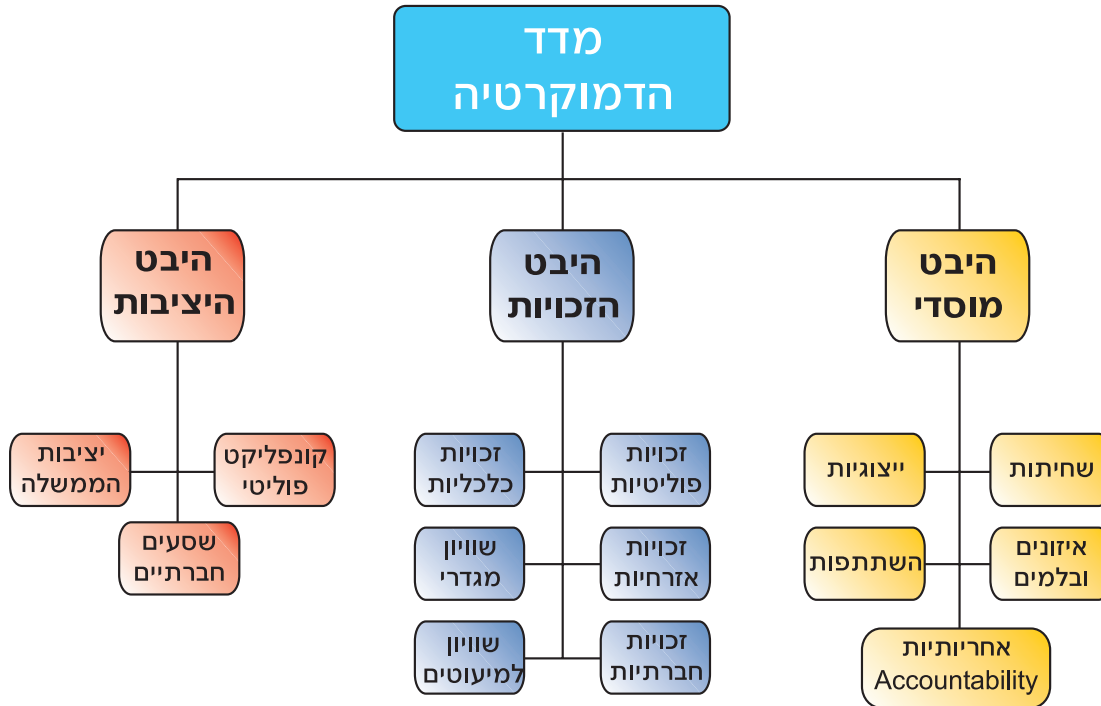
מתוקף המורכבות וריבוי הפנים של הדמוקרטיה נבחנו מדד הדמוקרטיה משלושה היבטים מרכזיים של התופעה: היבט המוסדות (להלן: ההיבט המוסדי), היבט הזכויות והיבט היציבות. בדיקה מן ההיבט המוסדי ומהיבט הזכויות מלמדת על מצבה של הדמוקרטיה

1. ראו אריאן, אשר, דוד נחמיאס, דורון נבות ודניאל שני, **הדמוקרטיה בישראל: דוח מעקב 2003 פרויקט "מדד הדמוקרטיה"**, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2003.

2. ואלה הן המדינות שנכללו במדגם הפרויקט: אוסטרליה, אוסטרליה, הודו, הולנד, הונגריה, טייוואן, יוון, יפן, מקסיקו, ניו-זילנד, הברית, בולגריה, גרמניה, דנמרק, דרום אפריקה, דרום קוריאה, הודו, הולנד, הונגריה, טייוואן, יוון, יפן, מקסיקו, ניו-זילנד, נורווגיה, ספרד, פולין, פינלנד, צ'ילה, צ'כיה, צרפת, קוסטה ריקה, קנדה, קפריסין, רומניה, שוודיה, שווייץ, תאילנד. מידע על דעת הקהל במדינות הללו אינו קיים לגבי כלל ההיבטים הנבחנו בסקר שבמדד.

3. המדדים הכמותניים ששולבו במחקר פותחו ויושמו על-ידי גופי מחקר בינלאומיים שונים, ובהם Minorities at Risk, Polity, United Nations Human Development Project, The International Country Risk Guide, Freedom House, Transparency International, Heritage Foundation, והחוקרים Michael Gallagher ו-Arthur Banks, Arend Lijphart. הנתונים להשוואה הבין-מדינתית בנושא דעת קהל נלקחו ממחקרים בינלאומיים, ובעיקר מן World International Social Science Project.

תרשים 1

לשם כך נערך סקר נפרד שכלל מדגם מייצג של הנוער והעלה שאלות לגבי העמדות, הרגשות והתפיסות של הנוער ביחס להיבטים שונים בדמוקרטיה הישראלית, תוך כדי השוואה בין הנוער לבין האוכלוסייה הבוגרת. הסקר שנערך במרס 2004 כלל מדגם מייצג של אוכלוסיית הנוער בישראל (יהודים וערבים).

בחברת זו מוצגת תמונה מסכמת של מצב הדמוקרטיה הישראלית 2004 לפי דירוגה במדדים הכמותניים השונים ובסקרי דעת הקהל, תוך כדי התייחסות לשינויים מן השנה שעברה. בנוסף לכך מוצגים מספר ממצאים מתוך המדדים הבינלאומיים ומסקר דעת הקהל בהשוואה היסטורית או עולמית. פרק נוסף הוקדש לדיון במצב הנוער ובהדגשת מוקדי עניין ספציפיים במבט משווה. הנתונים המלאים של מדד הדמוקרטיה 2004 מופיעים בנספחים בסוף החוברת.

הרכיבים המשמעותיים והמובהקים בדמוקרטיה, תוך כדי הכרה במגבלות ברמות התאורטית והמעשית, הכרוכות בניסיון למדוד דמוקרטיה.

פרויקט מדד הדמוקרטיה ממשיך במשימה שהציב לעצמו: לקיים הערכה תקופתית של מצב הדמוקרטיה בישראל בניסיון לגבש מאגר ידע שיקדם מחקר ושיח ויעורר מודעות לנושא. מדד 2004 כולל את הנתונים המעודכנים ביותר שנמצא תוך כדי הצגת השינויים שחלו בשנה האחרונה.

השנה, לצד עדכון המדד, בחרנו להתמקד באוכלוסיית הנוער בניסיון לאפיין את הנוער הישראלי באשר לתפיסתו את תפקוד המשטר הדמוקרטי ובאשר להטמעתו את הערכים הדמוקרטיים בישראל 2004.

מדדי הדמוקרטיה

1. תמונת מצב מסכמת

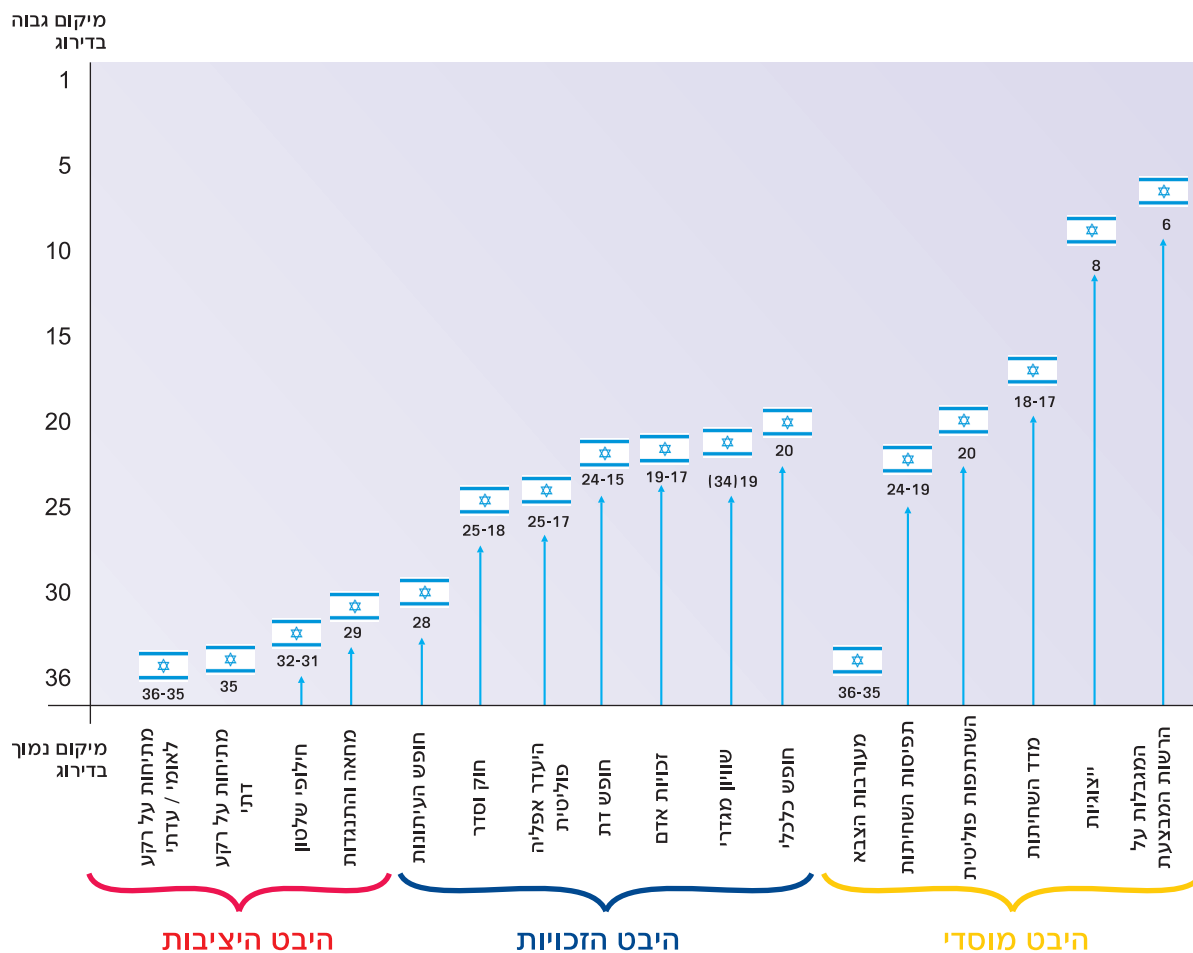
תרשים 2 מציג את המיקום של ישראל ביחס ל-35 המדינות שנכללו במדגם, לפי 17 מתוך 31 המדדים שבדקנו, מן המיקום הגבוה (1) במדרג הדמוקרטיה עד למיקום האחרון (36).

מצבה של הדמוקרטיה הישראלית 2004, כפי שהוא משתקף בראי המדד, שונה במובנים מסוימים מזה שהצגנו בשנה שעברה. הממצאים העולים מבדיקת תפקוד הדמוקרטיה בפועל לפי המדדים הכמותניים אינם חד-כיווניים. בחלק מן הפרמטרים שנבדקו חל שיפור במצבה של הדמוקרטיה, ואילו בפרמטרים מסוימים לא חל כל שינוי או חלה דווקא הרעה במצב.⁴

הבחנה ברורה העולה מתרשים 2 (בדומה למדד 2003) היא באשר למצבה של ישראל, יחסית למדינות אחרות, בכל אחד ואחד משלושת ההיבטים שנבחנו. בהיבט המוסדי, הבוחן את הפן הפורמלי של הדמוקרטיה, מצבה של ישראל טוב יחסית לאחרות, בעיקר באשר

תרשים 2

מיקומה של ישראל במדרג המדינות הדמוקרטיות שבמדגם עפ"י 17 מדדים

4. כאמור, עדכון המדדים היה תלוי בזמינות המידע הנאסף על-ידי גופי מחקר בינלאומיים שונים, ולכן אין להסיק כי במדדים שלא עודכנו לא חל שינוי לכיוון כלשהו.

במדד המתיחות מטעמים דתיים, היא עדיין ממוקמת במקום ה-35 במדגם (הודו במקום האחרון). שינוי זה לא קיבל ביטוי בממצאי הסקר שלא הצביעו על שינוי בתפיסת היחסים בין דתיים לבין חילוניים במדינה. במדד המשלים המתייחס למתיחות מטעמים לאומיים או עדתיים או לשוניים לא זוהה שינוי, ומעניין כי בסקר דווקא ניכרו שיפור בתפיסת היחסים הלאומיים והעדתיים והרעה בתפיסת היחסים בין עולים לבין ותיקים.

טוהר המידות, או השחיתות הפוליטית, נבדק באמצעות שתי הערכות של גופי מחקר בינלאומיים שונים. **מדד השחיתות** (של ICRG), המתמקד בשחיתות קיצונית שחשיפתה עלולה לערער את הסדר הפוליטי ובמקרים קיצוניים אף להביא להפלת המשטר, מצביע על שיפור במצבה של ישראל מ-2003. **אינדקס תפיסות השחיתות** (Transparency International) מתבסס על הערכות מומחים (מנחגי מדיניות, אקדמאים, עיתונאים, מנהלים ברמות הבכירות ואנשי עסקים) את מידת השחיתות במדינתם ובמדינות אחרות. לפי ממצאי מדד זה, מצבה של ישראל הורע מאז 2003 (ב-0.3 מתוך 10). יש הסברים אחדים לממצאים ההפוכים לכאורה של שני המדדים. ראשית, השוני בהגדרה שלהם את המושג "שחיתות" ככזו המאיימת על יציבות המשטר (ICRG) או כתופעה הכוללת סוגים שונים (וכלכלי, מנהלי ופוליטי) ורמות שונות של שחיתות (TI). שנית ויתר על כן, יש לזכור כי נתוני המדד מייצגים על פי רוב לכל היותר את השנה שקדמה לפרסומם, כך שנתוני 2004 אינם משקפים את ההתרחשויות בחודשים האחרונים בישראל.

בחינת הממד הכלכלי בדמוקרטיה, הן במונח **חופש כלכלי** והן במונח **שוויון בחלוקת ההכנסות**, מדגימה את המתח בין שני הערכים הללו. בעוד שבמדד החופש הכלכלי ניכר שיפור מן השנה שעברה, בשני המדדים הבוחנים את השוויון בחלוקת ההכנסות בישראל ניכרת גדילה של הפערים, ומכאן – פגיעה בשוויון.⁵

במדד **חופש העיתונות**, הנמדד על ידי Freedom House (כפי שיפורט בהמשך), לא רק שנמצא שיפור,

לאיזונים ולבלמים (הודות למידת ההגבלות על הרשות המבצעת) ולייצוגיות (הודות לשיטת הבחירות היחסיות ולאחוז החסימה הנמוך). התכונה היחידה בהיבט המוסדי שישראל מדורגת בה בתחתית הסולם היא מעורבות הצבא (מדד אחד מבין השניים ששימש אותנו בבדיקת מידת האחריות), והיא כמובן נגזרת המציאות הביטחונית שבה מתקיימת הדמוקרטיה הישראלית.

בהיבט הזכויות המצב פחות טוב מזה של ההיבט המוסדי, וישראל ממוקמת בשליש האמצעי של הסולם. לעומת מידת החופש הכלכלי ומידת השוויון המגדרי, שבהם ישראל ממוקמת במקום ה-20 (מתוך 36 דמוקרטיות), מצבה בהיבט זכויות אדם, זכויות אזרח וזכויות פוליטיות בעייתי יותר. בהיבט הזכויות המצב הבעייתי ביותר הוא ביחס לחופש העיתונות, שגם הוא, כמו תכונות אחרות בהיבט זה, מושפע מן המציאות הביטחונית שלנו.⁵ מצבה היחסי של ישראל בהיבט הזכויות מצביע על חולשתה כדמוקרטיה מהותית, השומרת ומקיימת את הערכים ואת הנורמות הדמוקרטיים במסגרת המוסדית הפורמלית.

בהיבט היציבות מצבה של ישראל הוא הבעייתי ביותר, ולצד המיקום בתחתית הסולם במדדי המתיחות מסיבות לאומיות ודתיות, סובלת ישראל מחוסר יציבות שלטונית, הבאה לידי ביטוי בחילופי שלטון תכופים. כאמור, יציבות אינה מאפיינת בהכרח משטרים דמוקרטיים, אך חילופי השלטון התכופים ואחוז השלמת הקדנציה הנמוך בעשור האחרון מנבילים את יכולת התפקוד הנדרשת מכל משטר אפקטיבי וסודקים את אמון הציבור בשיטה הדמוקרטית ככלל.

2. ישראל 2004 בראי המדדים שינויים בהשוואה למדד 2003

במסגרת מדד הדמוקרטיה 2004 עודכנו 14 מתוך 31 המדדים הנכללים במדד, והשינוי אינו חד-כיווני. לוח 1 מציג את המדדים המעודכנים לפי סדר כיוון ההשפעה: שיפור, אי-שינוי או הרעה במצבה של הדמוקרטיה הישראלית ביחס לממצאים מ-2003.

כפי שמצוין בלוח 1, למרות השיפור בציון של ישראל

5. פירוט נוסף לגבי מדד חופש העיתונות נכלל בפרק הבא בחוברת.

6. פירוט נוסף לגבי המדדים הכלכליים נכלל בפרק הבא בחוברת.

אלא שזה גם הציון הגבוה ביותר שקיבלה ישראל במדד מאז 1994. השיפור הניכר בשקלול המדד היה בפרמטר "לחץ פוליטי על התקשורת" (אחד מן השלושה שכולל המדד). ביחס להשתתפות פוליטית, כפי שהיא משתקפת בשיעור ההצבעה לבחירות הכלליות ולבחירות לרשויות המקומיות, ניכרת מגמה מתמשכת של ירידה. תופעה זו מאפיינת את מרבית הדמוקרטיות המערביות

לוח 1

ישראל 2004 בראי המדדים - שינויים בהשוואה למדד 2003*

שם המדד	הסולם	הציון של ישראל	הדירוג היחסי	שינוי
שסעים חברתיים מתיחות על רקע דתי	6-0 (0=מתיחות רבה)	3	35 (36)	↑
שחיתות פוליטית מדד השחיתות	6-0 (0=שחיתות רבה)	4	19-24 (36)	↑
חופש כלכלי אינדקס החופש הכלכלי	5-1 (1=חופש כלכלי רב)	2.36	20 (36)	↑
זכויות פוליטיות חופש העיתונות	100-0 (0=חופש מלא)	27	28 (36)	↑
אחריותיות אופקית מעורבות הצבא במדינה	6-0 (0=מעורבות צבאית גבוהה)	3	35-36 (36)	=
זכויות אזרחיות מדד חוק וסדר	6-0 (0=שמירה מעטה על חוק וסדר)	5	18-25 (36)	=
זכויות אזרחיות חופש הדת	7-1 (1=חופש מלא)	3	15-24 (27)	=
שסעים חברתיים מתיחות על רקע לאומי/ עדתי	6-0 (0=מתיחות רבה)	2	35-36 (36)	=
השתתפות פוליטית שיעור ההצבעה בבחירות המקומיות	100-0 (100%=הצבעה מלאה)	50%	אין השוואה בינלאומית	↓
שחיתות פוליטית אינדקס תפיסות השחיתות	10-0 (0=שחיתות רבה)	7	17-18 (36)	↓
זכויות חברתיות מדד גיני להכנסות פנויות	1-0 (0=שוויון מלא)	0.3738	—	↓
זכויות חברתיות מדד גיני להכנסות כלכליות	1-0 (0=שוויון מלא)	0.5320	אין השוואה בינלאומית	↓
זכויות אזרחיות שיעור האסירים לכל 100,000 תושבים, כולל אסירים ביטחוניים	100,000-0 (0=מעט אסירים)	189	אין השוואה בינלאומית	↓
זכויות אזרחיות שיעור האסירים לכל 100,000 תושבים	100,000-0 (0=מעט אסירים)	143	22 (36)*	↓

* המדדים מסודרים על פי מגמת השינוי (משיפור, ללא שינוי והרעה) ובתוך הקבוצות, על פי מידת השינוי (מהשינוי הרב לשינוי המועט).

3. ממצאים נבחרים מתוך המדד

ההיבט המוסדי: טוהר המידות

"שחיתות פוליטית" היא שימוש בלתי הולם במשרה ציבורית למען קידום מטרות פרטיות, והיא עומדת בסתירה לעקרונות שונים בתפיסת הדמוקרטיה האידאלית (בין העקרונות נמנים שלטון החוק, השוויון וחובת השלטון לממש את כוחו לרווחת הציבור ולא לתועלתו הפרטית).

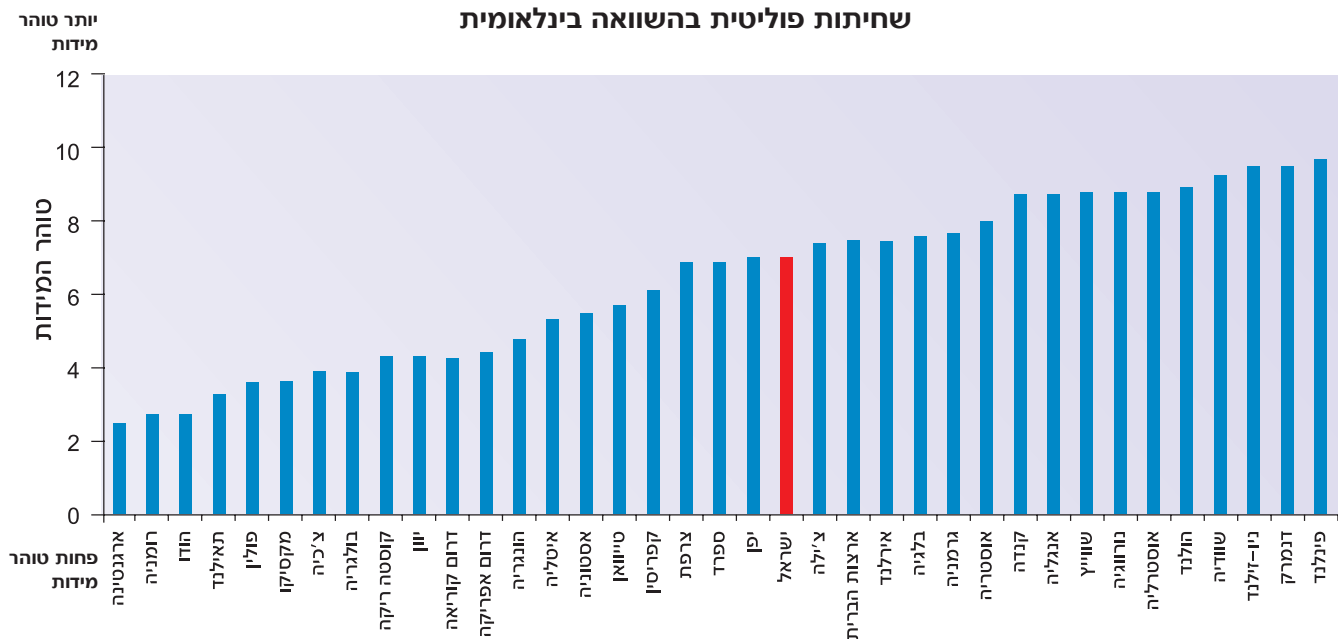
במסגרת המדד הוערכה מידת השחיתות בדמוקרטיה הישראלית באמצעות שני מדדים (כפי שהוסבר לעיל) המתבססים על הערכות של מומחים ויודעי דבר את מידת השחיתות במדינות השונות. בשני המדדים הללו מיקומה היחסי של ישראל במדרג המדינות הוא בחצי התחתון של הסולם, לצד יפן, צ'ילה וספרד, כפי שנראה בתרשים 3. המדינות הנהנות מפחות שחיתות (מדרגות במקומות הראשונים) הן פינלנד, דנמרק וניו-זילנד. בקצה הנגדי של הסולם מצויות ארגנטינה, הודו ורומניה, שבהן מתקיימות תופעות שחיתות בהיקף הנרחב ביותר.

בעשורים האחרונים, ונהוג לקשר אותה לירידה באמון ובשביעות הרצון של הציבור מן המערכת הפוליטית הממסדית המסורתית. באשר למיקומה היחסי של ישראל, לפי הנתון שנבדק במדד הקודם מן הבחירות לכנסת ה-16, חל בו שיפור (מקום 20 לעומת 22 במדד הקודם), והדבר מחזק את ההרגשה כי תופעה זו, חמורה ובעייתית בעבור הדמוקרטיה הייצוגית, רווחת ומחריפה בעולם הדמוקרטי.

שני הנתונים האחרונים בלוח, הנוגעים לשיעור האסירים הפליליים והביטחוניים לכל 100,000 תושבים באוכלוסייה, שימשו כלי להערכת מצב הזכויות האזרחיות תוך כדי הנחה כי שיעור אסירים גבוה מבטא את הנוקשות של מערכת האכיפת החוק המגבילה את חירות הפרט.⁷ הן ביחס לכלל האסירים, כולל הביטחוניים, והן ביחס לאסירים הפליליים בלבד, ניכרת עלייה בשיעורם מכלל האוכלוסייה. בין שהסבר לכך הוא התגברות הפשיעה ובין שהוא הקשחת מערכת האכיפה או שיפור האפקטיביות שלה, נתון זה מהווה בעינינו אינדיקטור חשוב למצב, לא רק במדינה אלא גם בחברה הדמוקרטית.

תרשים 3

שחיתות פוליטית בהשוואה בינלאומית

7. הנתונים לצורך חישוב המדד נמסרו משירות בתי הסוהר באפריל 2004.

מצאנו כי ההצבעה בבחירות, כערך התקשורת המרכזי לביטוי ההעדפות של הציבור בפני השלטון בדמוקרטיה הייצוגית, היא המדד הבסיסי והמייצג של התכונה הנבדקת.

מצבה היחסי של ישראל, כפי שניתן לראות בתרשים 5, הוא בשליש האמצעי של הסולם, לצד ספרד, טיוואן ובולגריה (בשלושתן אין חובת הצבעה לפי חוק). מעניין שרמת הייצוגיות הגבוהה (מתן ביטוי בפועל להעדפות הבוחרים), המעורבות של הציבור בהתרחשויות הפוליטיות בישראל, רמת התחרויות הגבוהה במערכת המפלגתית וסדר היום הטעון שנבחר הציבור מתמודדים עמו אינם באים לידי ביטוי בשיעורי ההצבעה. המדינות שבהן שיעור ההצבעה הוא הגבוה ביותר הן אוסטרליה (בה קבועה חובת הצבעה), קפריסין, דרום אפריקה ודנמרק. בקצה הנגדי של הסולם, בשיעורי ההצבעה הנמוכים ביותר, נמצאות שווייץ, פולין ודרום קוריאה. קשה לזהות מכנה משותף, כמו אזור גאוגרפי, ותק דמוקרטי, תרבות פוליטית או מבנה חוקתי, כעיקרון המסדר את פריסת המדינות על פני הרצף.

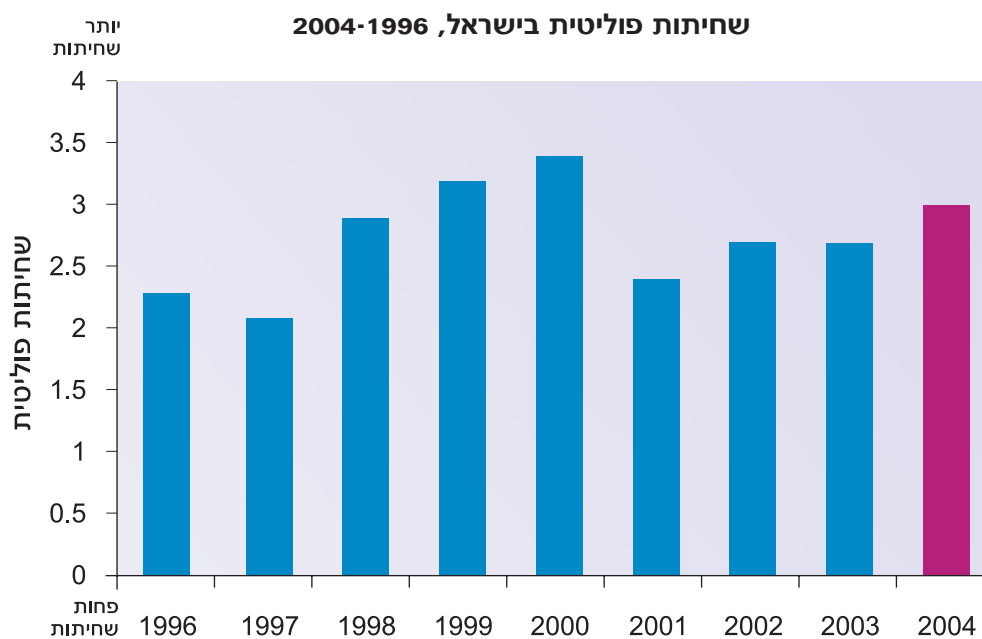
בבדיקת מצבה של ישראל, לפי אינדקס תפיסות השחיתות לאורך השנים האחרונות, ניכרת מגמת עלייה מובהקת שירדה באופן ניכר ב-2001, ומאז ועד היום עלתה בהדרגה (תרשים 4). יש לזכור כי המדד מתייחס לשחיתות ברמות השלטון, המנהל והכלכלה, ולא רק בזירת הפרלמנט.

לנוכח מיקומה היחסי של ישראל בהתרחבות תופעת השחיתות בשלוש השנים האחרונות, ובאופן ניכר בשנה האחרונה, ברורה החשיבות של המודעות לתופעה זו ושל הטיפול בה, משום שהיא פוגעת בעקרונות הדמוקרטיים הבסיסיים ביותר ומחלישה את הלגיטימציה לקיום המשטר והשלטון.

ההיבט המוסדי: השתתפות פוליטית

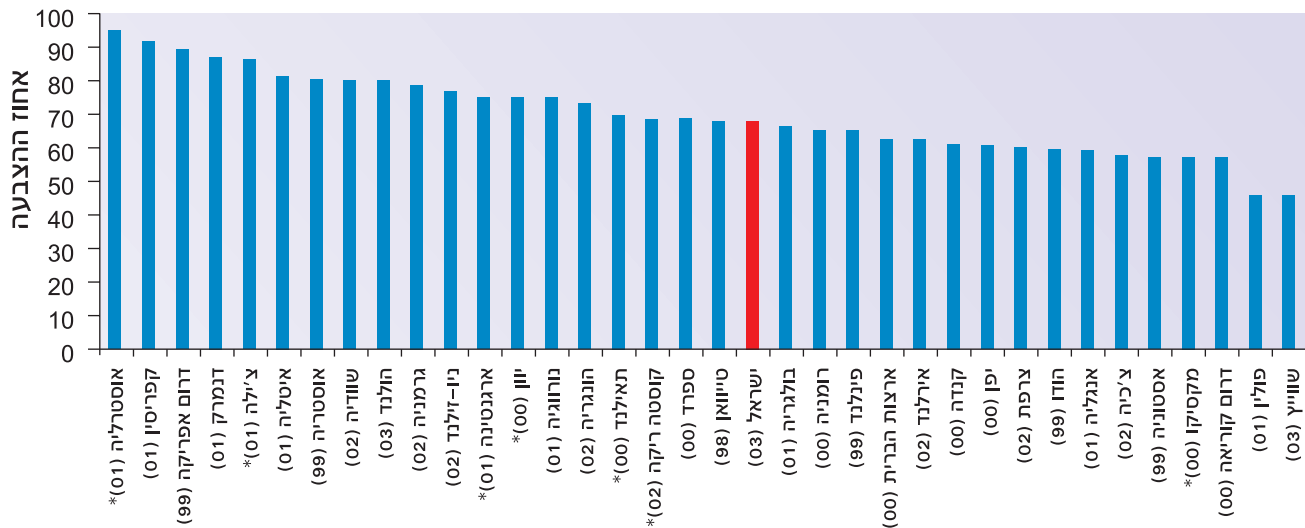
"השתתפות פוליטית" היא השתתפות הציבור בתהליך קבלת ההחלטות במדינה, והיא תכונה רב-ממדית בעלת ביטויים שונים ומגוונים. במסגרת זו נבדק שיעור ההצבעה בבחירות הכלליות והמקומיות (אחוז המצביעים מכלל בעלי זכות הבחירה). אף שמדד זה אינו משקף את דפוסי ההשתתפות הפחות ממסדיים,

תרשים 4

תרשים 5

השתתפות פוליטית בהשוואה בינלאומית **

* מדינה בה קיימת חובת הצבעה על פי חוק, ברמות שונות של אכיפה.
** המספר המופיע בסוגריים מציין את שנת הבחירות אשר שיעור ההצבעה נכלל במדד.

המדד מורכב משלוש קטגוריות משנה אשר שקלול הציון שהוענק בכל אחת ואחת מהן משלים את הציון הסופי במדד, בסולם 0-100 (0 = חופש עיתונות רב).⁸ הקטגוריה הראשונה מתייחסת למצב החוקי במדינה (קיומם או היעדרם של חוקים המגבילים את חופש העיתונות במדינה). בקטגוריה זו נראית ככלל הרעה במצבה של ישראל מאז אמצע שנות ה-90, והציון נע בין 4 (ב-1996) ל-14 (ב-2004) מתוך 20.⁹ הקטגוריה השנייה מתייחסת להשפעות וללחצים הפוליטיים על העיתונות מטעם מפלגות או מנהיגים: האם יש בעלות ממשלתית על אמצעי התקשורת? האם יש צנזורה, ואם כן, באילו תחומי סיקור? האם נמנעת כניסה של עיתונאים לאזורים גאוגרפיים מסוימים? וכיו"ב. גם בקטגוריה זו ניכרת הרעה מאז 1997, והציון נע בין 4 (ב-1996) ל-16 מתוך 20. קטגוריה זו רגישה מאוד להתרחשויות הביטחוניות ולמגבלות התנועה והסיקור של התקשורת הנגזרות מהן, והיא הבעייתית מבין השלוש במקרה של ישראל לאורך השנים.¹⁰ הקטגוריה השלישית מתייחסת להשפעות וללחצים כלכליים על העיתונות בצורת שליטה ובעלות על המדיה, עלויות השידור במדינה, תלות כלכלית של התקשורת בגורמים אינטרסנטיים וכיו"ב. בקטגוריה זו מצבה של ישראל

הירידה בשיעור ההצבעה היא תופעה המאפיינת את מרבית הדמוקרטיות המערביות, ונטען כי היא משקפת את חוסר האמון של הציבור במערכת הפוליטית המסורתית, המפלגתית, הפרלמנטרית, ואת נטייתו להגביל את השתתפותו או לנתבה לערוצים אלטרנטיביים, חוץ-פרלמנטריים.

שימור והרחבה של בסיס הלגיטימציה של המשטר הדמוקרטי תלויים במידה רבה בנכונות של הציבור להשתתף בתהליך הבחירות ולבטא את העדפותיו באמצעות המערכת המוסדית הקיימת.

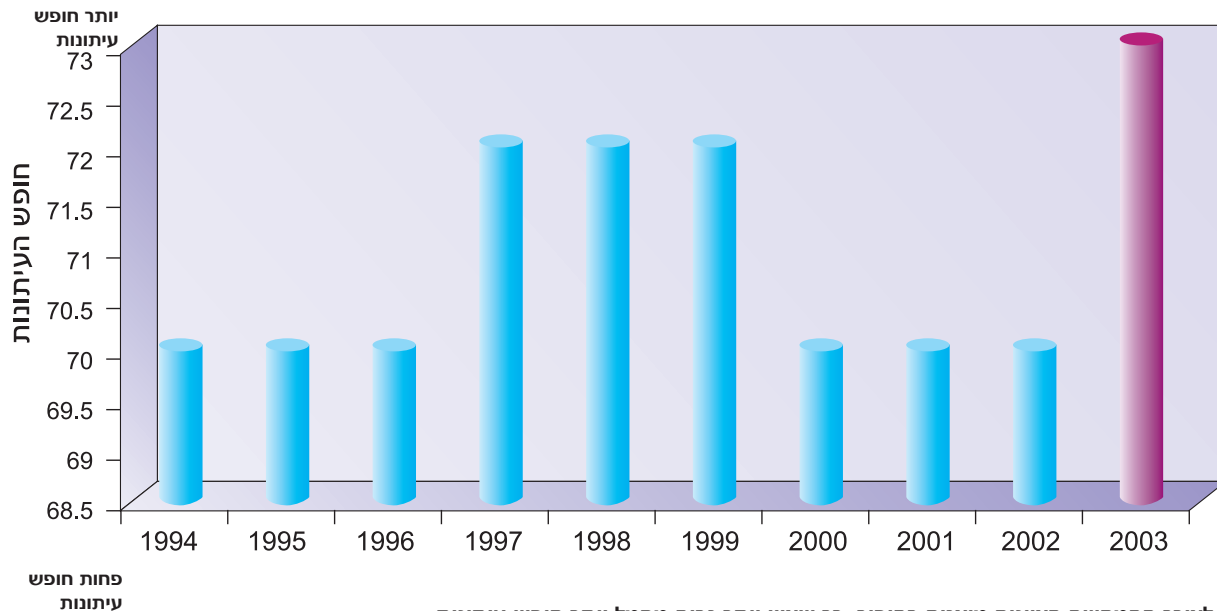
היבט הזכויות: חופש העיתונות

זכויות פוליטיות, ובהן חופש התנועה, חופש האספה, החופש לבחור ולהיבחר וחופש הביטוי והמידע, מגנות על החירויות החינויות לקיומו של תהליך דמוקרטי ושוויוני ומאפשרות השתתפות האזרחים בתהליך קבלת ההחלטות במדינה. מדד חופש העיתונות, שפותח ומיושם בידי Freedom House, מציין את מידת חופש העיתונות הכתובה והמשודרת בדמוקרטיות בעשרות מדינות בעולם.

8. בעבר, כלל המדד קטגוריית משנה רביעית בדבר הפרות בפועל של חופש העיתונות. הקטגוריה בוטלה, והיא אינה נכללת במדד Freedom House מאז 2002.
9. כאמור, ציון גבוה יותר מבטא פגיעה בחופש העיתונות במדינה.
10. יש לזכור כי נתוני המדד מייצגים על פי רוב את השנה שקדמה לפרסומם, כך שנתוני 1996 משקפים את המצב ב-1995, וכן הלאה.

תרשים 6

חופש העיתונות בישראל, 1994-2003*

* לצורך ההמחשה הציונים מוצגים בהיפוך, כך שציון יותר גבוה מסמל יותר חופש עיתונות.

בין הערך "חופש" לבין הערך "שוויון כלכלי" בחרנו להעריך גם את מידת החופש הכלכלי וגם את מידת השוויון בחלוקת ההכנסות.

הוא הטוב מבין השלוש, ואולם לאורך השנים חלה גם בה הרעה ניכרת, והציון נע בין 2 (ב-1996) ל-16 (ב-2003/2002) מתוך 30.

במידת **החופש הכלכלי** השתמשנו באינדקס החופש הכלכלי של Heritage Foundation, הבוחן 50 משתנים כלכליים הכוללים גורמים מוסדיים שונים המשפיעים על מידת החופש הכלכלי במדינה. בקביעת הציון מתבססים חוקרי המכון על מאגרי מידע, על נתונים כלכליים קשיחים ועל ראיונות עם פקידי ממשל העוסקים בנושאים הרלוונטיים לדיון. לאחר קביעת הציון הסופי בסולם 1-5 (1 = חופש כלכלי מקסימלי), מחולקות המדינות לארבע קטגוריות: חופשית, חופשית למדי, לא חופשית למדי ולא חופשית. כפי שניתן לראות בתרשים 8, ישראל ממוקמת באמצע הסולם, לצד נורווגיה, צ'כיה, ספרד וטייוואן. המדינות החופשיות ביותר הן ניו-זילנד ואירלנד, ופינלנד החותמת את קבוצת המדינות המוגדרות חופשיות. המדינות הכי פחות חופשיות הן רומניה, הודו, ארגנטינה ובולגריה, המוגדרות לא חופשיות למדי.

כפי שנראה בתרשים 6, השתפר מצבה של ישראל והגיע לשיא במדד 2003.

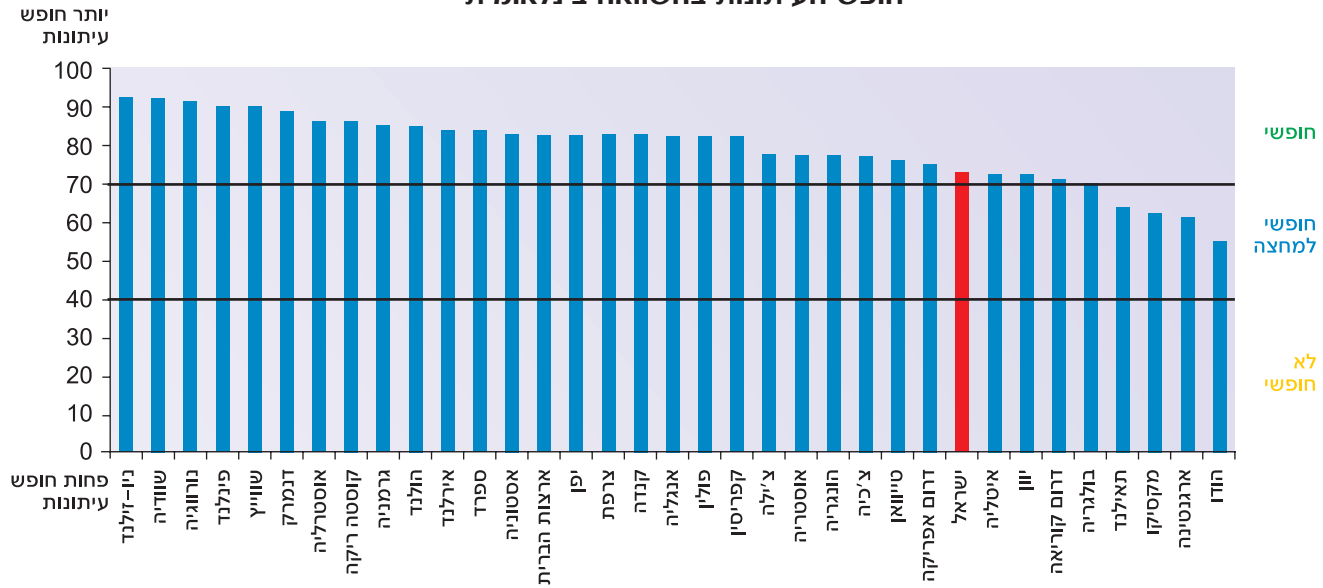
למרות השיפור, מצבה של ישראל ביחס למדינות המדגם בעייתי, והיא ממוקמת במקום ה-28 לצד איטליה, יוון ודרום אפריקה. המדינות החופשיות ביותר הן ניו-זילנד, שווייץ ונורווגיה. הודו וארגנטינה חותמות את קבוצת חמש המדינות המוגדרות על ידי Freedom House "חופשיות למחצה" (ראו תרשים 7).

היבט הזכויות: הממד הכלכלי חופש כלכלי מול שוויון בהכנסות

חלוקת המשאבים, התפיסה הכלכלית וקווי המדיניות הנגזרים ממנה עומדים בלב העשייה והמחלוקות הפוליטיות בדמוקרטיה. משום המתח הפוטנציאלי

תרשים 7

חופש העיתונות בהשוואה בינלאומית*

* לצורך ההמחשה הציונים מוצגים בהיפוך, כך שציון יותר גבוה מסמל יותר חופש כלכלי.

הדמוקרטיה, מתקשה המחקר לאמוד כמותית את מצב השערים החברתיים במדינות השונות. מתוך מאגרי מידע השוואתיים בינלאומיים המודדים תפקוד ויציבות של דמוקרטיות שבדקנו, רק המאגר של International Country Risk Guide (ICRG) מטפל בשאלת השערים בחברה ובמתיחות בין קבוצות שונות במדינה מסוימת. שני המדדים שבהם השתמשנו מתוך מאגר זה מתייחסים לרמת **המתיחות מטעמי דת** ולרמת **המתיחות מטעמי לאום, עדה ולשון**. בשני המדדים, ההערכה מתבססת על דעת מומחים, על ידיעות עיתונאיות ועל דוחות של ארגונים בינלאומיים שונים. המדד הראשון בוחן את מידת המתיחות בחברה שמקורה בשע **דת**, מתיחות הבאה לידי ביטוי בדיכוי דתי, בכפייה דתית או בניסיון ליצור הגמוניה שלטונית דתית. המדד השני מעריך את מידת המתיחות בחברה שמקורה בשע לאומי או עדתי או לשוני, המתייחס במקרה הישראלי הן לשע העדתי שבין מזרחים לאשכנזים והן לשע הלאומי שבין יהודים לערבים אזרחי המדינה.

בשני המקרים, ישראל ממוקמת בתחתית הסולם: במקום **האחרון** (עם הודו) בשע הדתי ובמקום **הלפני**

מבדיקת מצבה של ישראל לאורך השנים נראה כי ככלל, חלה עלייה ברמת החופש הכלכלי עד לנקודת השיא שבה אנו מצויים היום (תרשים 9).

תמונת המצב של הפן השני של הממד הכלכלי בדמוקרטיה, מידת **השוויון בחלוקת ההכנסות**, היא כמעט הפוכה. לצורך הערכת מידת האי-שוויון השתמשנו בשני מדדי ג'יני: אי-שוויון בחלוקת ההכנסות הכלכליות ואי-שוויון בחלוקת ההכנסות הפנויות.¹¹ כפי שניתן לראות בתרשים 10, בשני הממדים ניכרת מגמת עלייה ברמת האי-שוויון מאז 2001 עד לנקודת שיא היום.

היבט היציבות: שערים חברתיים

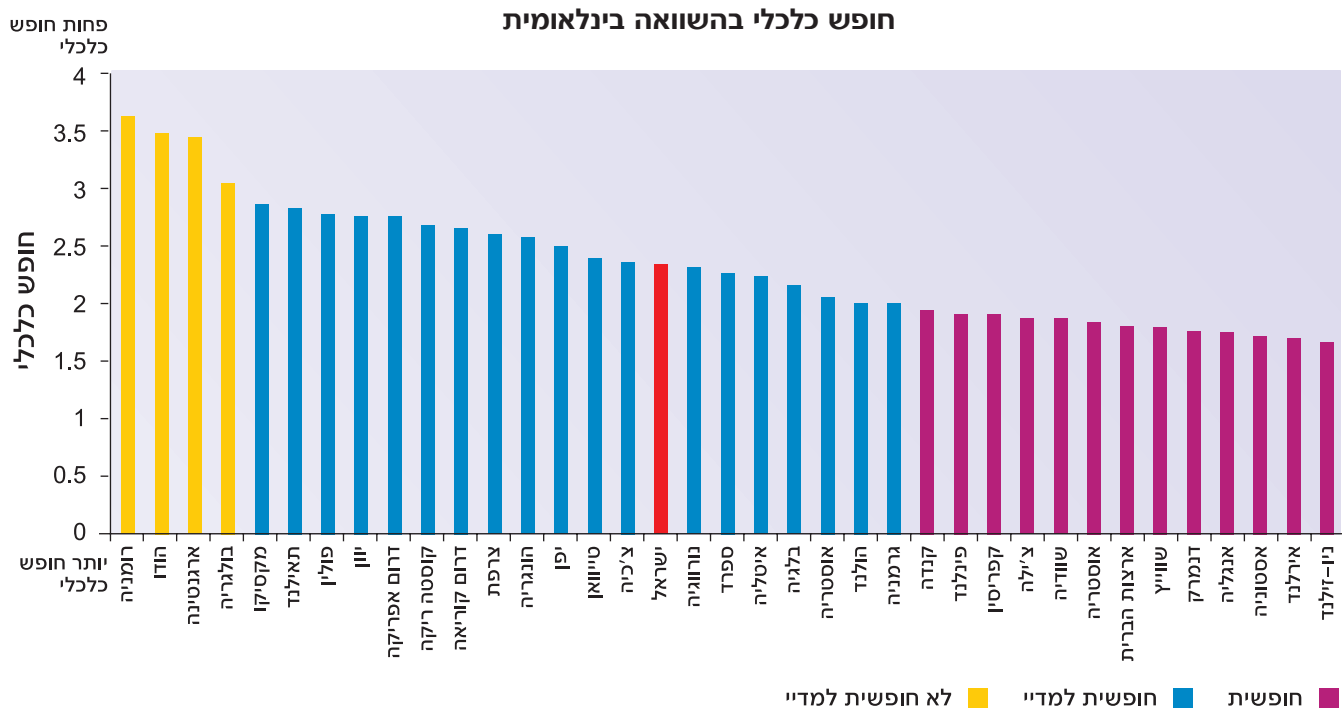
דפוס היחסים בין קבוצות ומגזרים בחברה, רמת המתיחות ביניהם, ההיקף והעומק של השערים ומידת הבולטות שלהם משפיעים במידה רבה על יכולת התפקוד ועל היציבות של המשטר הדמוקרטי. לשם שימור הלגיטימציה ואיכות התפקוד שלה, מחויבת המערכת הפוליטית הדמוקרטית לשקף את השערים בחברה, להגיב להם ולמתן את רמת המתיחות הנובעת מהם. משום השונות של המאפיינים של החברות

11. הנתונים המעודכנים לצורך מדד 2004 נלקחו מדוח ממדי העוני והאי-שוויון בהתחלקות ההכנסות במשק 2002 של המוסד לביטוח לאומי.

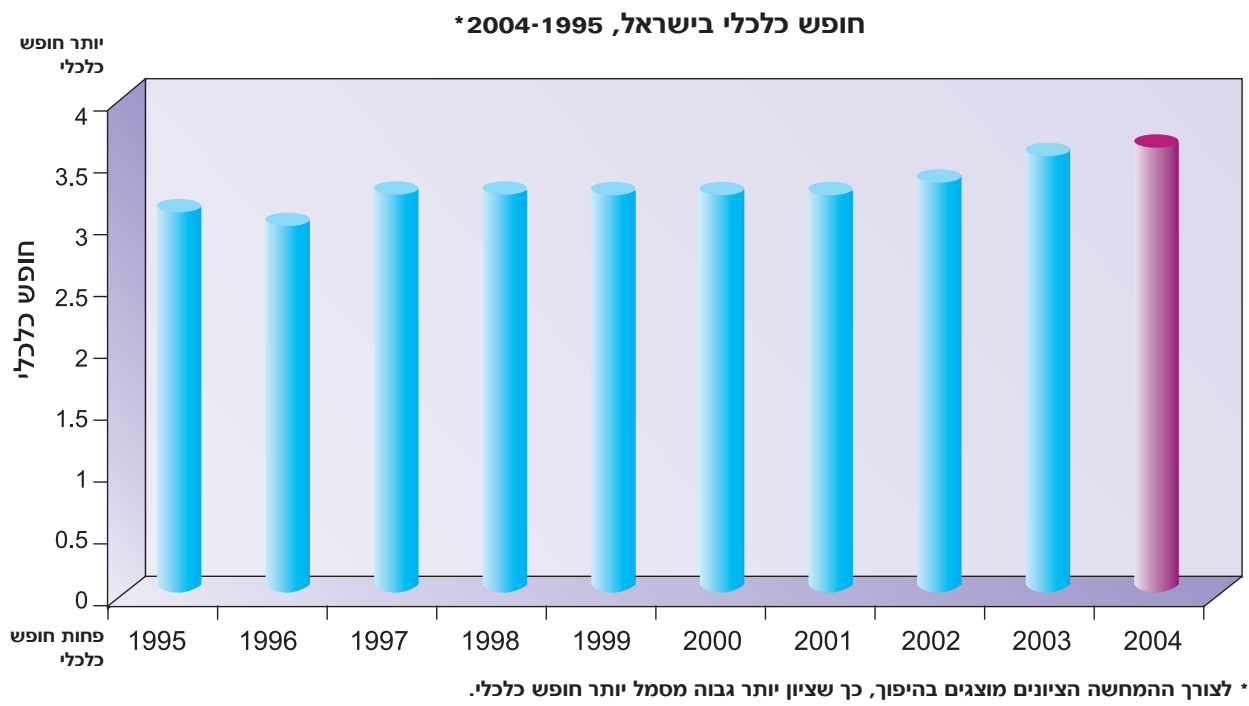
אחרון (לפני הודו) בשסע הלאומי-עדתי. ביחס לשסע הדתי חל שיפור מסוים מן השנה שעברה, אך אין שינוי במיקום היחסי בעולם.

כפי שניתן לראות בתרשים 11, המתיחות הנובעת מן השסע הלאומי-עדתי הייתה לאורך השנים חריפה מזו הנובעת מן השסע הדתי, ושתייהן עברו מגמות שינוי מקבילות: בשסע הלאומי-עדתי חלה התמתנות ב-2001,

תרשים 8

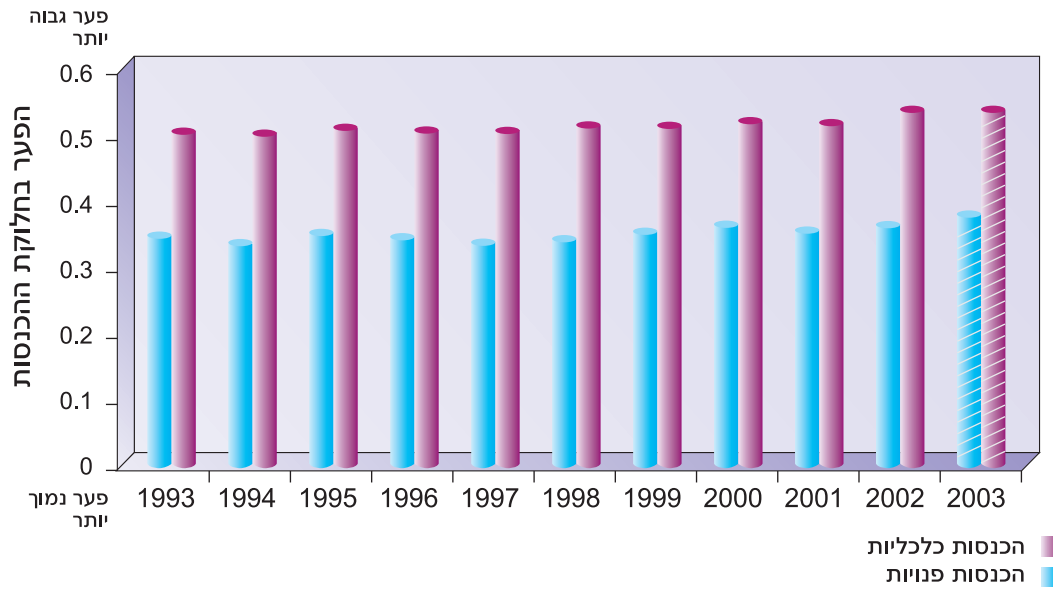

תרשים 9

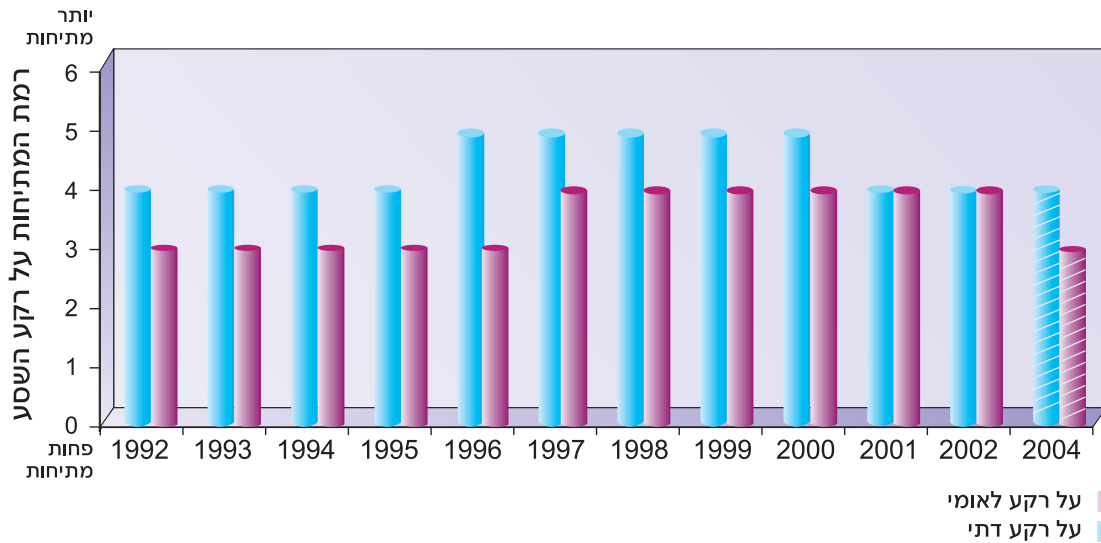
תרשים 10

אי-שוויון בחלוקת ההכנסות בישראל, 1993-2003

תרשים 11

שסעים חברתיים בישראל, 1992-2004

כדי להמשיך לקיים את היציבות ואת איכות הדמוקרטיה בישראל וכדי לשמור עליה, עלינו להמשיך ולבדוק את עצמנו תוך כדי ניסיון למצוא את הדרך לבטא את הקבוצות ואת המגזרים השונים בחברה. כל זאת כדי למתן את המתיחות וכדי לצמצם את גודל השסע ביניהם.

ואילו המתיחות הנובעת מן השסע הדתי התמתנה רק בשנה האחרונה. הגם שהכללת השסע הלאומי והעדתי במסגרת אותו מדד מקשה לקבוע את גורם השינוי במדד זה, אפשר בהחלט לראות את השתקפות המתיחות הביטחונית ברמת המתיחות בחברה, המסבירה את העלייה הניכרת ב-1996.

ד. סקר הדמוקרטיה

1. דעת הקהל הישראלית לפי סקר הדמוקרטיה 2004 בהשוואה לסקר 2003

סקר הדמוקרטיה שנערך במרס 2004¹² בחן היבטים שונים של החיים הדמוקרטיים בקרב הציבור הישראלי. בדוח זה יוצגו השינויים המרכזיים העולים מהשוואת ממצאי סקר 2004 לאלו של סקר הדמוקרטיה שנערך באפריל 2003. את ההשוואה המלאה של שני סקרי הדמוקרטיה ניתן למצוא בנספח 2.

שביעות רצון מן הדמוקרטיה בישראל

שביעות הרצון של הישראלים מן הדמוקרטיה ירדה ב-2004 ביחס ל-2003. נתון זה מוצא תימוכין בשני היבטים: ב-2004, 55% מן הציבור הישראלי הביעו חוסר שביעות רצון (לא מרוצה מאוד או לא מרוצה) מאופן התפקוד של הדמוקרטיה הישראלית, לעומת 49%

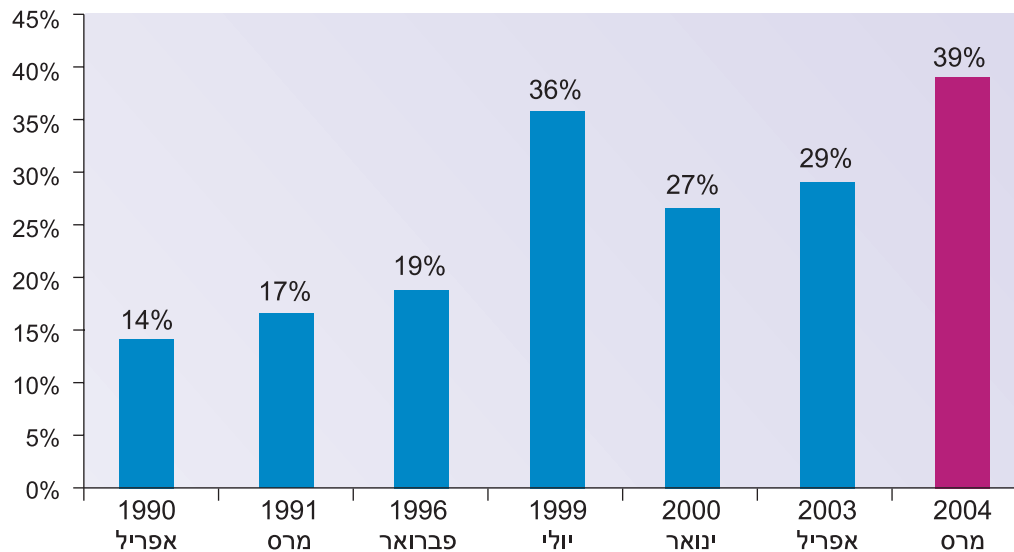
ב-2003; כמו כן, 33% מכלל הציבור הישראלי הביעו ב-2003 דעה כי ישראל פחות מדיי או הרבה פחות מדיי דמוקרטית, לעומת 44% ב-2004. גם מספר האזרחים שהביעו שביעות רצון מסוימת מרמת הדמוקרטיה הישראלית ודיווחו כי ישראל דמוקרטית "במידה המתאימה", קטן מ-47% ב-2003 ל-30% ב-2004.

כאשר אנו בוחנים את שביעות הרצון ממידת הדמוקרטיה של ישראל בקרב הציבור היהודי, ניתן לראות עלייה לאורך זמן בחוסר שביעות הרצון מן הדמוקרטיה (תרשים 12). מ-14% ב-1990, אשר סברו כי ישראל פחות מדיי דמוקרטית, עלתה מידת חוסר שביעות הרצון בהדרגה, וכיום הנתון עומד על ההערכה הנמוכה ביותר ב-15 השנה האחרונות: 39% מבין היהודים סבורים כי ישראל פחות מדיי דמוקרטית. יוצא דופן אחד בעלייה הדרגתית זו של חוסר שביעות הרצון נראה ביולי 1999, מיד לאחר שנבחר אהוד ברק

תרשים 12

שביעות רצון מהדמוקרטיה

"האם לדעתך מדינת ישראל כיום היא דמוקרטית במידה המתאימה, יותר מדי דמוקרטית או פחות מדי דמוקרטית" פחות מדי או הרבה פחות מדי (מדגם יהודי בלבד)

12. הסקר נערך בקרב מדגם מייצג של האוכלוסייה הבוגרת בישראל, היהודית והערבית. המדגם כלל 1,200 נשאלים שרואיינו בטלפון בעברית, בערבית וברוסית על ידי מכון "דחף". טעות הדגימה 2.9%.

לאורך זמן פחות גאווה בהשתייכותם לישראל. עם זאת, השנה הייתה עלייה ניכרת בהרגשת הגאווה שלהם, והיא התייצבה על רמה דומה לזו שנראתה באפריל 2000, לפני האינתיפאדה השנייה ומאורעות אוקטובר: 55% מערביי ישראל התגאו אז להשתייך למדינה, לעומת 56% השנה. ב-2001 הייתה ירידה ניכרת בהרגשת הגאווה של האזרחים הערביים, ל-21%, ומאז נראתה התאוששות עד ההתייצבות כיום. הרגשת הגאווה של העולים החדשים נעה ברמת 85% לאורך השנים, למעט ב-2001 ו-2004. כיום נמדדת הרגשת הגאווה הנמוכה ביותר בחמש השנים האחרונות בקרב העולים החדשים. גם בקרב הציבור היהודי ניכרת ירידה מסוימת מ-2003, אך היא גדולה פחות מקבוצות שהוזכרו, ונראה כי ככלל, חרף הירידה, מידת הגאווה בהשתייכות לישראל בקרב היהודים הוותיקים יציבה למדי לאורך חמש השנים האחרונות.

כאשר בוחנים את מידת ההזדהות עם ישראל לפי חלוקה לקבוצות אלה, מוצאים דפוס דומה. בין היהודים ילידי הארץ לא נראה שינוי ניכר בהרגשת ההזדהות

לראשות הממשלה, וכשנה לפני פרוץ האינתיפאדה השנייה.

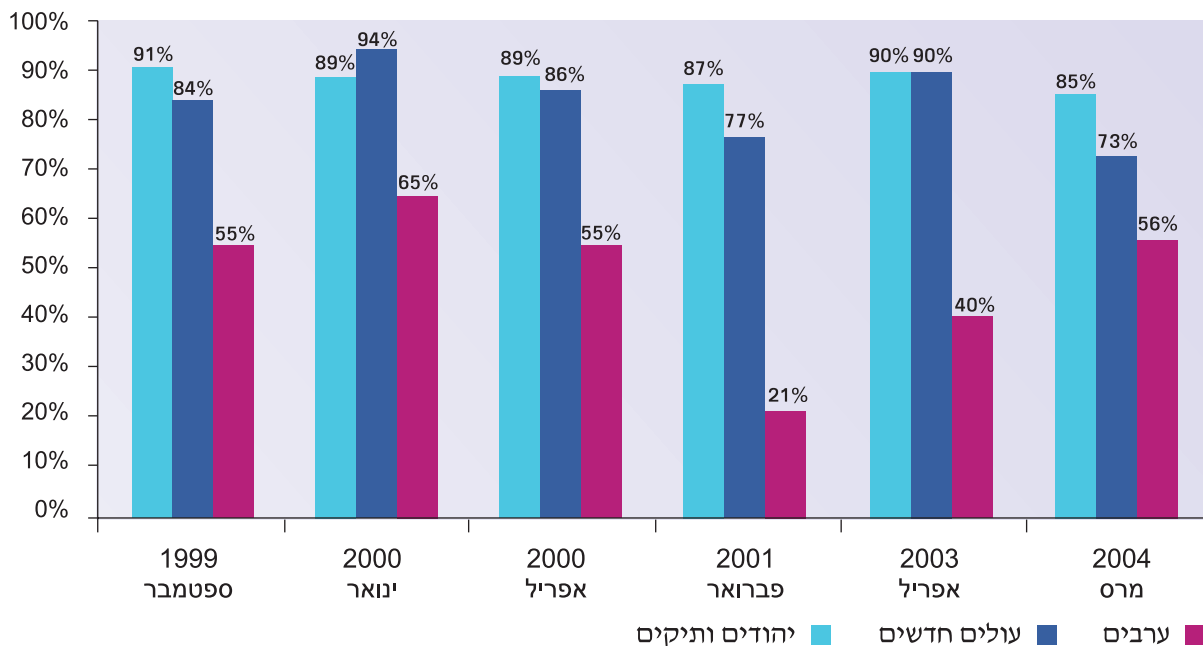
תחושת זיקה למדינה (פטריוטיות והזדהות)

רמת ההזדהות של הציבור הישראלי עם מדינת ישראל ומידת הגאווה להיות ישראלי ירדו ב-2004 ביחס ל-2003. את הרגשת ההזדהות עם המדינה בחנו באמצעות השאלה "באיזו מידה אתה מרגיש את עצמך כחלק ממדינת ישראל ומבעיותיה", ואת הרגשת הגאווה להשתייך לישראל בחנו באמצעות השאלה "עד כמה אתה גאה או לא גאה בהיותך ישראלי". בשני המקרים מתגלה אותו הדפוס: 79% מכלל הציבור הרגישו הזדהות עם המדינה ב-2003, לעומת 73% ב-2004, ו-84% מן הציבור הישראלי הפגינו הרגשת גאווה בהזדהות הישראלית ב-2003, לעומת 79% ב-2004.

תרשים 13 בוחן את הירידה ברמת הגאווה להשתייך למדינה לאורך זמן, בקרב שלוש קבוצות שונות בחברה הישראלית: אזרחי ישראל הערביים, העולים החדשים והיהודים הוותיקים. אזרחי ישראל הערביים מרגישים

תרשים 13

גאווה להשתייך למדינה
"עד כמה אתה גאה או לא גאה בהיותך ישראלי"
מאוד גאה ודי גאה

הנה הגבוהה ביותר כיום מבין הנתונים שנמדדו ב-30 השנים האחרונות.¹³ במאי 1973, תקופה סוערת מבחינה חברתית ובייחוד מטעמים עדתיים, 86% מבין היהודים הרגישו כי אין די שוויון כלכלי וחברתי בארץ. כ-20 שנה לאחר מכן נמדד שיעור נמוך בהרבה: רק כ-60% מכלל היהודים הרגישו חוסר שוויון. שיעור זה עלה ב-1996 לכ-77% מן היהודים, וירד שוב באפריל 1999 ל-62%. הרגשת חוסר השוויון הייתה שוב בעלייה חדה מ-1999 ל-2003; אז נמצאו 80% מן היהודים שאינם שבעי רצון מן השוויון החברתי-כלכלי. מגמת עלייה זו המשיכה גם השנה, כאשר 90% מכלל היהודים דיווחו שהם מרגישים חוסר שוויון חברתי-כלכלי.

במקביל להרגשה המתגברת בדבר הפער בשוויון זכויות חברתי וכלכלי בארץ, נראית עלייה לאורך זמן בתמיכה במדיניות כלכלית שמאלית, סוציאליסטית יותר מאשר קפיטליסטית. ב-2003 54% מן הציבור הישראלי הביעו תמיכה בגישה הסוציאליסטית בהשוואה לגישה הקפיטליסטית, בעוד שב-2004 60% מן הציבור הישראלי הביעו תמיכה בסוציאליזם לעומת הקפיטליזם. ואולם בחינת תפיסות הציבור בהקשר זה לאורך זמן מלמדת על מגמה כללית של התגברות התמיכה בסוציאליזם (תרשים 14).

עם המדינה ועם בעיותיה: 84% הרגישו הזדהות ב-2003, לעומת 83% השנה. ואולם בקרב העולים החדשים קיימת ירידה חדה בשיעור ההזדהות: ב-2003 80% מבין העולים החדשים דיווחו על הרגשת הזדהות עם המדינה, לעומת 51% בלבד ב-2004. גם הדפוס שנצפה קודם לכן בקרב הערבים חזר על עצמו בבחינת ההזדהות: יש עלייה קלה במידת ההזדהות של ערביי ישראל עם המדינה, מ-42% מזדהים ב-2003 ל-50% ב-2004. הזיקה של העולים החדשים למדינה במגמת התרופפות, בעוד שזיקתם של הערבים אזרחי ישראל בעלייה קלה.

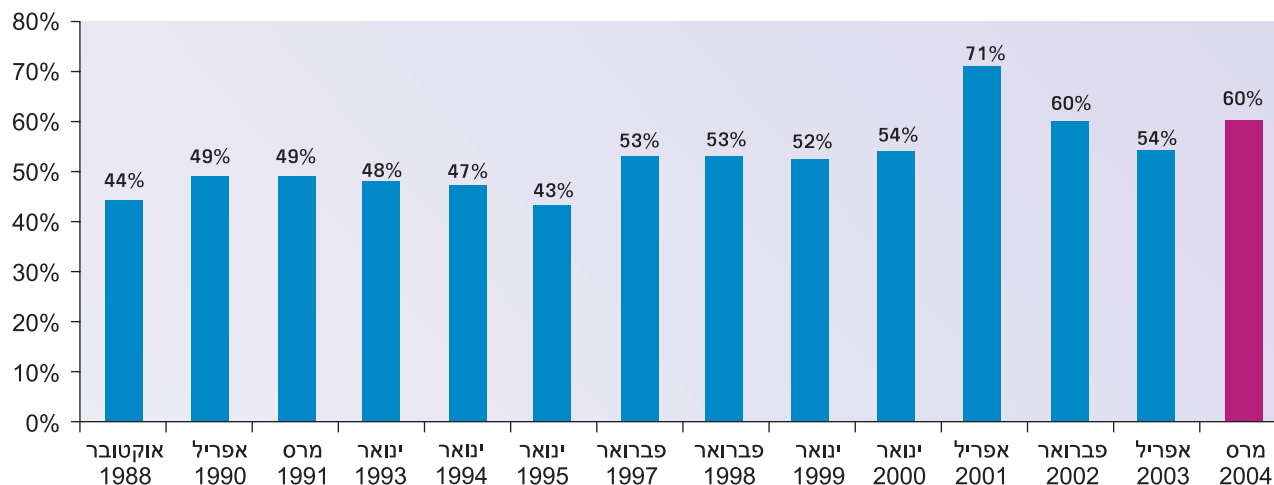
תמיכה בשוויון

בשנה האחרונה נצפתה ירידה במידת שביעות הרצון מרמת השוויון החברתי-כלכלי בישראל. ב-2003 82% מן הציבור הסכימו כי "אין מספיק שוויון חברתי וכלכלי בארץ". השנה, לעומת זאת, 88% מן האוכלוסייה מרגישים חוסר שוויון כלכלי וחברתי. כאשר מתבוננים בציבור היהודי בלבד, רואים כי 90% מבין היהודים השנה מרגישים חוסר שוויון בתחום זה, וזאת לעומת 80% מבין היהודים בשנה שעברה. כאשר בוחנים מגמה זו לאורך זמן, רואים כי הרגשת חוסר השוויון החברתי-כלכלי בקרב הציבור היהודי

תרשים 14

תמיכה בסוציאליזם

"בקשר למבנה החיים הכלכליים בארץ, האם אתה תומך יותר בגישה סוציאליסטית או קפיטליסטית" יותר סוציאליסטית מאשר קפיטליסטית (מדגם יהודי בלבד)

13. ראו אריאן, אשר, דוד נחמיאס, דורון נבות ודניאל שני, "הדמוקרטיה בישראל: דוח מעקב 2003 פרויקט 'מדד הדמוקרטיה' " ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2003, עמ' 161, תרשים 5.7.

תמיכה בזכויות לערבים

האזרחים מעריכים שערביי ישראל מקופחים בהשוואה לאזרחים היהודיים – מתבטאת גם בעלייה בתמיכה בשוויון זכויות בין יהודים וערבים. בשנה שעברה תמכו 53% מן הציבור הישראלי בקיום שוויון זכויות מלא בין יהודים לערבים, וזאת לעומת 64% התומכים בכך השנה. מגמה דומה זוהתה גם באשר לצירוף מפלגות ערביות לממשלה: ב-2003 תמכו 38% מן הציבור הישראלי בצירוף מפלגות ערביות לממשלה, כולל שרים ערביים, והשנה תומכים בכך 45% מן הציבור.

בתרשים 15 בחנו את התמיכה בקרב הציבור היהודי בסוגיית שוויון הזכויות בין אזרחים יהודיים וערביים לאורך זמן, החל מאפריל 2001. בשתי השאלות ניתן לראות דפוס דומה: ירידה בתמיכה בשוויון זכויות לערביי ישראל החל מ-2001 ועלייה מחודשת ב-2004. כך, כשליש מן הציבור היהודי תמך בנכונות למתן זכויות פוליטיות לערבים באפריל 2001, ובשנתיים שלאחר מכן ניכרה ירידה קלה, והשנה עלתה התמיכה. הדפוס ברור יותר כאשר מתבוננים בתפיסת קיום השוויון בפועל, לפי מידת ההסכמה להיגד "ערביי ישראל מקופחים לעומת אזרחים יהודיים". ב-2001 הסכימו 60% מן הציבור הישראלי כי קיים קיפוח של הציבור הערבי. הערכה זו התמתנה בשנתיים הבאות וחזרה השנה שוב ל-60% הסכמה. נראה אפוא שהתמיכה בשוויון זכויות לערבים התייצבה השנה ברמה שהייתה בתחילת האינתיפאדה, אחרי מאורעות אוקטובר.

אמון במוסדות

בחינת השינויים במידת האמון במוסדות, מן השנה הקודמת לשנה הנוכחית, מצביעה על עלייה באמון במוסדות המשפטיים – פרקליטות המדינה ובית המשפט העליון וכן המוסד הממלכתי "נשיא המדינה", וזאת לעומת ירידה באמון במוסדות הפוליטיים – ראש הממשלה, הכנסת ושרי הממשלה.

כפי שניתן לראות בתרשים 16, ירד האמון בזרוע המחוקקת והמבצעת מ-2003. אז, הביע למעלה ממחצית הציבור אמון במידה רבה או מסוימת בזרועות אלה: 55% מן הציבור הישראלי הביע אמון בשרי הממשלה,

כאשר נבחנו תפיסות הציבור הישראלי לגבי מימוש חופש הדת, הביעו 74% מכלל הישראלים את הרגשתם כי חופש הדת מתקיים בישראל במידה רבה או במידה מסוימת, וזאת לעומת 80% אשר הרגישו כך ב-2004. עלייה דומה נראית גם לגבי תפיסת הישראלים את מימוש חופש הביטוי: 81% מהם סבורים שהוא מתקיים בישראל של 2003, לעומת 86% כיום. גם בתפיסת קיומו של שלטון החוק ושל השוויון בפני החוק נראות עליות דומות: ב-2003 75% מן הישראלים הביעו את העמדה כי שלטון החוק ממומש בישראל במידה רבה או מסוימת, ו-68% סברו כי קיים בישראל שוויון בפני החוק, וזאת לעומת 80% ו-72% בהתאמה ב-2004.

ואולם למרות עליות קלות אלה בהיבטים "חופש דת", "חופש ביטוי" ו"שוויון בפני החוק", הציבור הישראלי הראה ירידה ניכרת בשביעות רצונו מן השמירה על זכויות האדם באופן כללי, ביחס לשנה שעברה. התמורה הניכרת בתחום זה עולה מהשוואה בין תפיסת המימוש של זכויות האדם בישראל בשנים שונות. כאשר שאלנו בסקר ב-2003 "האם לדעתך במדינת ישראל יש יותר או פחות שמירה על זכויות אדם מאשר במדינות אחרות", ענו 27% מן הנשאלים כי בישראל יש "הרבה פחות" או "קצת פחות" שמירה על זכויות האדם. והנה, ב-2004 40% מן הישראלים תופסים את השמירה על זכויות האדם בישראל כנחותה מבחינת האיכות שלה, ביחס למדינות אחרות.

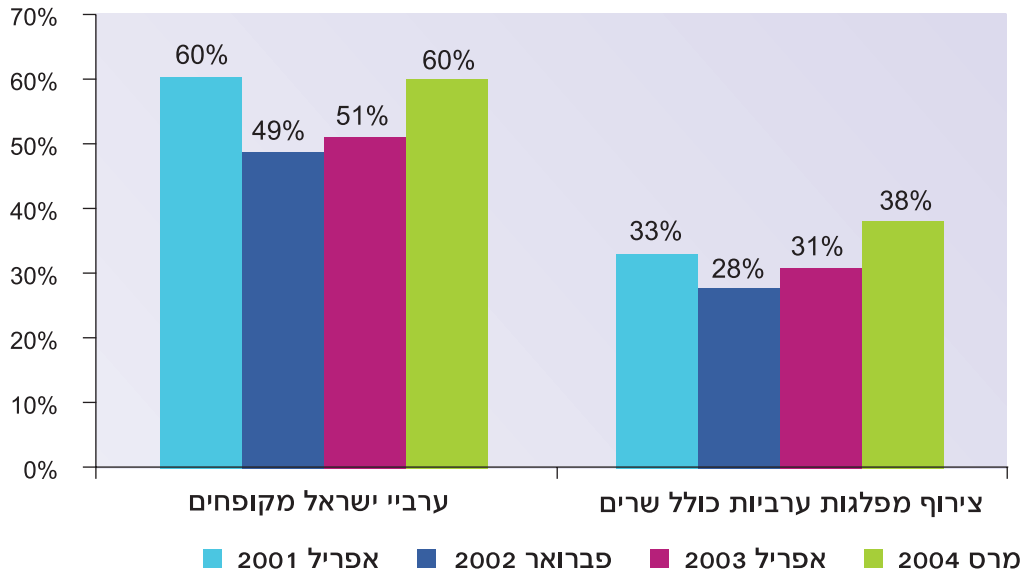
ירידה זו בשביעות הרצון מן הזכויות בישראל עולה בקנה אחד עם הערכות הישראלים את מצב השוויון בפועל בין יהודים ובין ערבים אזרחי ישראל וכן עם עמדות הציבור בדבר מימוש הזכויות של המיעוט הערבי. בשנה הקודמת סברו 55% מן הציבור הישראלי כי ערביי ישראל מקופחים בהשוואה לאזרחים יהודיים ואילו השנה חשבו כך 64% מן הציבור.

ההרגשה המתגברת בדבר פער בשוויון מטעמים לאומיים, קרי פער בין יהודים לערבים – כך שכשני שלישים מן

תרשים 15

תמיכה בשוויון זכויות לערבים

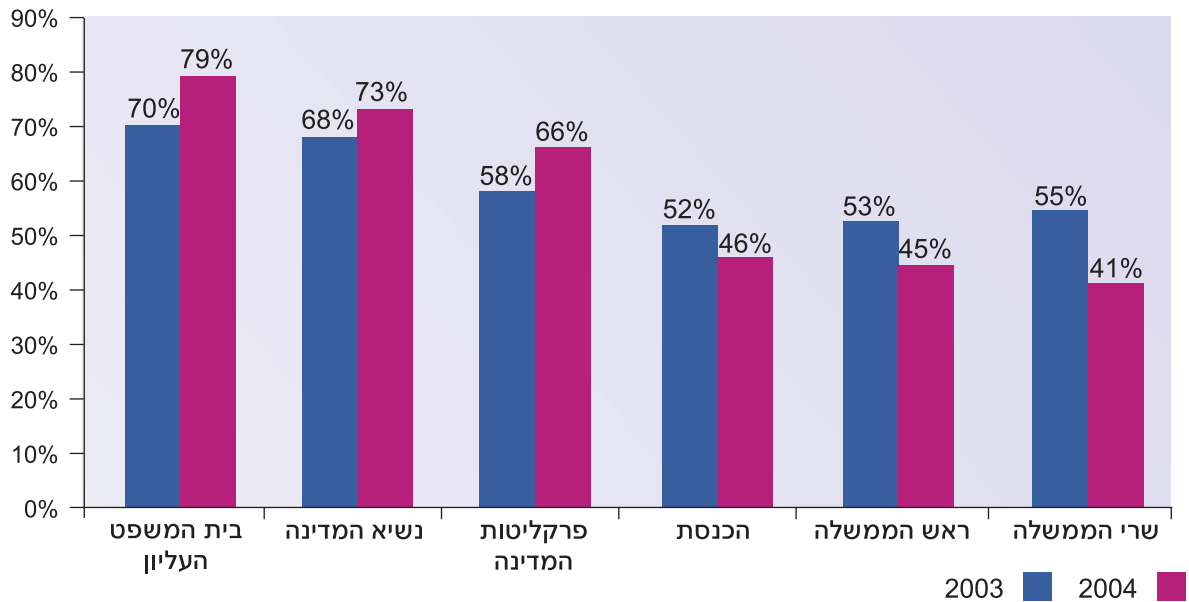
“צירוף מפלגות ערביות לממשלה, כולל שרים ערביים”; “ערביי ישראל מקופחים לעומת אזרחים יהודים”
 תומך מאד ותומך, במידה רבה ובמידה מסוימת (מדגם יהודי בלבד)

תרשים 16

אמון במוסדות

“באיזו מידה אתה נותן אמון בכל אחד מהאנשים או המוסדות הבאים”
 במידה רבה ובמידה מסוימת

המידות של האישים בממסד הפוליטי, וכי ירדה תפיסת היקף השחיתות בישראל ביחס למדינות אחרות, אף על פי שלא נראה שינוי ביחס להיבטים אחרים המבטאים שחיתות במערכת הפוליטית והביורוקרטית בישראל. כך, ב-2003 36% מן הציבור הישראלי התנגדו להיגד "כדי להגיע היום לצמרת הפוליטית בישראל, אתה צריך להיות מושחת", ו-36% הסכימו לו. לעומת זאת, ב-2004 41% מן הציבור הישראלי התנגדו להיגד זה, ו-43% הסכימו לו. כלומר השנה פחתה מעט ההרגשה בקרב הציבור הישראלי כי התקדמות במעלה הסולם הפוליטי כרוכה בהכרח בשחיתות. שינוי ניכר יותר נצפה לגבי תפיסת היקף השחיתות בישראל במבט השוואתי: ב-2003, 52% מן הציבור הישראלי סברו כי במדינת ישראל יש הרבה יותר או קצת יותר שחיתות מאשר במדינות אחרות, וזאת לעומת 37% מן הציבור הישראלי שסברו כך ב-2004.

שסעים חברתיים

בבדיקת היחסים בין קבוצות שונות המרכיבות את החברה הישראלית ניתן לראות כי חלו מספר שינויים מ-2003 המצביעים על עלייה מסוימת בלכידות החברתית בישראל, ובייחוד ביחסים בין יהודים אשכנזיים למזרחיים ובין יהודים לערבים.

קודם כול, ניתן לומר כי הציבור כיום מעריך כי ירדה רמת המתיחות בין הקבוצות בישראל במבט השוואתי. באשר לשאלה "האם לדעתך במדינת ישראל יש יותר או פחות מתיחות בין קבוצות בחברה מאשר במדינות אחרות", נראית ירידה בהערכה כי בישראל קיימת מתיחות חברתית רבה: ב-2003 העריכו 59% מן הציבור הישראלי כי בישראל יש יותר מתיחות בין קבוצות מאשר במדינות אחרות, ו-7% העריכו שהמתיחות בישראל נמוכה ביחס למדינות אחרות. ב-2004 60% העריכו כי המתיחות בישראל רבה יותר מאשר במדינות אחרות, ללא שינוי מן השנה הקודמת, אך 15% העריכו כי המתיחות פחותה במבט השוואתי. כלומר עלתה ההערכה כי המצב בישראל חמור פחות ביחס לחברות אחרות בעולם.

53% - בראש הממשלה, ו-52% - בכנסת. כיום, ירד האמון במידה רבה: רק 41% הביעו אמון בשרי הממשלה, 45% - בראש הממשלה, ו-46% - בכנסת. מנגמה זו, קרי היחלשות האמון במוסדות הפוליטיים, מתקיימת במקביל להתחזקות האמון שמביע הציבור הישראלי במוסדות המשפטיים ביחס לשנה שעברה: ב-2003 הביעו 70% מן הציבור הישראלי אמון בבית המשפט העליון, ו-58% - בפרקליטות המדינה, וזאת לעומת 79% ו-66% בהתאמה ב-2004. גם האמון בנשיא המדינה התחזק השנה: 73% מכלל הציבור הישראלי הביעו אמון במוסד הנשיאות, לעומת 68% בשנה שעברה. גם בשנה שעברה היה האמון בזרוע השופטת גבוה יותר מאשר בזרועות המחוקקת והמבצעת, אם כי בפערים קטנים יותר.

התגברות האמון במוסדות המשפטיים לעומת הפוליטיים, באה לידי ביטוי גם בהערכת המוסד השומר באופן הטוב ביותר על הדמוקרטיה. ב-2003 העריכו 18% מן הציבור הישראלי כי ראש הממשלה הוא השומר באופן הטוב ביותר על הדמוקרטיה, ו-42% מן הציבור העריכו כי בית המשפט העליון הוא השומר הטוב ביותר על הדמוקרטיה. ב-2004 התחזקה הערכת בית המשפט העליון כשומר הדמוקרטיה, ונחלשה הערכת ראש הממשלה בעניין זה: 47% מן הציבור הישראלי מעריך כיום כי בית המשפט העליון הוא המגן בצורה הטובה ביותר על הדמוקרטיה, לעומת 9% בלבד המעריכים כי ראש הממשלה הוא הממלא העיקרי של תפקיד זה.

ביטוי נוסף להתחזקות האמון בממסד המשפטי בקרב הציבור הישראלי בא לידי ביטוי ברצון לאיזונים ולבלמים שתפעיל המערכת המשפטית על המערכת המחוקקת. ב-2003 כמחצית מן הציבור הישראלי התנגד לאמירה כי "צריך לבטל את הסמכות של בית המשפט העליון לבטל חוק שחוקקה הכנסת". כיום עלתה ההתנגדות לריסון האקטיביזם השיפוטי: 59% מן הציבור הישראלי מתנגדים להיגד זה.

על אף הירידה באמון הציבור הישראלי בממסד הפוליטי, נראה כי עלתה במידת מה הערכת טוהר

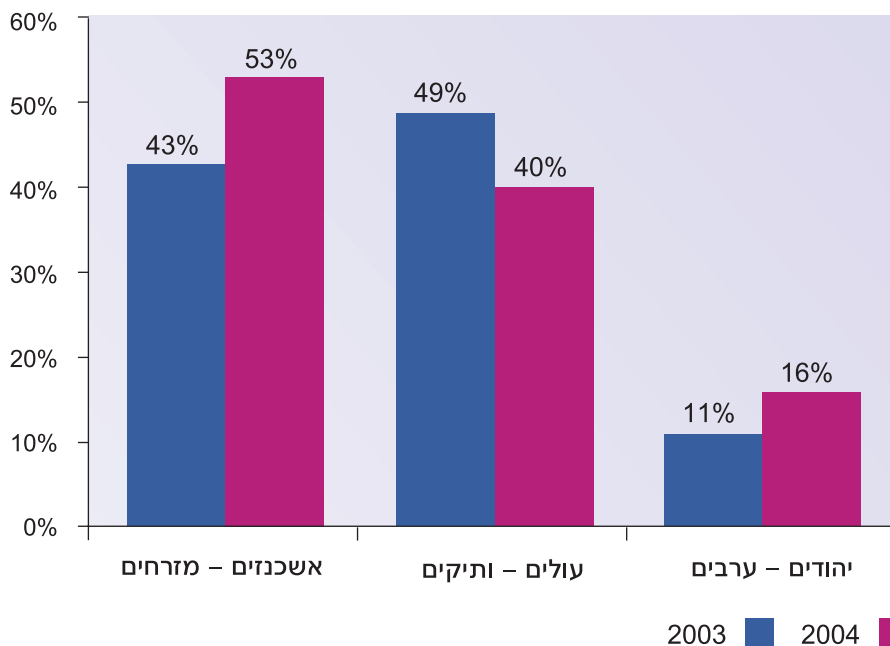
תמונה אחרת עולה מבחינת השסע בין העולים החדשים לוותיקים. ב-2003 העריכו כמחצית מן היהודים כי היחסים בין העולים החדשים לוותיקים הנם טובים, ואולם כיום חושבים כך רק 40% מן הציבור היהודי. נתון זה נמצא בהלימה עם הממצא הקודם בהקשר הזיקה של העולים החדשים לארץ: הזיקה של העולים החדשים למדינה במגמת התרופפות, הן מבחינת גאוותם להשתייך לארץ והן מבחינת הזדהותם עם המדינה, וזאת לעומת זיקתם של הערבים אזרחי ישראל המצויה בעלייה קלה.

זאת ועוד: כאשר בוחנים יחסים בין מגזרים שונים בחברה, ניכרים שלושה שינויים מרכזיים ביחס לשנה הקודמת, ואותם ניתן לראות בתרשים 17. בשסע החמור ביותר בעיני הישראלים, אשר היה ונותר השסע הלאומי בין יהודים לערבים, התגברה מעט ההרגשה בציבור הישראלי כי היחסים בין יהודים לערבים הנם טובים: 11% העריכו בשנה הקודמת כי היחסים בין יהודים לערבים הנם טובים מאוד או טובים, וזאת ביחס ל-16% השנה. תמונה דומה עולה לגבי השסע העדתי. בשנה הקודמת העריכו 43% מכלל הציבור היהודי כי היחסים בין האשכנזים למזרחים בארץ טובים או טובים מאוד, וזאת ביחס ל-53% ב-2004. נראה אפוא כי הציבור מעריך שיש שיפור בלכידות החברתית בשני מוקדי חיכוך אלה.

את ממצאי סקר הנוער הישראלי נפרט בהמשך.¹⁴

תרשים 17

יחסים בין קבוצות בישראל
"האם לדעתך היחסים בין אשכנזים למזרחים במדינה טובים או לא טובים";
"ובין ערביי ישראל לבין יהודים"; "ובין עולים חדשים לוותיקים"
טובים מאוד וטובים*

* המדגם לעולים-ותיקים ואשכנזים-מזרחים הוא של יהודים בלבד; המדגם ליהודים-ערבים הוא של כלל האוכלוסייה.

14. הסקר נערך בקרב מדגם מייצג של האוכלוסייה בישראל, היהודית והערבית. הוא הורכב משני מדגמים: מדגם בוגרים מגיל 18 ומעלה שכלל 1,200 נשאלים, ומדגם בני נוער בין הגילים 15-17 שכלל 585 נבדקים. בשני המדגמים הנבדקים רואיינו בעברית, בערבית וברוסית. הסקר בוצע על ידי מכון "דחף". טעות הדגימה של סקר הנוער - 4.1%.

2. דעת הנוער הישראלי לפי סקר נוער ודמוקרטיה 2004 - אפיון כללי של אוכלוסיית הנוער

יותר מאשר המבוגרים. הנוער מדווח על אמונה גדולה בהשפעת ההצבעה, על אמון רב בפוליטיקאים, על תמיכה גדולה בחופש הביטוי ועל תפיסת שחיתות מתונה, וכל אלה יותר מאשר המבוגרים.

עם זאת, אמירות לא-דמוקרטיות עדיין רווחות למדי בקרב הנוער. למעלה ממחצית מבני הנוער חושבים כי הפוליטיקאים אינם נוטים להתחשב בדעתו של האזרח הפשוט (ביחס ל-62% מן המבוגרים), 43% מבני הנוער תומכים בהגבלת חופש הביטוי של נואם המבקר את המדינה (לעומת 51% מן המבוגרים), למעלה משליש מבני הנוער סבורים ששחיתות הכרחית בתהליך ההתקדמות בסולם הפוליטי (לעומת 43% מן המבוגרים), וכרבע מבני הנוער מביעים חוסר אמון בשיטת ההצבעה (לעומת 32% מן המבוגרים). לצד זאת, בולטת **כמיהתם של בני הנוער למנהיגים חזקים**, כמיהה שאינה שונה בהרבה מרצונם של המבוגרים ועומדת בראש הנטיות האנטי דמוקרטיות שהנוער מפגין.

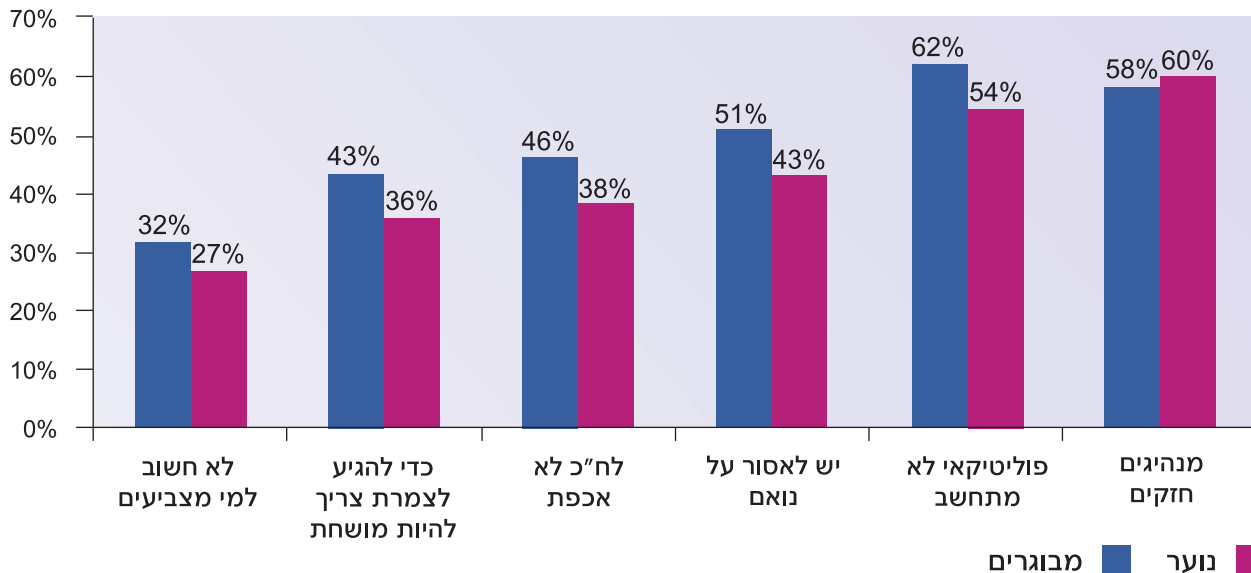
סקר הנוער נערך במרס 2004 וכלל 585 צעירים יהודיים וערביים גילאי 15-18. הסקר מציג ומאפיין את דמותו של הנוער כקבוצה נפרדת. תוצאות ההשוואה של סקר הנוער לסקר המבוגרים מובאות במלואן בנספח 3.

שביעות רצון מן הדמוקרטיה בישראל ותמיכה במאפייני משטר דמוקרטי

בהשוואת סקר הנוער לסקר המבוגרים נמצא כי 53% מבני הנוער מרוצים מאופן התפקוד של הדמוקרטיה הישראלית, לעומת 45% מן המבוגרים. העובדה שהנוער מביע שביעות רצון גבוהה יותר מתפקוד הדמוקרטיה ביחס למבוגרים עולה בקנה אחד עם הממצאים המוצגים בתרשים 18, המדגימים את נטייתו של הנוער לתמוך במאפייני המשטר הדמוקרטי

תרשים 18

הסכמה עם היגדים לא-דמוקרטיים
כמיהה למנהיגים חזקים, חוסר אמון בפוליטיקאים, רצון הגבלת חופש הביטוי, תפיסת שחיתות פוליטית וחוסר אמון בשיטת ההצבעה*

* מספר מנהיגים חזקים יכולים להועיל למדינה יותר מכל הדיונים והחוקים ("מסכים", "מסכים בהחלט" - מתוך 4 קטגוריות), "פוליטיקאי אינו נוטה להתחשב בדעתו של האזרח ברחוב" ("מסכים", "מסכים בהחלט" - מתוך 4 קטגוריות), "יש לאסור על נואם לבטא בפומבי ביקורת חריפה נגד מדינת ישראל" ("מסכים", "מסכים בהחלט" - מתוך 4 קטגוריות), "לחברי כנסת לא אכפת מה הציבור הרחב חושב" ("מסכים", "מסכים בהחלט" - מתוך 5 קטגוריות), "כדי להגיע היום לצמרת הפוליטית בישראל אתה צריך להיות מושחת" ("בכלל לא מסכים", "די לא מסכים" - מתוך 5 קטגוריות), ("לא חשוב בעבור מי מצביעים, זה לא משנה את המצב" "מסכים", "מסכים בהחלט" - מתוך 5 קטגוריות).

נראה אפוא כי בני הנוער תומכים פחות מן המבוגרים באמירות לא-דמוקרטיות שונות, וכי הם מרוצים יותר מהם מאופן התפקוד של הדמוקרטיה. ואולם כאשר נמשיך לפרק את המושג "דמוקרטיה" להיבטים צרים מאלה שנידונו עד כה, נמצא שבני הנוער מבטאים עמדות בעייתיות מבחינה דמוקרטית: הם תומכים בטרנספר, מראים רמת השתתפות פוליטית נמוכה, מרגישים זיקה חלשה לארץ וכו', כל אלה יותר מן המבוגרים, כפי שנראה בהמשך. על כן אפשר שתפיסתם של בני הנוער את המושג "דמוקרטיה" צרה מזו של המבוגרים, והיא מתמקדת במונחים צרים ופורמליים של השיטה ושל המערכת הפוליטית. אפשר שזו גם הסיבה לכך שבני הנוער מבטאים שביעות רצון גבוהה יותר מן הדמוקרטיה הישראלית.

תחושת זיקה למדינה

סוגיית זיקתו של הנוער למדינה ושייכותו לקהילה נבדקה בסקר משלושה היבטים: עד כמה הנוער מרגיש שייך למדינה, עד כמה הוא גאה להיות ישראלי, ועד כמה הוא בטוח שישאר בארץ. כפי שניתן לראות בלוח 2, **הקשר בין הנוער לבין המדינה אמנם חלש מזה של המבוגרים**, אך הוא אינו נמוך במונחים מוחלטים: לעומת 87% מן המבוגרים, רק 73% מבני הנוער רואים את עתידם בישראל. המצב בעייתי יותר ביחס להרגשת השייכות למדינה: רק 52% מבני הנוער מרגישים שהם חלק מן המדינה ומבעיותיה, ביחס ל-73% מן המבוגרים. ביחס למידת הגאווה בישראליות, לא נמצאו הבדלים בין בני הנוער לבין המבוגרים (79% מבני הנוער וכך גם מבין המבוגרים מרגישים גאווה רבה או מסוימת להיות ישראלי).

מעיון בממצאי סקרים קודמים שנערכו בקרב אוכלוסיית בני הנוער היהודיים עולה כי כמיהתו של הנוער למנהיגים חזקים איננה תכונה יציבה. ב-1984 28% מבני הנוער היהודיים הביעו העדפה למנהיגים חזקים בישראל, בהשוואה לשיטה הפרלמנטרית.¹⁵ חמש שנים לאחר מכן, ב-1989, נמצאו 74% מבני הנוער היהודיים שתמכו במנהיגים חזקים.¹⁶ ב-1995, כעבור שש שנים, תמכו בדעה זו 37% מבני הנוער,¹⁷ ואילו ב-2004, בסקר שנערך למחקר זה, 65% מכלל בני הנוער היהודיים תומכים במנהיגות חזקה.¹⁸

מהשוואה בין בני הנוער מן הקבוצות השונות עולה כי **בני הנוער הערביים תופסים את המערכת הפוליטית כפחות נגועה בשחיתות** (23% מבני הנוער הערביים הסכימו כי כדי להגיע לצמרת הפוליטית יש להיות מושחת, לעומת 40% מבני הנוער היהודיים ילידי הארץ ו-37% מבני הנוער העולים), **וכי הם מעוניינים פחות במנהיגות חזקה** (43% מבני הנוער הערביים, לעומת כ-65% מבני הנוער היהודיים ילידי הארץ ו-66% מבני הנוער העולים). לעומת זאת, בני הנוער העולים פחות מאמינים משאר קבוצות הנוער במימוש האחריות של הפוליטיקאים (61% מבני הנוער העולים מסכימים כי פוליטיקאי אינו נוטה להתחשב בדעתו של האזרח ברחוב, לעומת 52% מבין בני הנוער היהודיים ילידי הארץ ו-55% מבין בני הנוער הערביים), אך מבין בני הנוער הם אלה המבטאים את התמיכה הגדולה ביותר בחופש הביטוי (רק 28% מבין בני הנוער העולים מסכימים כי יש לאסור על נואם לבקר בחריפות את המדינה, לעומת 48% מבין בני הנוער היהודיים ילידי הארץ ו-39% מבין בני הנוער הערביים). אם כן, מתברר כי לא ניתן למצוא דפוס ברור ואחיד באשר להשפעה של מאפיינים סוציו-דמוגרפיים ושל רקע תרבותי על נטיות אנטי דמוקרטיות בקרב בני הנוער הישראליים.

15. סקר מכון ון-ליר, 1984, מ' צמת: "יש דעה האומרת שכדי להתגבר על הבעיות הקשות של המדינה, צריך לשנות לחלוטין את המשטר הפוליטי בארץ ולהקים משטר חזק של מנהיגים שלא יהיו תלויים במפלגות. אחרים חושבים כי צריך להשאיר את המצב כמו שהוא. מה דעתך אתה?" (1-2; קטגוריית ההסכמה); צמת, מ' ור', צין **עמדות של בני נוער ביחס לערכים דמוקרטיים**, ון-ליר, ירושלים, 1984.

16. סקר מכון גוטמן, 1989, ז' בן סירא: "מה שכיחם דרוש למדינה זה מנהיגים חזקים שהעם יכול לתת בהם את אמונו, ולא דרושים כיום דיונים ויכוחים בכנסת ובמפלגות" (1-6; 3 קטגוריית ההסכמה); בן-סירא, ז', **ציונות מול דמוקרטיה**, מאגנס, ירושלים, תשנ"ה.

17. סקר מכון כרמל, 1995, ר', גל ו' אזרחי: "יש דעה האומרת שכדי להתגבר על הבעיות הקשות של המדינה צריך לשנות את המשטר הפוליטי ולהקים משטר חזק של מנהיגים שלא יהיו תלויים במפלגות וקואליציות. אחרים חושבים שצריך להשאיר את המצב כמו שהוא. מה דעתך?" (1-2; קטגוריית ההסכמה); גל, ר' ו' אזרחי **תפיסות עולם ועמדות של תלמידי בתי ספר תיכוניים כלפי נושאי חברה, ביטחון ושלוש**, מכון כרמל, זיכרון יעקב, 1995.

18. סקר הדמוקרטיה, 2004: "מספר מנהיגים חזקים יכולים להועיל למדינה יותר מכל הדיונים והחוקים" ("מסכים"), "מסכים בהחלט" - מתוך ארבע קטגוריות.

לוח 2

שייכות לקהילה וזיקה למדינה בקרב בני נוער ומבוגרים ישראליים

מבט על הנוער ביחס למבוגרים	נוער 2004	בוגרים 2004	השאלות בסקר
-12	75	87	האם אתה רוצה או לא רוצה לחיות בארץ לטווח הרחוק? (משוכנע שרוצה, רוצה אך לא משוכנע)
-14	73	87	באיזו מידה אתה בטוח שתישאר בארץ? (בטוח לחלוטין שאשאר, די בטוח שאשאר)
0	79	79	עד כמה אתה גאה בהיותך ישראלי? (גאה מאוד, די גאה)
-21	52	73	באיזו מידה אתה מרגיש את עצמך כחלק ממדינת ישראל ומבעיותיה? (במידה רבה מאוד, במידה רבה)

למטה ממחצית מבני הנוער העולים מרגישים שהם חלק ממדינת ישראל ומבעיותיה. כמו כן, נטייתם לירידה מן הארץ היא הגדולה ביותר מבין כל קבוצות הנוער שנבחנו: רק 51% מבני הנוער העולים משוכנעים במידה רבה שיישארו במדינת ישראל בעתיד.

בקרוב בני הנוער הערביים התמונה היא הפוכה, כלומר הרגשת הגאווה שלהם על היותם ישראלים היא הנמוכה ביותר: רק 46% מבני הנוער הערביים מרגישים גאווה להשתייך למדינה, ולמטה משליש מהם מרגישים הזדהות עם המדינה ועם בעיותיה. לצד זאת, מתקיימת זיקה חזקה מצדם לארץ, ושיעור בעלי כוונות הירידה וההישארות בארץ דומה לזה של בני הנוער היהודיים (70% מתכוונים להישאר).

בבדיקת אותם משתנים בפילוח לפי **עמדות פוליטיות** (ימין-שמאל) נמצא כי בני נוער מן המרכז ומן השמאל הפוליטיים פחות גאים בהשתייכות לישראל, פחות הזדהות עם המדינה ופחות רצון להישאר בארץ מאשר בני הנוער מן הימין, כמו גם פחות מן המבוגרים האוחזים בעמדות פוליטיות דומות לשלהם (מרכז ושמאל). כך למשל, רק 35% מבני הנוער מן המרכז ו-48% מבני הנוער מן השמאל מרגישים חלק מן המדינה, לעומת 61% מבני הנוער מן הימין. כמו כן,

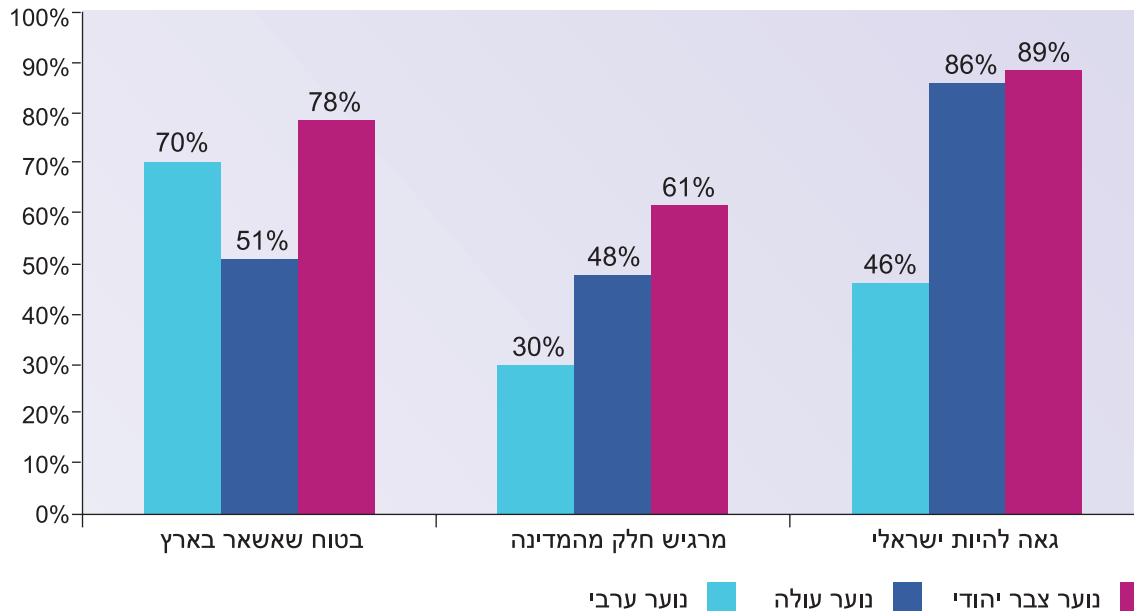
השוואה למחקרים קודמים מלמדת כי האחוזה בקרב בני הנוער היהודיים המתכוונים **להמשיך** לחיות בארץ קבוע למדיי בעשורים האחרונים: 74% מתכוונים להישאר בארץ לפי סקר מ-1989¹⁹, 72% מעידים על כוונתם להישאר בארץ לפי סקר מ-1995²⁰, ו-73% לפי סקר הנוער מ-2004.

בסוגיית הפטריוטיות והקשר למדינה נערכה השוואה בין בני הנוער לפי ארץ מוצאם והלאום שלהם (תרשים 19). נמצא כי הרגשות של בני הנוער היהודיים שנולדו בישראל הם לרוב דומים ביותר לאלה של כלל המבוגרים. כך, בני הנוער היהודים ילידי הארץ מפגינים את רמת השייכות לקהילה הגבוהה ביותר מבין כל בני הנוער: 61% מהם מרגישים חלק מן המדינה, 78% מהם משוכנעים או משוכנעים למדיי שיישארו בארץ, ו-89% מהם גאים להיות ישראלים. עם זאת, נתונים אלו עדיין נמוכים יותר מאשר בכלל אוכלוסיית המבוגרים.

בקרוב אוכלוסיית בני הנוער העולים ובני הנוער הערביים תמונת המצב שונה במקצת. בני הנוער העולים מרגישים גאווה להשתייך לישראל במידה דומה לזו של בני הנוער היהודיים ילידי הארץ, אך הם מרגישים הזדהות עם המדינה במידה פחותה מהם:

19. מסקר שערך מכון גוטמן והציג בן סירא מ-1989 בסקר מכוון גוטמן הנוסח הוא "האם אתה בטוח שתישאר בארץ?" (1-5).
20. בסקר נוסף שערך מכון כרמל, הציגו גל ואזרחי את הנוסח "האם אתה בטוח שתישאר בארץ, כלומר שלא תעבור לגור לצמיתות בחוץ לארץ?" (1-5).

תחושת זיקה למדינה
פטריוטיות, הזדהות עם המדינה ורצון להישאר בארץ
בקרב בני נוער ישראלים עפ"י חלוקה לצברים-יהודים, עולים-יהודים ונוער ערבי
(במידה רבה מאוד ובמידה רבה)*

* "עד כמה אתה גאה בהיותך ישראלי", "באיזו מידה אתה בטוח שתישאר בארץ", "באיזו מידה אתה מרגיש את עצמך כחלק מדינת ישראל ובעיותיה" (מאוד גאה/ די גאה; אני בטוח לחלוטין שאשאר/ אני די בטוח שאשאר).

הזוכים למידת האמון הקטנה ביותר הם המוסדות הפוליטיים: המפלגות (38%), שרי הממשלה (43%) וראש הממשלה (42%). וזאת לעומת המבוגרים, שאצלם זה"ל זוכה למידת האמון הגבוהה ביותר (86%), ואחריו בית המשפט העליון (79%) ונשיא המדינה (73%). את רמת האמון הנמוכה ביותר מקבלות המפלגות (27%) וההסתדרות (38%).

באופן מפתיע נמצא כי הנוער בוחר להאמין הרבה יותר מאשר המבוגרים במוסדות ביצועיים ביורוקרטיים: הוא מאמין יותר מן המבוגרים בהסתדרות (53% מבני הנוער נותנים אמון בהסתדרות, לעומת 38% בלבד מן המבוגרים), במשטרה (76% מבני הנוער, לעומת 66% מן המבוגרים) וברבנות הראשית (56% מבני הנוער, לעומת 45% מן המבוגרים).

רק 62% מבני הנוער ממרכז המפה הפוליטית ו-63% מבני הנוער המזדהים עם השמאל משוכנעים שישארו בארץ, לעומת כ-80% מבני הנוער הימניים.

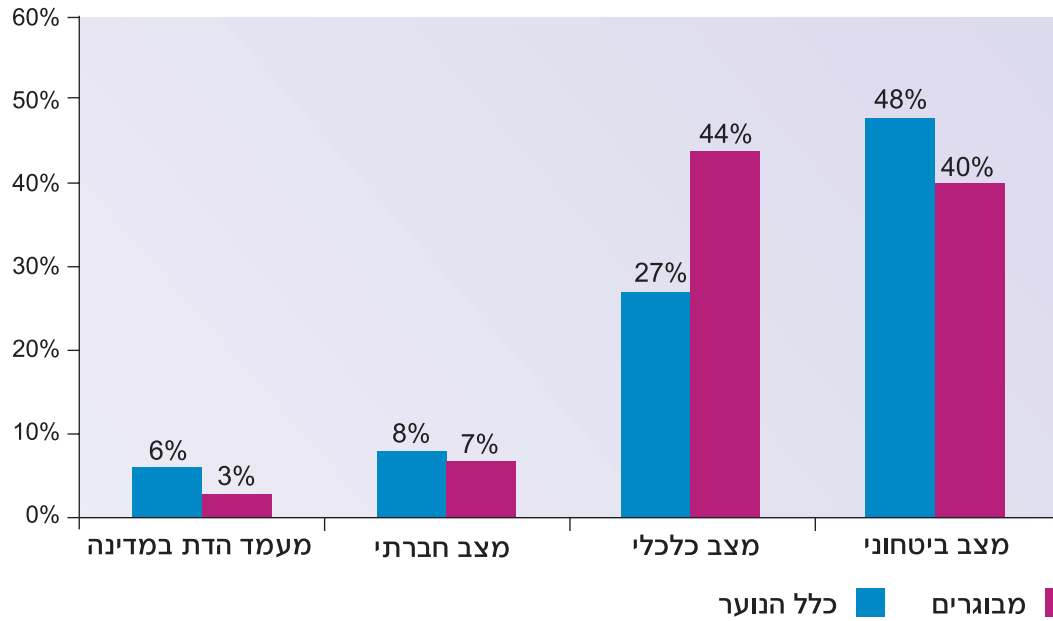
בתרשים 20 מוצגות חלק מן הסיבות האפשריות לירידה מן הארץ בקרב בני הנוער והמבוגרים הישראליים. כפי שניתן לראות, כמחצית מבני הנוער תופסים את המצב הביטחוני כסיבה עיקרית להגירה, וזאת לעומת המבוגרים, המוטרדים יותר מן המצב הכלכלי.

אמון במוסדות

תרשים 21 מציג את מידת האמון של הנוער במוסדות השונים בהשוואה למבוגרים. שלושת המוסדות הזוכים לאמון הרב ביותר בקרב הנוער הם זה"ל (80%), בית המשפט העליון (77%) והמשטרה (76%). המוסדות

תרשים 20

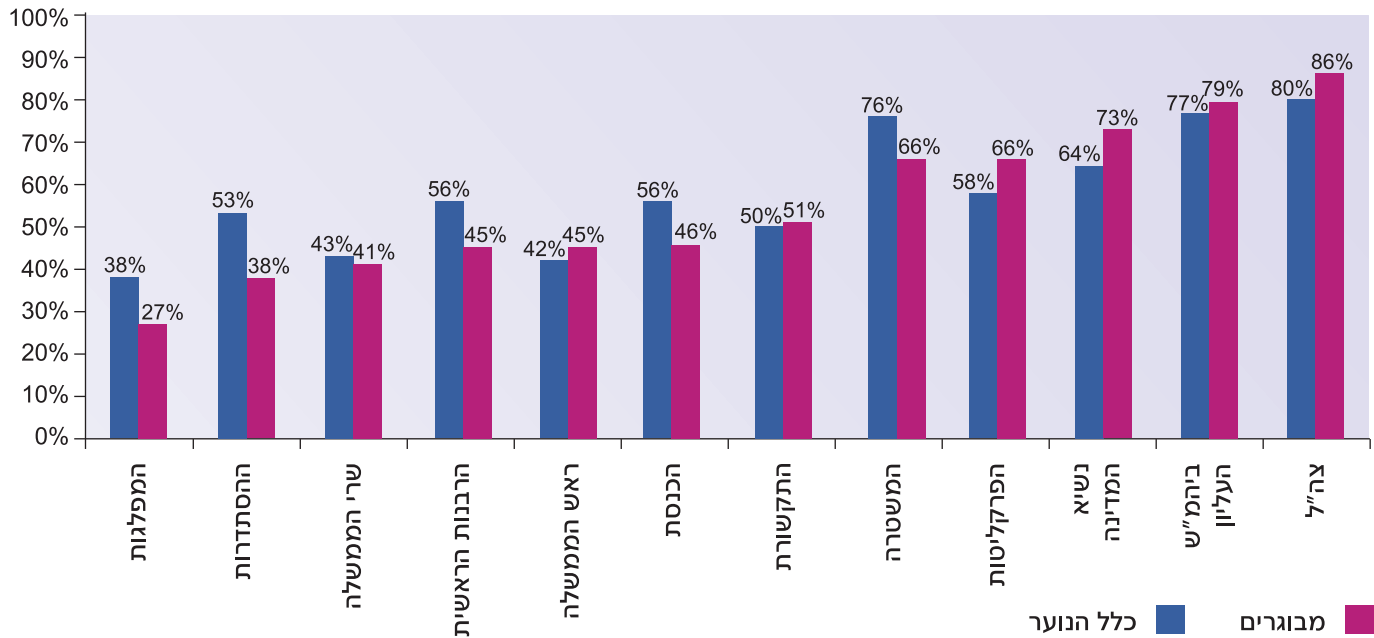
סיבות מרכזיות לירידה מן הארץ
 בקרב בני נוער ומבוגרים*

* מה מבין הדברים הבאים הוא הגורם העיקרי, לדעתך, המעורר ספיקות בקשר לרצון לחיות בארץ אצל אותם האנשים בהם מתעוררים ספיקות אלה" (המצב הביטחוני, המצב הכלכלי, המצב החברתי, עליית נטיות אנטי דמוקרטיות, מעמד הדת במדינה, אחר).

תרשים 21

אמון במוסדות
 "באיזו מידה אתה נותן אמון בכל אחד מהאנשים או המוסדות הבאים"
 במידה רבה ובמידה מסוימת

את האמון במוסדות בחנו גם בחתך לאום, ומצאנו שבני הנוער הערביים מראים רמות אמון נמוכות בהרבה מאלו של בני הנוער היהודיים בראש הממשלה, בצה"ל ובנשיא. כך למשל, רק כ-20% מבני הנוער הערביים נותנים את האמון בראש הממשלה, 33% בלבד מבני הנוער הערביים נותנים אמון בצה"ל, ו-38% בלבד מבני הנוער הערביים נותנים אמון בנשיא המדינה.

עם זאת, בני הנוער הערביים נותנים יותר אמון בכנסת, בתקשורת ובהסתדרות מאשר בני הנוער היהודיים. 67% מבני הנוער הערביים נותנים אמון בתקשורת, הנתפסת בעיניהם ככל הנראה כמאוזנת למדי. מוסד נוסף הזוכה לאמון גדול יותר אצל בני הנוער הערביים הוא כאמור הכנסת. זו זוכה לאמונם של 61% מבני הנוער הערביים; סביר להניח שקיומן של מפלגות ערביות ומעורבותן במדינה משפיעים על רמת האמון של הצעירים הערביים במוסד זה. גם ההסתדרות נתפסת בקרב בני הנוער הערביים כאמינה: 63% מבני הנוער הערביים נותנים בה אמון.

כזכור, נמצאה עלייה באמונו של הציבור הישראלי הבוגר במוסדות המשפטיים לעומת ירידה באמונו במוסדות הפוליטיים. לעומת זאת, הנוער נותן אמון יותר מן המבוגרים, בכנסת ובמפלגות, ופחות מהם בפרקליטות המדינה: 38% מבני הנוער נותנים אמון במפלגות ו-56% בכנסת, לעומת 27% ו-46% בהתאמה בקרב המבוגרים, ו-58% מבני הנוער נותנים אמון בפרקליטות המדינה, לעומת 66% בקרב המבוגרים.

עמדתם של בני הנוער ביחס לאמון במוסדות השיפוטיים לעומת הזרוע המחוקקת עולה גם מהערכתם את התרומה של המוסדות השונים לשמירה על הדמוקרטיה. כפי שניתן לראות בלוח 3, הנוער נוטה יותר מאשר המבוגרים לייחס הגנה על הדמוקרטיה לכנסת, ופחות מהם – לבית המשפט העליון. גם כאן מדובר במגמה הפוכה מזו שנמצאה בקרב המבוגרים, הנוטים להעריך, גם בהקשר זה, יותר את המוסדות המשפטיים ופחות את המוסדות הפוליטיים.

לוח 3

המוסד השומר באופן הטוב ביותר על הדמוקרטיה בקרב בני נוער ומבוגרים ישראליים

מבט על הנוער ביחס למבוגרים	נוער 2004	בוגרים 2004	המוסד השומר באופן הטוב ביותר על הדמוקרטיה הישראלית
-12	35	47	בית המשפט העליון
+1	31	30	אמצעי התקשורת
+7	21	14	הכנסת
+4	13	9	ראש הממשלה

לוח 4 משווה את התפלגות התשובות השונות במדגם הכללי לעומת המדגם של בני הנוער. סוג התשובה הנפוץ ביותר היה רשות או מוסד ממלכתי, והוא עלה מפי כמחצית מן הנשאלים, הן בקרב הבוגרים והן בקרב בני הנוער. עם זאת, החלוקה הפנימית שונה: במדגם הכללי בחרו הרוב ברשות השופטת (22% ציינו מפורשות את בית המשפט העליון), בעוד שבני הנוער העדיפו את הרשות המחוקקת ואת הרשות המבצעת (6% ציינו מפורשות את ראש הממשלה). תופעה זו עולה בקנה אחד עם האבחנה העולה משתי הבדיקות הקודמות, ולפיה בני הנוער נוטים לתת אמון במוסדות הפוליטיים, בעוד שהמבוגרים נוטים לתת אמון במוסד המשפטי. ראוי לציין שגם בקרב הבוגרים וגם בקרב בני הנוער היו לא מעט שהחליטו שדווקא מערכת הבטחון היא השומרת על הדמוקרטיה בצורה הטובה

בהמשך לבחינת האמון במוסדות, נשאלה שאלה פתוחה בזו הלשון: ²¹ "מי לדעתך הגורם (אדם, מוסד, ארגון) השומר בצורה הטובה ביותר על הדמוקרטיה הישראלית?". המראיינים התבקשו לרשום את תשובותיהם של המראיינים כלשונן. 80% ממראייני המדגם הכללי ו-72% מבני הנוער השיבו לשאלה. התקבלו סוגים שונים של תשובות: הצבעה על רשות או על מוסד ממלכתי; התייחסות לארגון, לחברה או לעמותה; ציון שם של מפלגה (או קבוצת מפלגות); ציון שם של אדם ספציפי (הוזכרו שמות של שרים, של חברי כנסת בהווה ובעבר, של אישי ציבור ושל רבנים); התייחסות לגורם בסביבה החברתית המידית של הנשאל; גישה ולפיה האזרחים הפשוטים הם אלו השומרים על הדמוקרטיה בצורה הטובה ביותר; טענה ולפיה אין בישראל שום גורם השומר על הדמוקרטיה.

לוח 4

הגורם השומר על הדמוקרטיה בצורה הטובה ביותר בקרב בני נוער ומבוגרים ישראליים

נוער 2004 N=423	בוגרים 2004 N=961	
17%	31%	הרשות השופטת ובתי המשפט, בית המשפט העליון, בג"ץ
6%	11%	אמצעי התקשורת/ העיתונות
17%	9%	הרשות המחוקקת והכנסת, חברי הכנסת, האופוזיציה
10%	8%	האזרח הפשוט/ הציבור הרחב/ העם
14%	7%	הרשות המבצעת והממשלה, ראש הממשלה, השלטון המקומי
7%	6%	מוסדות ביטחוניים ומערכת הביטחון, צה"ל, המשטרה
5%	5%	מפלגה או קבוצת מפלגות
3%	4%	שם של אישיות ציבורית
5%	4%	ארגונים וולונטריים (כדוגמת התנועה לאיכות השלטון)
2%	3%	ארגונים כלכליים-חברתיים (כדוגמת ההסתדרות)
4%	2%	מוסדות ממלכתיים אחרים (ונשיא המדינה, מבקר המדינה, הפרקליטות, הרבנות הראשית)
6%	2%	הסניכה החברתית וההורים, ביה"ס, החברים, תנועת הנוער
4%	8%	אין שום גורם כזה

21. ד"ר רפאל ונטורה קודד וניתח את התשובות לשאלה זאת.

ההשתתפות הפוליטית נבחנה בסקר מבחינת העניין בפוליטיקה, מבחינת הבעת עניין בנושאים שבסדר היום הפוליטי, מבחינת הנטייה להתעדכנות בנעשה באמצעות אמצעי התקשורת ומבחינת בדיקת הנטייה לדון בעניינים פוליטיים עם חברים ועם בני משפחה. כמו כן נבחנה רמת הידע הפוליטי של בני הנוער.

ככלל, נמצא כי **מידת העניין והמעורבות של בני הנוער נמוכה במידה ניכרת מזו של המבוגרים בכל שלושת הממדים שנבחנו**, וכי הם מפגינים רמת ידע פוליטי פחותה בהרבה מזו של המבוגרים. כך למשל, 61% מבין המבוגרים הישראליים הוכיחו רמת בקיאות סבירה בעולם הפוליטי, בשאלות שנשאלו, וזאת לעומת 29% בלבד מבין בני הנוער הישראלי.

כפי שניתן לראות בלוח 5, רק כמחצית מבני הנוער מביעים עניין בפוליטיקה, מדווחים כי הם מתעדכנים תדיר באמצעות כלי התקשורת ומשוחחים עם חבריהם על נושאים פוליטיים; וזאת לעומת 67% מן המבוגרים המביעים עניין, 79% מן המבוגרים הנוהגים להתעדכן, ו-64% מן המבוגרים הנוטים לשוחח על עניינים פוליטיים. יש עדות אפוא לתופעה מדאיגה בדבר **רמה נמוכה של התעניינות פוליטית בקרב הנוער**.

ביותר (רוב ההתייחסויות בהקשר זה היו לצה"ל ולמשטרת ישראל).

שיעור העונים על השאלה בקרב העולים מחבר העמים היה נמוך (66% בלבד). אצל המשיבים התקבלה התפלגות שונה למדיי מזו של הציבור הכללי. ההבדל הניכר ביותר הוא שיעור גבוה במיוחד של עולים (21%) שציינו שם של אדם ספציפי, ורוב השמות שציינו הם של אישים פוליטיים שמוצאם מחבר העמים (אביגדור ליברמן, נתן שרנסקי, מרינה סולודקין, רומן ברונופמן). בנוסף לכך, 15% מן העולים סבורים שראש הממשלה הוא השומר בצורה הטובה ביותר על הדמוקרטיה הישראלית.

באופן לא מפתיע, התשובות של אזרחי ישראל הערביים שונות מאוד מאלה של הציבור היהודי. רק 33% מן המרואיינים הערביים התייחסו לאחת הרשויות הממלכתיות (10% בלבד בחרו ברשות השופטת), ומעטים מהם ציינו את אמצעי התקשורת. לעומת זאת, 23% מן המשיבים הערביים בחרו בארגון או בעמותה, והתשובות הנפוצות היו ההסתדרות, הארגון לזכויות האדם ועמותת "אלמסאואה" לשוויון בין יהודים לערבים. כמו כן, הצביעו 11% מן הנשאלים הערביים על מפלגות השמאל, על המפלגות הערביות ועל תנועות השלום, ו-8% בחרו באזרח הפשוט.

לוח 5

השתתפות פוליטית בקרב בני נוער ומבוגרים ישראליים

השאלות בסקר	בוגרים 2004	נוער 2004	מבט על הנוער ביחס למבוגרים
כל כמה זמן אתה מתעדכן בנעשה בפוליטיקה דרך הטלוויזיה, הרדיו או העיתונות? (כל יום או כמה פעמים בשבוע)	79	56	-23
באיזו מידה אתה מתעניין בפוליטיקה? (במידה רבה/ במידה מסוימת)	67	50	-17
באיזו מידה אתה נוהג לשוחח עם חבריך ועם בני משפחתך על עניינים פוליטיים? (במידה רבה/ במידה מסוימת)	64	55	-9

בפוליטיקה, מתעניינים ומתעדכנים בה ומראים ידע פוליטי, וכל אלה במידה רבה יותר מן הבנות. 43% מבין הבנים הראו ידע פוליטי בינוני או רב, לעומת 18% בלבד מבין הבנות; 57% מבין הבנים הביעו עניין בפוליטיקה, לעומת 45% מבין הבנות; 59% מבין הבנים מתעדכנים תדיר בפוליטיקה באמצעות כלי התקשורת, לעומת 53% מן הבנות; ו-62% מן הבנים משוחחים על עניינים פוליטיים עם בני משפחתם, לעומת 49% בלבד מן הבנות. הבדל זה מעיד על רמת התעניינות פוליטית נמוכה בקרב הבנות ביחס לבנים בקבוצת הנוער הישראלי.

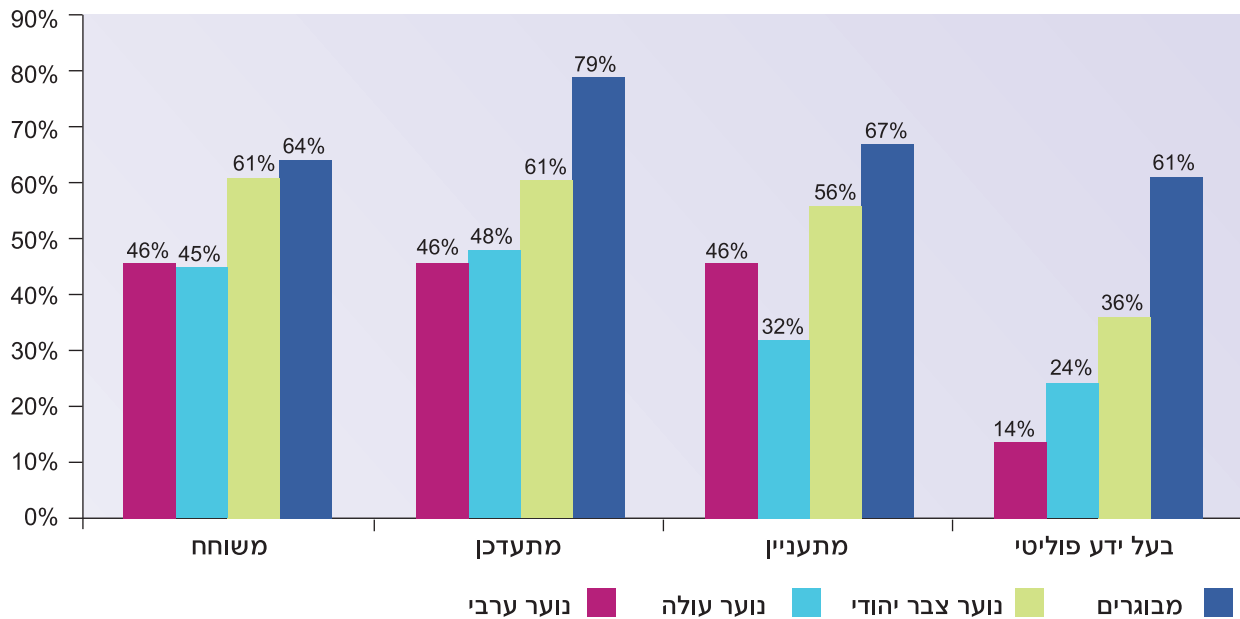
עם זאת, ניתן לראות הבדלים מעניינים ברמת העניין המאפיינת בני נוער מקבוצות שונות. כפי שניתן לראות בתרשים 22, בני הנוער היהודיים ילידי הארץ מגלים את מידת המעורבות הגבוהה ביותר בפוליטיקה וכן את הידע הפוליטי הנרחב ביותר ביחס לשאר קבוצות בני הנוער. לעומת זאת, בני הנוער הערביים מעידים על עניין גדול יותר בפוליטיקה ביחס לבני הנוער היהודיים העולים, אך רמת הידע הפוליטי שלהם נמוכה יותר, מבני הנוער היהודיים. והם נוטים להתעדכן ולשוחח על החיים הפוליטיים במידה דומה לזו של בני הנוער העולים.

נשאלת השאלה כיצד עומדת רמת העניין של הנוער הישראלי ביחס לעניין שמביעים בני נוער

כאשר נבחנה רמת המעורבות של בני הנוער לפי מגדר, נמצאו הבדלים גדולים בין בנים לבנות: הבנים מעורבים

תרשים 22

מידת המעורבות בפוליטיקה, העניין ורמת הידע הפוליטי בקרב מבוגרים מול בני נוער ישראליים*

* באיזו מידה אתה מתעניין בפוליטיקה, "כל כמה זמן אתה מתעדכן בנעשה דרך הטלוויזיה, הרדיו או העיתונות", "באיזו מידה אתה נוהג לשוחח עם חבריך ובני משפחתך על עניינים פוליטיים", (במידה רבה/במידה מסוימת; בכל יום/כמה פעמים בשבוע; במידה רבה/במידה מסוימת). סולם הידע הפוליטי הורכב מחיבור פשוט של תשובות ל-3 שאלות ידע ("איזו מפלגה התחזקה בבחירות האחרונות", "איזה חלק מכלל התקציב הממשלתי תופס כיום תקציב הביטחון", "מיהו יושב ראש הכנסת היום"). כל תשובה נכונה קבלה את הדירוג 1, תשובה שגויה או התשובה "לא יודע" קבלו את הדירוג "0". כבעלי ידע פוליטי נספרו העונים נכונה לשתיים או שלוש מהשאלות, כלומר בעלי הדירוג 2-3.

הישראלית גבוהה יותר מאשר השנה. בבחירות 2003 עלתה לשלטון בשנית וברוב גדול מפלגת הליכוד בראשות אריאל שרון, ומסתמנת יציבות מסוימת במערכת הפוליטית, יציבות שלא ניכרה עדיין בשעה שנערך סקר IEA ב-2000.

ברחבי העולם בפוליטיקה. בתרשים 23 ניתן לראות השוואה לתוצאותיו של מחקר משווה בינלאומי בנושא האזרחות מן השנים 1999-2000, שיזם הארגון הבינלאומי להערכת הישגים בחינוך (IEA) ושכלל גם את מדינת ישראל.²²

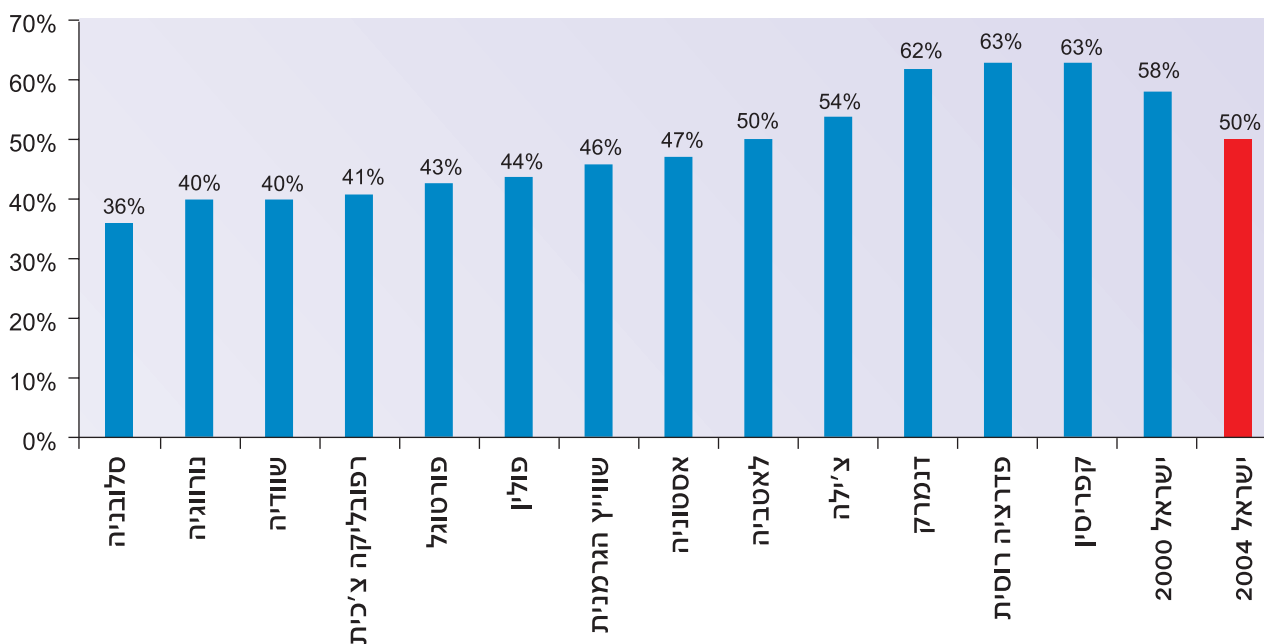
דפוסי מחאה והתנגדות: סרבנות ונכונות למחאה בלתי חוקית

בשנים האחרונות הסעירו את ישראל דיונים בסוגיית הסרבנות. נהוג לחלק את תופעת הסרבנות לשניים: סרבנות לפינוי מתיישבים ביום פקודה (סרבנות ימין) וסרבנות לשרת בצה"ל בשל מדיניות ישראל כלפי הפלסטינים (סרבנות שמאל). בתת-פרק זה נבחן

תחילה ניתן להבחין בירידה מסוימת במידת העניין שמראים בני הנוער ב-2004 לעומת 2000. בהמשך ניתן לראות כי ישראל ירדה בדירוג היחסי מול שאר המדינות שהשתתפו במחקר, מבחינת רמת המעורבות של בני הנוער בפוליטיקה. כדאי לזכור כי גם 2000, בדומה ל-2004, לא הייתה שנת בחירות, ועל כן לא ניתן ליחס לבחירות את ההבדל. עם זאת, ניתן לחשוב כי ב-2000 הייתה רמת המתח במערכת הפוליטית

תרשים 23

מידת העניין בפוליטיקה של הנוער כיום ביחס למידת העניין של נוער בדמוקרטיות שונות, ומול הנוער הישראלי בשנת 2000*

* המידע לקוח מתוך הדוח - Civic Knowledge and Engagement, Amadeo, J., Torney-Purta, J., Lehmann, R., Husfeldt, V., Nikolova, R., IEA, 2002, pp. 108, http://www.wam.umd.edu/~iea/UpperSecondary_files/Civics%20Booklet%20JA.pdf

²² הסקר נערך במסגרת מחקר משווה בינלאומי בנושא האזרחות, ובו השתתפו 24 מדינות. המחקר נערך על ידי הארגון הבינלאומי להערכת הישגים בחינוך (IEA). חוקרת ראשית במחקר בישראל הייתה פרופ' אורית איכילוב. אוכלוסיית המחקר בארץ היוותה מדגם מייצג של בני הנוער הישראליים בכיתות י"א: 2,103 תלמידים מן המגזר הערבי ו-4,423 תלמידים בבתי ספר יהודיים. הסקר נערך במדינות השונות בין השנים 1999-2000. השאלה שנשאלה הייתה זהה לנוסח בשאלון המודד לדמוקרטיה: "באיזו מידה אתה מתעניין בפוליטיקה?" (במידה רבה/במידה מסוימת). שאלות לגבי השע העדתי ושע העלייה נשאלו בני נוער יהודיים בלבד.

יהודיים בלבד בגלל ההשפעות העשויות להיות ללאום על עמדה בנושא זה. תוצאות הבדיקה מוצגות בתרשים 24.

באופן מפתיע נמצא כי ככלל, בני הנוער מכל קשת העמדות הפוליטיות מציגים רמת סובלנות דומה לסירוב לפנות מתנחלים: כ-40% מבני הנוער מכל קצוות הקשת הפוליטית מפגינים סובלנות כלפי סירוב לפינוי מתנחלים. עם זאת, בני הנוער הימניים תומכים פחות בסרבנות שירות הקשורה למדיניות בשטחים, בעוד שכמחצית מבני הנוער ממרכז המפה הפוליטית ומן השמאל תומכים בסרבנות מסיבה זו (49% מבני הנוער במרכז ו-51% מבני הנוער בשמאל). עולה מכך כי עמדתו של נוער השמאל והמרכז כלפי סרבנות היא כללית וגורפת, בעוד שעמדתו של נוער הימין תלויה מצב: כאשר מדובר בסירוב למלא פקודה שאינה עולה בקנה אחד עם השקפתם הפוליטית, הם עשויים להצדיק פעולת סרבנות, אך כאשר הסירוב אינו נמצא בהלימה עם עמדותיהם, הם נוטים פחות להצדיקו.

את עמדות הנוער בשני היבטים אלו. סוגיה נוספת הקשורה לדפוסים מחאה והתנגדות בקרב הנוער היא מידת נכונותם לנקוט פעולה בלתי חוקית ואף אלימה לצורך מחאה, וגם היא נבדקה בסקר.

כפי שניתן לראות בלוח 6, נמצאו הבדלים גדולים בין בני הנוער לבין המבוגרים בסוגיות המחאה ובעיקר בעמדות כלפי סרבנות. בסוגיית הסרבנות נמצא כי קבוצת הצעירים במדגם תומכת יותר בשני סוגי הסרבנות בהשוואה לאוכלוסיית המבוגרים בארץ. קרוב למחצית מבני הנוער חושבים כי מותר לסרב לפנות מתיישבים, וכי מותר לסרב לשרת בשטחים מסיבות מצפוניות, וזאת לעומת כרבע מן המבוגרים.

נהוג לקשר כל אחד ואחד מסוגי הסרבנות להשקפת עולם פוליטית שונה, ועל כן בחנו אם בני נוער בעלי נטיות אידאולוגיות שונות תומכים במידה משתנה בשני סוגי הסרבנות. סוגיה זו נבדקה לגבי משיבים

לוח 6

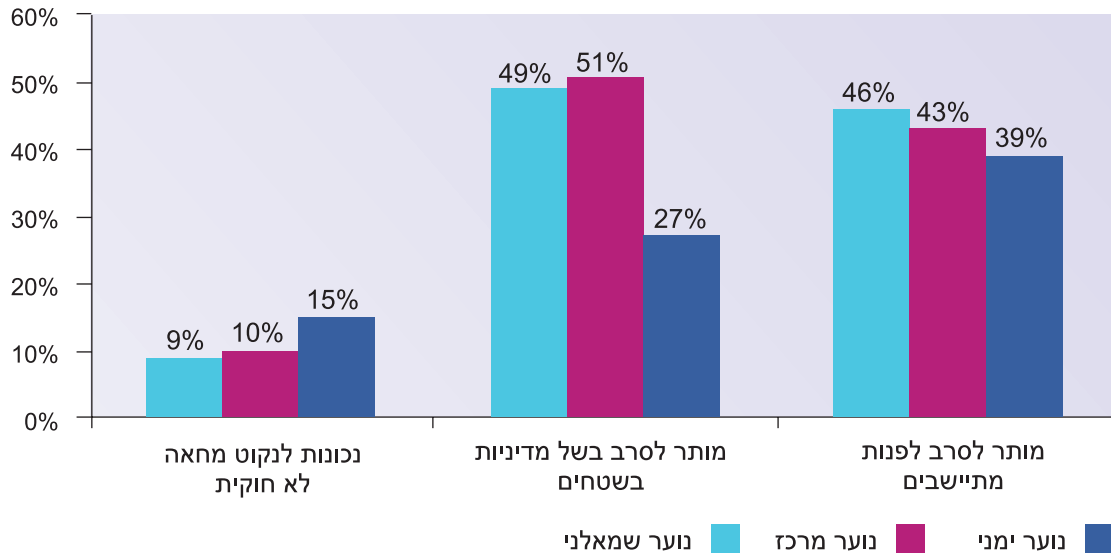
דפוסי מחאה והתנגדות בקרב בני נוער ומבוגרים ישראליים

השאלות בסקר	בוגרים 2004	נוער 2004	מבט על הנוער ביחס למבוגרים
אילו הייתה מתקבלת בממשלה ובכנסת החלטה הנוגדת את דעתך בנושא שטחים וביטחון, מה מבין הפעולות הבאות היית עושה? ומציית או מפגין חוקית)	92	87	-5
ידוע שחייל חייב לסרב למלא פקודה שהיא בלתי חוקית בעליל. אבל מה לגבי חייל המסרב למלא פקודה בגלל מוסר אישי או אידאולוגיה; האם למשל מותר לחייל לסרב למלא פקודה לפנות מתנחלים? (אסור)	75	57	-18
ומה לגבי חייל המסרב לשרת בשטחים בגלל מדיניות ישראל כלפי הפלסטינים; האם מותר לחייל לסרב לשרת בשטחים? (אסור)	71	57	-14

תרשים 24

דפוסי מחאה והתנגדות

תמיכה בסרבנות לפינוי מתיישבים ובסרבנות בשל מדיניות ישראל כלפי הפלסטינים, ונכונות לנקוט מחאה בלתי חוקית, בחתך עמדות פוליטיות של נוער יהודי*

* "האם למשל מותר לחייל לסרב למלא פקודה לפנות מתיישבים", "ומה לגבי חייל המסרב לשרת בשטחים בגלל מדיניות ישראל כלפי הפלסטינים" ("מותר"), "אילו היתה מתקבלת בממשלה ובכנסת החלטה הנוגדת את דעתך בנושא שטחים וביטחון, מה מבין הפעולות הבאות היית עושה" (מוחה בחריפות נגד ההחלטה גם מעבר למותר בחוק אך ללא שימוש בכוח פיזי/ נוקט בכל האמצעים גם כאלה מעבר למותר בחוק, כולל שימוש בכוח פיזי).

אנשים ממעמדות כלכליים שונים בישראל. 40% מכלל המבוגרים היהודיים מרגישים כי היחסים בין העולים לבין הוותיקים במדינה טובים או טובים מאוד, לעומת כ-55% מכלל הצעירים. כמו כן, רק כרבע מכלל המבוגרים מרגישים כי היחסים בין עשירים לבין עניים במדינה טובים, לעומת 39% מבני הנוער. ייתכן שהדבר נובע מכך שההשתלבות של בני הנוער העולים בארץ טובה ומהירה יותר מזו של המבוגרים העולים, הודות לכך שהם נתקלים בפחות קשיים בלימוד השפה, במציאת עבודה, בהשתלבות חברתית וכד'. המתרחקות הבולטת ביותר בעיני בני הנוער היא המתרחקות שבין ערביי ישראל לבין היהודים, ואחריה המתרחקות מחמת השסע הדתי. השסע הכלכלי מדורג במקום השלישי, ולבסוף – המתרחקות העדתית וזו שבין עולים לוותיקים.

מנתונים אלה עשויה לעלות טענה ולפיה בני הנוער מן השמאל ומן המרכז תומכים בדפוסי מחאה לא חוקיים יותר מאשר בני הנוער מן הימין. ואולם אין הדבר עולה מבדיקת הממד הנוסף, הבוחן נכונות לנקוט פעולה בלתי חוקית או אלימה במקרה של החלטה בנושאי ביטחון ושטחים הנוגדת את דעתו של המשיב עצמו. מבדיקת מדד זה עולה כי בני הנוער היהודיים הימניים נטו מעט יותר מן השאר להצהיר על נכונות לנקוט פעולה לא חוקית במקרה זה. עם זאת, חשוב לשים לב כי ההחלטות בסדר היום הציבורי בנושאים אלו עלולות לקומם בעיקר אוכלוסייה זו של התומכים בימין.

שסעים חברתיים: סולידריות ומתיחות בין קבוצות

בני הנוער מפגינים הרגשה טובה יותר מן המבוגרים לגבי היחסים בין עולים חדשים לבין ותיקים ובין

תרשים 25 מציג את העמדות של בני הנוער לגבי

לוח 7

שסעים חברתיים בקרב בני נוער ומבוגרים ישראליים

מבט על הנוער ביחס למבוגרים	נוער 2004	בוגרים 2004	השאלות בסקר	
0	53	53	האם לדעתך היחסים בין אשכנזים למזרחים במדינה טובים או לא טובים? (טובים מאוד, טובים) [יהודים בלבד]	שסע עדתי
+15	55	40	ובין עולים חדשים לוותיקים? (טובים מאוד, טובים) [יהודים בלבד]	שסע עלייה
0	28	28	ובין דתיים ללא דתיים? (טובים מאוד, טובים) [יהודים בלבד]	שסע דתי
+15	39	24	ובין עשירים לעניים? (טובים מאוד, טובים)	שסע כלכלי
-2	14	16	ובין ערביי ישראל לבין יהודים? (טובים מאוד, טובים)	שסע לאומי

היחסים בין אשכנזים לבין מזרחים כטובים. באשר ליחסי עולים-ותיקים והשסע הכלכלי, לא נמצאו הבדלים גדולים בין בני הנוער בקבוצות השונות.

אם כן, נראה שלא זו בלבד שבני הנוער מעריכים את היחסים בין עולים לוותיקים ובין עשירים לעניים כטובים יותר מאשר המבוגרים, אלא שגם בשסעים אלה יש בין בני הנוער ממוגזרים שונים, הסכמה לגבי רמת המתחיות. הדבר מחזק את ההרגשה שפערים אלה בקרב בני הנוער הנם קטנים יותר בהשוואה לאוכלוסייה הכללית.

תמיכה בשוויון ובזכויות למיעוטים

מסקירת הבדלים בין בני נוער ובין מבוגרים בהיבט הזכויות באופן כללי, כפי שניתן לראות בנספח 3, עולה סוגיה מעניינת בנוגע לחופש הביטוי. נראה כי בני הנוער מעריכים פחות מן המבוגרים בעיקר את מימושו של חופש הביטוי, וכי הם שבעי רצון פחות מן האזרחים הבוגרים בסוגיה זו: כחמישית מבני הנוער חושבים שלא קיים בישראל חופש ביטוי. בדומה לכך,

חמשת השסעים החברתיים, בפילוח לקבוצות לפי דתיות (דתיים-חילוניים), עדה, לאום (ערבים-יהודים), ותק בארץ (עולים-ותיקים) ומעמד כלכלי.²³

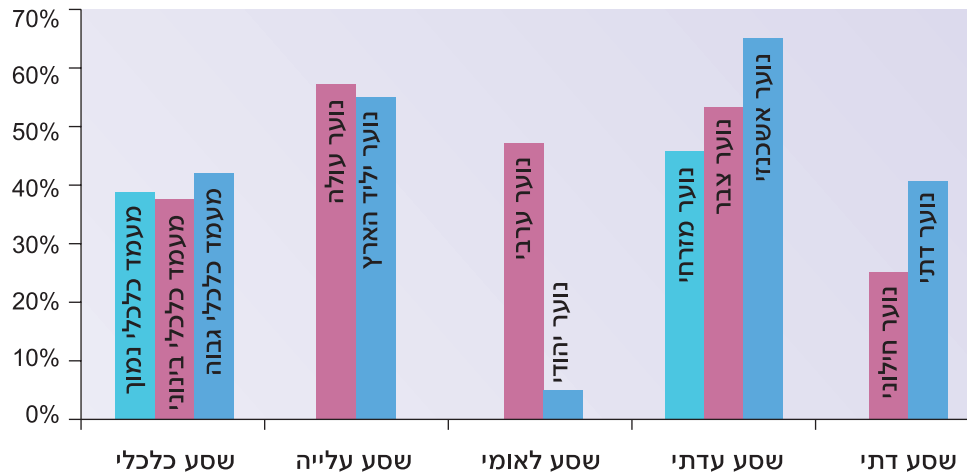
בשסע הדתי ניכר כי בני נוער דתיים מעריכים יותר מחבריהם החילוניים כי היחסים בין דתיים לחילוניים במדינה טובים: 41% מבני הנוער הדתיים מעריכים את היחסים בין דתיים לחילוניים כטובים, וזאת לעומת 25% בלבד מבני הנוער החילוניים. גם ביחס לשסע הלאומי, בני המיעוט, כלומר בני הנוער הערביים, הם המרגישים שהיחסים עם קבוצת הרוב, בני הנוער היהודיים, טובים למדי (47% לעומת 5% בלבד מבני הנוער היהודיים).

הבדלים נמצאו גם ביחס לשסע העדתי. כאן נבדקו יהודים ילידי הארץ בלבד, ונמצא כי 65% מבין קבוצת בני הנוער האשכנזיים ילידי הארץ מוצאים שהיחסים בין אשכנזים לבין מזרחים בישראל הם טובים. 53% מבין בני הנוער היהודיים ילידי הארץ המובהקים, דור שלישי לפחות בארץ, רואים יחסים אלו כטובים, ורק 46% מבני הנוער המזרחיים ילידי הארץ מוצאים את

23 שאלות לגבי השסע העדתי ושסע העלייה נשאלו בני נוער יהודיים בלבד.

חמשת השטעים בישראל עפ"י חלוקה לבני נוער מהקצוות השונים של המגזרים המשוסעים:

השטע הדתי בקרב דתיים וחילוניים; השטע העדתי בקרב אשכנזים, מזרחיים וצברים;
 השטע הלאומי בקרב יהודים וערבים; שטע העלייה בקרב נוער עולה ונוער יליד הארץ;
 השטע הכלכלי בין בני נוער ממעמד כלכלי גבוה, בינוני ונמוך*

* החלוקה לדתיים וחילוניים נעשתה עפ"י השאלה "באיזו מידה אתה נוהג לשמור על המסורת הדתית". נמצאו 284 בני נוער דתיים ו-288 בני נוער חילוניים. החלוקה לאשכנזים, מזרחיים וצברים דור שליש נעשתה עפ"י השאלה "היכן נולדת והיכן נולד אביך". נמצאו 65 בני נוער אשכנזים, 77 בני נוער מזרחיים, ו-53 בני נוער צברים מדור שלישי - כל זאת בקרב ילידי הארץ בלבד. החלוקה ליהודים וערביים נערכה עפ"י שפת הראיון. נמצאו 453 בני נוער יהודיים ו-129 בני נוער ערביים. החלוקה לעולים וותיקים נערכה עפ"י השאלה לגבי שנת עלייה לארץ, בקרב יהודים בלבד. נמצאו 360 צברים ו-86 עולים. החלוקה עפ"י מעמדות כלכליים נערכה עפ"י השאלה "ההוצאה החודשית של משפחה ממוצעת בת 4 נפשות הגיעה בחודש האחרון לכ-9,300 ₪. בהתחשב בהוצאות של משפחתכם, האם אתם מוציאים...". נמצאו 182 בני נוער ממעמד כלכלי גבוה, 151 ממעמד כלכלי בינוני ו-132 ממעמד כלכלי נמוך.

בהיבט חברתי-כלכלי, רבים יותר מבני הנוער מראים תמיכה במדיניות סוציאליסטית, על אף שתפיסת הפערים החברתיים-כלכליים בקרב בני הנוער מצומצמת יותר ביחס למבוגרים. ועדיין, כ-80% מבני הנוער חושבים שאין די שוויון חברתי וכלכלי בארץ.

בנוגע לקיום שוויון זכויות בפועל לערבים אזרחי ישראל, התמונה מורכבת. רק כשליש מבני הנוער היהודיים מתנגדים למדיניות עידוד הגירת ערבים מן הארץ, וזאת לעומת כ-40% מן המבוגרים. כלומר בני הנוער היהודיים תומכים יותר בטרנספר מאשר המבוגרים היהודיים. עם זאת, מעטים יותר מקרב בני הנוער רואים צורך בהסכמה של רוב יהודי בהחלטות גורליות, כמו פינוי שטחים: 71% מבין בני הנוער

כרבע מהם סבורים שחופש הביטוי בישראל מועט יותר ביחס למדינות אחרות. רבים יותר מבני הנוער, ביחס למבוגרים, גם מוכנים לאפשר מתן פומבי לביקורת על המדינה, כלומר הם מראים מידה רבה יותר של סובלנות לבעלי דעות שונות משלהם, מזו של המבוגרים. כך למשל, 57% מבני הנוער אינם סבורים כי יש לאסור על נואם לבטא בפומבי ביקורת חריפה נגד מדינת ישראל, וזאת לעומת 49% מכלל המבוגרים. הסבר אפשרי לתופעה זו הוא החיכוך הגדול של בני הנוער עם מוסדות הייררכיים ועם אירועים מגבילים שונים, כמו המשפחה, בית הספר והגיוס לצה"ל. כל אלה והצורך הטבעי הגדול שלהם להביע דעה, צורך המאפיין את בני גילם, עשויים לבנות את הרגשתם זו, שחופש הביטוי בישראל מוגבל.

הדמוקרטיה הישראלית בפרט, בקרב הנוער הישראלי. שאלה נוספת בוחנת את המקורות לתפיסות השונות שמציגים בני הנוער. קיימים מקורות שונים שיש ביכולתם לחנך את בני הנוער לדמוקרטיה: למעורבות והשתתפות פוליטיות, לתמיכה בשיטה, לאמון במוסדות וכיוצא באלה. המקור הפורמלי המרכזי הוא בית הספר, ובו – שיעורי האזרחות. מסגרות אחרות, פורמליות פחות, שביכולתן לחנך לעקרונות הדמוקרטיה, עשויות להיות התא המשפחתי, תנועות הנוער, אמצעי התקשורת והרבנים. בפרק זה נבחן מהי מידת שביעות הרצון של בני הנוער ושל המבוגרים מן החינוך הפורמלי לדמוקרטיה שבני הנוער מקבלים במסגרת שיעורי האזרחות, ומהי מידת תרומתן של המסגרות הבלתי פורמליות השונות בתהליך חינוכי חשוב זה.

שביעות הרצון מן המידה ששיעורי האזרחות מכינים את הנוער להיות אזרחים טובים במדינה הנה בינונית הן בקרב המבוגרים והן בקרב בני הנוער, אם כי המבוגרים מראים ספקנות רבה יותר בעניין זה: 57% מבין בני הנוער הישראליים מרגישים כי שיעורי האזרחות ממלאים מטרה חשובה זו במידה רבה או מסוימת, וזאת לעומת 41% בלבד מבין המבוגרים הישראליים.

קיימים הבדלים גדולים במידת שביעות הרצון לפי לאום: 76% מבני הנוער הערביים מרגישים כי שיעורי האזרחות מספקים להם את הבסיס הנדרש לאזרחותם, וכך גם 63% מן המבוגרים הערביים, וזאת לעומת 51% מבני הנוער היהודיים ו-36% מן המבוגרים היהודיים. אם כן, הציבור הערבי מוצא את החינוך הפורמלי לדמוקרטיה יעיל, יותר מאשר הציבור היהודי.

הבדלים נוספים עלו מן ההשוואה בין הזרמים החינוכיים השונים, כפי שמתואר בתרשים 26. בדיקה זו נערכה בקרב בני הנוער היהודיים בלבד, וממנה עולה כי בני הנוער היהודיים המראים את שביעות הרצון הרבה ביותר מן החינוך הפורמלי לדמוקרטיה, הנם בני הנוער מן הזרם הממלכתי-דתי: 64% מהם מרוצים במידה רבה או מסוימת מתכנית האזרחות. אחריהם, 53% מן הנוער הלומד בחינוך הממלכתי

היהודיים מחייבים הסכמה של רוב יהודי בהחלטות גורליות, לעומת 77% מן המבוגרים היהודיים.

הרגשת הקיפוח בקרב הצעירים הערביים חזקה למדי: 84% מבין בני הנוער הערביים מרגישים כי ערביי ישראל מקופחים לעומת אזרחים יהודיים. אם כן, נראה שההרגשה באשר למימוש השוויון בפועל נמוכה בקרב בני הנוער הערביים.

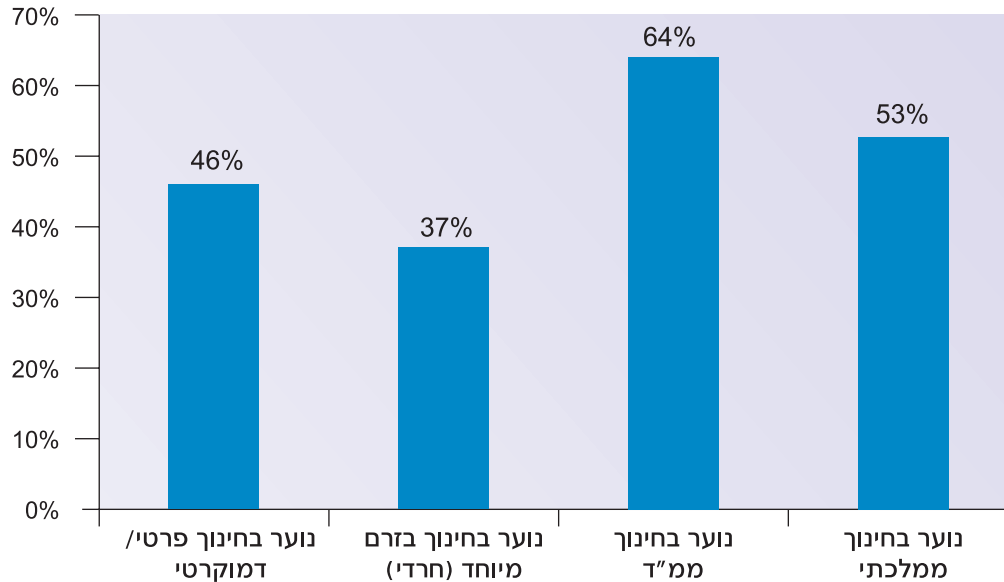
60% מבני הנוער היהודיים ילידי הארץ מסכימים כי ערביי ישראל אכן מקופחים ביחס ליהודים. ואולם רק 46% מהם תומכים בשוויון זכויות מלא בין אזרחים ערביים ליהודיים, וכאשר מגיע הדבר לשוויון זכויות פוליטי, רק 28% מבני הנוער היהודיים תומכים בצירוף מפלגות ערביות לממשלה, כולל שרים ערביים. תמונה זו מתאימה לעובדה שהעמדה הזוכה לתמיכה רבה בקרב הנוער, כמו גם בקרב המבוגרים, הנה הצורך בהסכמה של רוב יהודי בהחלטות גורליות למדינה, כמו החזרת שטחים, כפי שהוצג קודם לכן.

תמיכתם של בני הנוער העולים בשוויון לערבים אזרחי ישראל גדולה מזו של בני הנוער היהודיים הוותיקים. 64% מבני הנוער העולים תומכים בשוויון זכויות מלא, ו-59% מסכימים כי אזרחיה הערביים של ישראל מקופחים ביחס לאזרחיה היהודיים. עם זאת, למטה משליש מהם תומכים במימוש הזכויות הפוליטיות לערבים כקבוצה בפועל, באמצעות צירוף מפלגות ערביות לממשלה, כולל שרים ערביים, והדבר דומה לעמדות בני הנוער היהודיים ילידי הארץ. סובלנותם של בני הנוער העולים ביחס ליהודים ילידי הארץ מתבטאת גם בהתנגדות רבה יותר לטרנספר: 41% מבין בני הנוער העולים אינם מסכימים כי על הממשלה לעודד הגירת ערבים מן הארץ, וזאת לעומת כשליש בלבד מבני הנוער היהודיים.

חינוך לדמוקרטיה: שביעות רצון משיעורי האזרחות ומקורות החינוך הבלתי פורמלי לדמוקרטיה

עד כה הוצגו תפיסות, עמדות והרגשות כלפי ממדים ואלמנטים שונים של משטר דמוקרטי בכלל ושל

שביעות רצון מחינוך פורמלי לדמוקרטיה עפ"י סוג ביה"ס
"באיזו מידה לדעתך שיעורי האזרחות מכינים את הנוער להיות אזרחים טובים במדינה?"
במידה רבה ובמידה מסוימת (מדגם יהודי בלבד)

בדקנו מהם המקורות המרכזיים התורמים לחינוך לערכי הדמוקרטיה בקרב בננו, מצאנו כי בני הנוער היהודיים ילידי הארץ שואבים את החינוך לערכי הדמוקרטיה בראש ובראשונה מבית ההורים: 56% מבני הנוער היהודיים ילידי הארץ ציינו את ההורים כגורמים התורמים את התרומה המרכזית ביותר לחינוכם לדמוקרטיה, ו-28% ציינו את בית הספר. בקרב העולים המספרים היו 38% ו-43% בהתאמה, ואילו אצל הערבים, 26% מהם ציינו את ההורים, ו-43% את בית הספר. הגורם השלישי בחשיבותו בעיני בני הנוער מבחינת התרומה לחינוך לדמוקרטיה היה אמצעי התקשורת; הללו אוזכרו אצל 11% מן העולים, אצל 7% מן הערבים ואצל 3% מן היהודים ילידי הארץ.

ניתן להבין תופעה זאת אם מתבוננים בקרבה של משפחות בני הנוער השונים לזרם המונח המרכזי. סביר להניח שהוריהם של בני הנוער העולים החדשים ושל בני הנוער הערביים מעורים פחות מעמיתיהם

מראים שביעות רצון מסוימת. שביעות הרצון במסגרות המיוחדות השונות נמוכה יותר: רק 46% מן הלומדים בחינוך הפרטי והדמוקרטי מרגישים כי שיעורי האזרחות מכינים אותם לחיי אזרחות טובים. שביעות רצון כזו מביעים 37% בלבד מן החובשים את ספסלי החינוך החרדי. עם זאת, חשוב לזכור כי עשויים להיות הבדלים בין תלמידי המסגרות השונות המשפיעים על התשובה לשאלה. כך למשל, תלמידי החינוך הפרטי והדמוקרטי עשויים להיות ספקניים וביקורתיים יותר משאר התלמידים בעניין זה, וכן הם עשויים לקבל חינוך לדמוקרטיה בבית הספר ממקורות רבים ומגוונים שאינם חלק מתכנית לימודי האזרחות. כמו כן, תלמידי הזרם החרדי עשויים למצוא בתכנית האזרחות עניין וערך פחותים ביחס ללימודיהם האחרים, ועל כן להעניק להם הערכה נמוכה. אשר על כן יש להסתייג ממסקנות נחרצות בעניין זה.

בני הנוער עשויים כמובן לקבל חינוך לעקרונות ולערכים דמוקרטיים גם ממקורות אחרים. כאשר

גדול יותר נמצא בהערכת מידת הנאמנות של בני הנוער למדינה: המבוגרים מייחסים לנוער נאמנות למדינה במידה גבוהה בהרבה מזו שהנוער מייחס לעצמו: 81% מבין המבוגרים רואים בנוער קבוצה נאמנה למדינה, לעומת 69% בלבד מקרב בני הנוער עצמם. ואולם רוב המבוגרים גם מעריכים כי הזיקה בין הנוער לבין המדינה ולמשטר הדמוקרטי נחלשת עם הזמן (הערכה הזוכה לאישוש מסוים בממצאי הסקר).

לגבי **מידת העניין** שמראה הנוער הישראלי במתרחש במדינה, יש הסכמה בין בני הנוער לבין המבוגרים: למעלה משני שלישים מן הנוער ומן המבוגרים מסכימים כי בני הנוער מתעניינים במתרחש במדינה. תמונה זו מושלמת בהערכתם של 41% מן המבוגרים כי עם השנים, נטייתו של הנוער לדעת מה מתרחש במדינה הולכת ומתחזקת. אלה הערכות אופטימיות למדי, הן של בני הנוער והן של המבוגרים, שאינן תואמות ממצאים אחרים מהסקר כפי שהוצג.

בהערכת **הכבוד שרוחשים בני הנוער לערכים השונים** – חוק, מסורת ומוסד המשפחה – ההערכות בינוניות יותר. המבוגרים מסכימים כי מידת הכבוד של בני הנוער לשלושת הערכים אלה הולכת ונחלשת עם השנים. תופעה זו, קרי המבוגרים מעריכים את בני הנוער יותר מאשר בני הנוער מעריכים את עצמם, חוזרת על עצמה גם בהערכת נטייתו של הנוער לשמור חוק: 66% מן המבוגרים מאמינים בנטיות של הנוער לשמור חוק, לעומת 56% בלבד מבין בני הנוער עצמם. כך הוא הדבר גם לגבי האמון בשוויון בין ערבים ליהודים בישראל: 38% מבין המבוגרים תופסים את הנוער כמאמין בשוויון בין יהודים לערבים בישראל, הערכות גבוהות יותר מן האופן שבו תופס הנוער את עצמו.

ניתן לראות כי בחלק מן המאפיינים הדמוקרטיים לא קיימים הבדלים ניכרים בין תפיסות הנוער את עצמו לבין תפיסות המבוגרים את הנוער, זאת למעט ארבעת ההיבטים הנוגעים בקשר למדינה והאמון בדמוקרטיה. נראה כי המבוגרים מייחסים לנוער מידת נאמנות למדינה הגבוהה בהרבה מזו שהנוער מייחס לעצמו:

היהודיים ילידי הארץ בנעשה בישראל, בין השאר בשל היות העברית שפה שנייה בבית ולעתים בשל רמת היכרות טובה פחות את עקרונות המשטר הישראלי. על כן, המקורות החיצוניים לבית – בית הספר ואמצעי התקשורת – תופסים אצלם מקום מרכזי יותר בחינוך לערכי הדמוקרטיה מאשר בקרב בני הנוער היהודיים ילידי הארץ. הדבר מסביר גם את אמונם הגדול יותר של בני הנוער ושל המבוגרים הערביים בתכנית לימודי האזרחות, ביחס לנוער ולמבוגרים היהודיים. מכל מקום, שני המקורות המרכזיים ביותר לחינוך לערכי הדמוקרטיה בקרב בני הנוער הישראלים הנם בית הספר וההורים.

תפיסת מאפייני הנוער: פער דורות

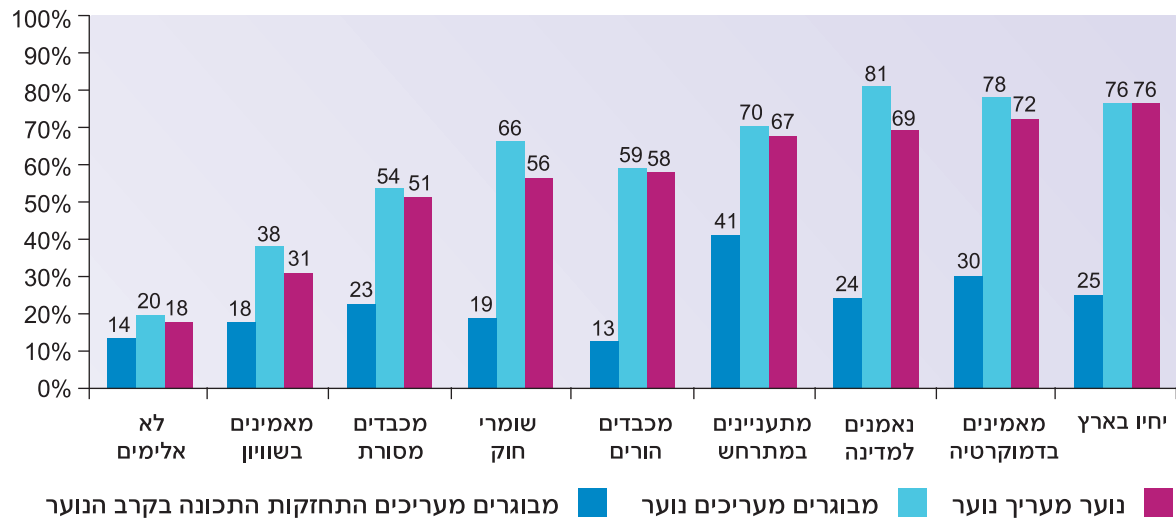
לעתים קרובות נשמעות טענות לגבי התרופפות ערכית בקרב הנוער והיחלשות הקשר בין הנוער לארצו. כיצד תופסים זאת בני הנוער עצמם? האם הם מייחסים לעצמם אותה התרופפות שמייחסים להם המבוגרים? ומהן ההרגשות של המבוגרים לגבי הדור הצעיר? סקר הדמוקרטיה בחן גם שאלות חשובות אלה.

בתרשים 27 ניתן לראות את תפיסות מאפייני הנוער באלמנטים שונים של ערכי הדמוקרטיה, כפי שהם נתפסים אצל המבוגרים ואצל בני הנוער עצמם, כמו גם את הערכת המבוגרים לגבי מידת ההתחזקות של המאפיינים הדמוקרטיים בקרב הנוער הישראלי.

בני הנוער מעריכים במידה הרבה ביותר את **נטייתם להישאר בישראל**: 76% מבני הנוער ואחוז זהה בקרב המבוגרים מעריכים כי בני הנוער ימשיכו לחיות בארץ. כדאי לשים לב כי כרבע מבני הנוער ומן המבוגרים מאבחנו נטייה להגירה מן הארץ בקרב בני הנוער, וכי נתון זה דומה מאוד לנתון שנמצא קודם לכן בדבר מידת הוודאות שמרגישים בני הנוער לגבי הישארותם בישראל.

באשר ל**אמונה בעקרונות דמוקרטיים**, 78% מבין המבוגרים תופסים את הנוער הישראלי כמאמין בעקרונות הדמוקרטיה, לעומת 72% מבני הנוער. פער

תפיסות הנוער בהיבטים דמוקרטיים שונים מול תפיסות מבוגרים*, והערכת המבוגרים את התחזקות המאפיינים הללו בקרב הנוער בישראל**

* באיזו מידה לדעתך כל אחד מהדברים הבאים נכונים או לא נכונים לגבי בני הנוער במדינה היום: ימשיכו לחיות בארץ, אלימים, מכבדים את ההורים, מאמינים בשוויון בין יהודים וערבים, שומרי חוק, נאמנים למדינה, מאמינים בעקרונות דמוקרטיים, מכבדים את המסורת הדתית, מתעניינים במתרחש במדינה [1-4]. (בכל השאלות מובאות השכיחויות לגבי התשובות "במידה רבה" ו"במידה מסוימת", למעט בשאלה "אלימים", שם מובאות התשובות "במידה מעטה" או בכלל אין לי אמון"). השאלה הובאה בפני מבוגרים ובני נוער באותו הנוסח.

** בקרב מבוגרים בלבד - "מה דעתך, האם במשך השנים כל אחת מהתכונות הבאות הולכת ומתחזקת או הולכת ונחלשת בקרב בני הנוער בישראל: מאמין בעקרונות דמוקרטיים, מכבד את המסורת הדתית, יודע מה מתרחש במדינה, ימשיך לחיות בארץ, מאמין בשוויון בין יהודים וערבים, שומר חוק, אלימים, מכבד את ההורים, נאמן למדינה" [1-5], (מתחזקת במידה רבה או מתחזקת במידה מעטה).

היום בני הנוער פחות מוכנים מבעבר, יותר מוכנים, או כמו שהם היו בעבר? נמצא כי 54% מבני הנוער היהודיים חושבים כי מחויבות הנוער לביטחון המדינה נמוכה מבעבר, וזאת לעומת 62% מבין המבוגרים היהודיים. בהמשך לנתון הזה, 12% מבין המבוגרים היהודיים חושבים שהנוער כיום מוכן לעשות למען ביטחון המדינה יותר מכפי שהיה מוכן בעבר, וזאת לעומת 31% מבני הנוער היהודיים עצמם. אמנם רבים מבני הנוער תופסים את מחויבות בני הנוער לביטחון המדינה כחלשה מבעבר, אך כשליש מהם רואים את המחויבות של בני הנוער לביטחון המדינה בעידן זה של האינתיפאדה השנייה כחזקה יותר בימינו, ובכל מקרה, הערכות הנוער את עצמם חיוביות יותר בהיבט זה מהערכותיהם של המבוגרים. הערכתו של הנוער לגבי מחויבותו לביטחון המדינה הנה נקודת אור מסוימת לנוכח הערכותיו הפסימיות את זיקתו לארץ ואת מחויבותו לערכי הדמוקרטיה.

81% מן המבוגרים תופסים את הנוער הישראלי כנאמן למדינה, לעומת 69% בלבד מבני הנוער עצמם.

ההערכה הקודרת ביותר לגבי מאפייני הנוער הישראלי בימינו קשורה לנטייתו לאלימות. כחמישית בלבד מבני הנוער ומן המבוגרים מעריכים כי בני הנוער כיום אינם נוטים לאלימות, כלומר כ-80% מאבחנו נטיית אלימות בקרב בני הנוער הישראלי. 74% מבין המבוגרים מעריכים כי הנטייה לאלימות הולכת ומתחזקת בקרב הנוער הישראלי עם השנים.

לכך מתווסף הנתון העולה מבדיקה של מחויבות הנוער היהודי לביטחון המדינה, על פי הערכותיהם של בני הנוער היהודיים בהשוואה להערכותיהם של המבוגרים היהודיים את בני הנוער. בתשובה על השאלה "יש ויכוח אם בני הנוער היום מוכנים לעשות מה שצריך כדי להבטיח את ביטחון המדינה. מה דעתך, האם

**נספח 1
מדד הדמוקרטיה**

1. ההיבט המוסדי					
התכונה	שם המדד	הסולם	הציון של ישראל	הדירוג היחסי	שינוי
אחריותיות	אחריותיות אנכית	3-1 (1 = בחירות לא מוסדרות)	*3	35-1 (36)	-
	אחריותיות אופקית	6-0 (0 = מעורבות צבאית גבוהה)	3	36-35 (36)	=
ייצוגיות	סטייה מעקרון היחסיות	100-0 (0 = יחסיות מושלמת)	*1.98	8 (35)	-
	דומיננטיות מפלגתית	100-0 (100 = דומיננטיות גבוהה, פחות ייצוגיות)	315	8 (35)	-
איוונים ובלמים	רמת המגבלות על הרשות המבצעת	7-1 (1 = סמכות בלתי מוגבלת)	*7	30-1 (36)	-
	היקף המגבלות על היכולת של הרשות המבצעת לשנות מדיניות	1-0 (0 = היעדר מגבלות)	*0.7864	6 (36)	-
השתתפות פוליטית	שיעור ההצבעה בבחירות הארציות מכלל האזרחים הרשומים בספר הבחורים	100-0 (100 = הצבעה מלאה)	*67.8%	20 (36)	ועלייה במיקום היחסי
	שיעור ההצבעה בבחירות הארציות מכלל האזרחים בגיל ההצבעה	100-0 (100 = הצבעה מלאה)	*74.4%	12 (36)	-
	שיעור ההצבעה בבחירות המקומיות	100-0 (100 = הצבעה מלאה)	50%	אין השוואה בינלאומית	↓
טוהר המידות בממשל	אינדקס תפיסות השחיתות	10-0 (0 = שחיתות רבה)	7	18-17 (36)	↓
	מדד השחיתות	6-0 (0 = שחיתות רבה)	4	24-19 (36)	↑

מדד הדמוקרטיה - המשך

2. היבט הזכויות					
התכונה	שם המדד	הסולם	הציון של ישראל	הדירוג היחסי	שינוי
זכויות פוליטיות	מידת התחרותיות של ההשתתפות	5-1 (1 = דיכוי פעילות אפוזיציונית)	*5	24-1 (35)	-
	חופש העיתונות	100-0 (0 = חופש מלא)	27	28 (36)	↑
זכויות אזרחיות	מדד לפגיעה בזכויות אדם	5-1 (1 = שמירה על זכויות אדם)	*4	19-17 (19)	-
	שיעור האסירים לכל 100,000 תושבים	100,000-0 (0 = מעט אסירים)	143	22 (36)*	↓
	שיעור האסירים לכל 100,000 תושבים, כולל אסירים ביטחוניים	100,000-0 (0 = מעט אסירים)	189	אין השוואה בינלאומית	↓
	מדד חוק וסדר	6-0 (0 = שמירה מעטה על חוק וסדר)	5	25-18 (36)	=
	חופש הדת	7-1 (1 = חופש מלא)	3	24-15 (27)	=
זכויות חברתיות	מדד ג'ני להכנסות פנויות	1-0 (0 = שוויון מלא)	0.3738	-	↓
	מדד ג'ני להכנסות כלכליות	1-0 (0 = שוויון מלא)	0.5320	אין השוואה בינלאומית	↓
זכויות כלכליות	אינדקס החופש הכלכלי	5-1 (1 = חופש כלכלי רב)	2.36	20 (36)	↑
שוויון מגדרי	מדד ההתפתחות המגדרי	1-0 (0 = היעדר שוויון)	*0.891	19 (34)	-
	מדד ההעצמה המגדרי	1-0 (0 = היעדר שוויון)	*0.596	16 (30)	-
שוויון למיעוטים	אפליה פוליטית	4-0 (0 = היעדר אפליה)	*3	25-17 (28)	-
	קיפוח כלכלי	4-0 (0 = היעדר אפליה)	*3	28-17 (28)	-
	אפליה תרבותית	12-0 (0 = היעדר אפליה)	*1	19-14 (28)	-

3. היבט הציבות					
יצבות הממשלה	חילופי שלטון	מספר חילופי השלטון בין 1992-2002	הציון של ישראל	הדירוג היחסי	שינוי
מחאה והתנגדות	מדד אי-השלמת קדנציה	100-0 (100 = כהונה מלאה)	**24.57%	אין השוואה בינלאומית	-
	מדד משוקלל לקונפליקט פוליטי	0-אינסוף (0 = היעדר קונפליקט)	*3,100	29 (36)	-
שסעים חברתיים	מתיחות על רקע דתי	6-0 (0 = מתיחות רבה)	3	35 (36)	↑
	מתיחות על רקע לאומי/ עדתי/ לשוני	6-0 (0 = מתיחות רבה)	2	36-35 (36)	=

* נתון מתוך מדד הדמוקרטיה 2003
 ** אחוז הכהונה שהושלמה עד לאפריל 2004

נספח 2

סקר מדד הדמוקרטיה 2004 בהשוואה לסקר מדד הדמוקרטיה 2003

1. ההיבט המוסדי				
ההפרש*	כללי 2004	כללי 2003	השאלות בסקר	תכונות במדד
				א. תפיסת המימוש של עקרון האחראיות (Accountability)
(+3)	57	54	"לא חשוב בעבור מי מצביעים, זה לא משנה את המצב" (ולא מסכים)	בתהליך הכחירות
(-)	38	38	"באיזו מידה אתה מסכים או לא מסכים שפוליטיקאי אינו נוטה להתחשב בדעתו של האזרח ברחוב" (ולא מסכים)	פעולות הנבחרים בזיקה להעדפות העם
(+5)	36	31	"לחברי הכנסת לא אכפת מה הציבור הרחב חושב" (ולא מסכים)	
-1	21	22	"הפוליטיקאים שאותם אנו בוחרים משתדלים לקיים את מה שהבטיחו במערכת הבחירות" (מסכים)	
				ב. איזונים ו למים
+9	59	50	"צריך לבטל את הסמכות של בית המשפט העליון לבטל חוק שחוקקה הכנסת" (ולא מסכים)	
				ג. השתתפות פוליטית
				1. מידת ההשתתפות הפוליטית
-9	67	76	באיזו מידה אתה מתעניין בפוליטיקה? (מתעניין)	עניין בפוליטיקה
-8	79	87	כל כמה זמן אתה מתעדכן בנעשה בפוליטיקה דרך הטלוויזיה, הרדיו או העיתונות? וכל יום או כמה פעמים בשבוע?	מתעדכנים בפוליטיקה
-5	64	69	באיזו מידה אתה נוהג לשוחח עם חבריך ובני משפחתך על עניינים פוליטיים? (משוחח)	משוחחים על פוליטיקה
-	7	7	האם אתה אוהד או פעיל של מפלגה כלשהי? (חבר במפלגה ומעלה)	עוסקים בפעילות ממוסדת
				2. תפיסת מימוש ערך ההשתתפות הפוליטית
+9	49	40	האם לדעתך במדינת ישראל יש יותר או פחות השתתפות האזרחים בפוליטיקה מאשר במדינות אחרות? (יותר)	הערכת מידת ההשתתפות
(-2)	18	20	באיזו מידה אתה והחברים שלך יכולים להשפיע על מדיניות הממשלה? (יכולים)	הרגשת השפעה
				ד. טוהר מידות בממשל
(-1)	95	96	חשוב על הפעולות הבאות. האם ניתן להצדיק אותן או שלא ניתן להצדיק אותן? - פקיד המקבל שוחד במהלך מילוי תפקידו (ולא ניתן)	עמדה ביחס לשחיתות אישים בשלטון
-	15	15	באופן כללי, האם אתה חושב שהאנשים המנהלים את המדינה דואגים לאינטרסים הפרטיים שלהם, או שהם פועלים לטובת הכלל? (לטובת הכלל)	
(+5)	41	36	כדי להגיע היום לצמרת הפוליטית בישראל, אתה צריך להיות מושחת (ולא מסכים)	
+4	15	11	האם לדעתך במדינת ישראל יש יותר או פחות שחיתות מאשר במדינות אחרות? (פחות)	תפיסת היקף השחיתות בישראל

סקר מדד הדמוקרטיה 2004 בהשוואה לסקר מדד הדמוקרטיה 2003 - המשך

2. היבט הזכויות				
ההפרש*	כללי 2004	כללי 2003	השאלות בסקר	תכונות במדד
				א. זכויות פוליטיות ואזרחיות
				עמדות לגבי זכויות פוליטיות ואזרחיות
(-1)	75	76	אני תומך בחופש ביטוי לכל האנשים ללא קשר לעמדותיהם (מסכים)	חופש ביטוי
-3	49	52	יש לאסור על נואם לבטא בפומבי ביקורת חריפה נגד מדינת ישראל (ולא מסכים)	
(-3)	60	63	יש לאפשר לכל זוג בישראל להתחתן בכל דרך שיבחר (מסכים)	חופש דת
(-1)	37	37	באיזו מידה לדעתך קיים או לא קיים בישראל שוויון זכויות? (לא קיים)	תפיסות לגבי מימוש ערכי הזכויות
-5	20	25	ושלטון חוק? (לא קיים)	
-4	28	32	ושוויון בפני החוק? (לא קיים)	
-5	14	19	וחופש ביטוי? (לא קיים)	
-6	20	26	וחופש דת? (לא קיים)	
(+1)	31	30	באיזו מידה לדעתך מכבדים או לא מכבדים בישראל את זכויות האדם? (ולא מכבדים)	תפיסות לגבי מימוש הזכויות בישראל במבט השוואתי
+13	40	27	האם לדעתך במדינת ישראל יש יותר או פחות שמירה על זכויות אדם מאשר במדינות אחרות? (פחות)	
+2	17	15	וחופש ביטוי? (פחות)	
				ב. זכויות חברתיות וכלכליות
+6	60	54	בקשר למבנה החיים הכלכליים בארץ, האם אתה תומך יותר בגישה סוציאליסטית או בגישה קפיטליסטית? (סוציאליסטית)	תמיכה במדיניות חברתית-כלכלית
+6	88	82	אין מספיק שוויון חברתי וכלכלי בארץ (מסכים)	הערכת מימוש הזכויות בתחום החברתי והכלכלי
				ג. תמיכה בשוויון מגדרי
+5	70	65	גברים הם מנהיגים פוליטיים מוצלחים יותר מנשים (לא מסכים)	
				ד. שוויון למיעוטים
			באיזו מידה אתה תומך או מתנגד לכל אחד מן הדברים הבאים?	נכונות לשוויון זכויות בין יהודים לערבים
+7	45	38	צירוף מפלגות ערביות לממשלה, כולל שרים ערביים (תומך)	
+11	64	53	קיום שוויון זכויות מלא בין יהודים לערבים אזרחי המדינה (תומך)	
-3	23	26	צריך הסכמה של רוב יהודי בהחלטות גורליות למדינה, כמו החזרת שטחים (מתנגד)	
-2	41	43	על הממשלה לעודד הגירת ערבים מהארץ (מתנגד) [יהודים בלבד]	
-9	64	55	ערביי ישראל מקופחים לעומת אזרחים יהודיים (מסכים)	תפיסת קיום השוויון בפועל

סקר מדד הדמוקרטיה 2004 בהשוואה לסקר מדד הדמוקרטיה 2003 - המשך

3. היבט היציבות והלכידות				
תכונות במדד	השאלות בסקר	כללי 2003	כללי 2004	ההפרש*
א. שביעות רצון מן השלטון				
	מהו לדעתך מצבה של ישראל באופן כללי? (ולא טוב)	63	54	(-9)
	מה דעתך על הדרך שבה מטפלת הממשלה בבעיות שישנן כיום במדינה? (ולא טוב)	78	78	(-)
ב. מחאה והתנגדות				
התנגדות לאלימות	בשום מצב לא ניתן להצדיק שימוש באלימות להשגת מטרות פוליטיות (ומסכים)	82	78	(-4)
	אילו הייתה מתקבלת בממשלה ובכנסת החלטה הנוגדת את דעתך בנושא שטחים וביטחון, מה מבין הפעולות הבאות היית עושה? (מציינת או מפנין חוקית)	93	92	(-1)
התנגדות לסרבנות	ידוע שחייל חייב לסרב למלא פקודה שהיא בלתי חוקית בעליל. אבל מה לגבי חייל המסרב למלא פקודה בגלל מוסר אישי או אידיאולוגיה? האם למשל מותר לחייל לסרב למלא פקודה לפנות מתנחלים? (ואסור)	73	75	(+2)
	ומה לגבי חייל המסרב לשרת בשטחים בגלל מדיניות ישראל כלפי הפלסטינים? האם מותר לחייל לסרב לשרת בשטחים? (ואסור)	72	71	(-1)
ג. אמון במוסדות				
מידת אמון במוסדות השונים	באיזו מידה אתה נותן אמון בכל אחד מהאנשים או המוסדות הבאים? (המפלגות ונותן אמון)	32	27	-5
	ראש הממשלה (נותן אמון)	53	45	-8
	התקשורת (נותן אמון)	49	51	+2
	פרקליטות המדינה (נותן אמון)	58	66	+8
	בית המשפט העליון (נותן אמון)	70	79	+9
	המשטרה (נותן אמון)	66	66	(-)
	נשיא המדינה (נותן אמון)	68	73	+7
	הרבנות הראשית (נותן אמון)	43	45	(+2)
	הכנסת (נותן אמון)	52	46	-6
	צה"ל (נותן אמון)	84	86	(+2)
	שרי הממשלה (נותן אמון)	55	41	-14
	הסתדרות (נותן אמון)	42	38	-4
המוסד השומר באופן הטוב ביותר על הדמוקרטיה הישראלית	מי שומר טוב יותר על הדמוקרטיה הישראלית: ראש הממשלה או בית המשפט העליון או הכנסת או אמצעי התקשורת? ראש הממשלה	18	9	-9
	בית המשפט העליון	42	47	(+5)
	הכנסת	14	14	(-)
	אמצעי התקשורת	26	30	(-4)

סקר מדד הדמוקרטיה 2004 בהשוואה לסקר מדד הדמוקרטיה 2003 - המשך

				ד. אמון חברתי
(-4)	33	29	באופן כללי, האם אתה חושב שאפשר לסמוך על אנשים, או שיש להיות זהירים מאוד בקשרים עם אנשים? (וסומך)	
				ה. שטעים חברתיים
+4	28	24	האם לדעתך היחסים בין דתיים ללא דתיים במדינה טובים או לא טובים? (וטובים) (יהודים בלבד)	
+10	53	43	והיחסים בין אשכנזים למזרחים? (וטובים) (יהודים בלבד)	
+5	16	11	ובין ערביי ישראל לבין יהודים? (וטובים)	
-9	40	49	ובין עולים חדשים לוותיקים? (וטובים) (יהודים בלבד)	
(-1)	24	25	ובין עשירים לעניים? (וטובים)	
(+8)	15	7	האם לדעתך במדינת ישראל יש יותר או פחות מתיחות בין קבוצות בחברה מאשר במדינות אחרות? (פחות)	הערכת רמת המתיחות בין קבוצות בישראל ביחס למדינות אחרות
				ו. שייכות לקהילה
-5	79	84	עד כמה אתה גאה בהיותך ישראלי? (גאה)	גאווה להשתייך לישראל
(-1)	87	88	האם אתה רוצה או לא רוצה לחיות בארץ לטווח הרחוק? (רוצה)	רצון להישאר בארץ
(+3)	87	84	באיזו מידה אתה בטוח שתישאר בארץ? (בטוח)	
-6	73	79	באיזו מידה אתה מרגיש את עצמך כחלק ממדינת ישראל ומבעיותיה? (מרגיש)	מרגיש חלק מישראל ומבעיותיה
-5	48	53	להיוולד בישראל (חשוב)	רכיבי זהות ישראלי
(-)	86	86	להיות אזרח ישראל (חשוב)	
(-4)	84	88	להסכים שישראל תהיה מדינה יהודית ודמוקרטית (חשוב)	
+1	82	81	להתגורר בישראל במשך מרבית החיים (חשוב)	
+6	91	85	לדעת לדבר עברית (חשוב)	
(-2)	77	79	להיות יהודי (לערבי: להיות פלסטיני) (חשוב)	
-	95	95	לכבד את מוסדות המדינה ואת חוקיה (חשוב)	
(-2)	87	89	להרגיש ישראלי (חשוב)	
(-2)	82	84	לשרת בצה"ל (חשוב)	

סקר מדד הדמוקרטיה 2004 בהשוואה לסקר מדד הדמוקרטיה 2003 - המשך

4. דמוקרטיה - תמיכה ושביעות רצון				
ההפרש*	כללי 2004	כללי 2003	השאלות בסקר	תכונות במדד
				א. תמיכה בדמוקרטיה
+1	85	84	משטר דמוקרטי הוא דבר רצוי לישראל (מסכים)	
(-2)	42	44	מספר מנהיגים חזקים יכולים להועיל למדינה יותר מכל הדיונים והחוקים (ולא מסכים)	
+2	80	78	דמוקרטיה היא צורת השלטון הטובה ביותר (מסכים)	
				ב. דמוקרטיה מול ערכים מתחרים
-3	45	48	יש מצבים שבהם קיימת סתירה בין דמוקרטיה לבין ההלכה היהודית. במקרה של סתירה, האם יש להעדיף את השמירה על עקרונות הדמוקרטיה, או שיש להעדיף את השמירה על ציוויי ההלכה היהודית? (מעדיף דמוקרטיה)	
-2	19	21	יש מצבים שבהם קיימת סתירה בין השמירה על העיקרון "שלטון החוק" לבין הצורך להגן על אינטרסים ביטחוניים. במקרה של סתירה, האם יש להעדיף את האינטרס הביטחוני או להעדיף את שמירת שלטון החוק? (מעדיף חוק)	
(-3)	14	17	אם אנו חושבים על כיווני התפתחות אפשריים של מדינת ישראל, ישנם ארבעה ערכים חשובים שבמידה מסוימת מתנגשים זה עם זה, והם חשובים לאנשים שונים במידות שונות: מדינה עם רוב יהודי, ארץ ישראל השלמה, מדינה דמוקרטית (זכויות פוליטיות שוות לכול) ומצב של שלום (הסתברות נמוכה למלחמה). מבין ארבעת ערכים אלו, איזה הוא החשוב לך ביותר? (דמוקרטיה במקום הראשון) [יהודים בלבד]	
				ג. שביעות רצון מן הדמוקרטיה הישראלית
(+11)	44	33	האם לדעתך מדינת ישראל כיום היא דמוקרטית במידה המתאימה, יותר מדיי דמוקרטית או פחות מדיי דמוקרטית? (פחות מדיי)	
+6	55	49	באופן כללי, באיזו מידה אתה מרוצה או לא מרוצה מהאופן שבו הדמוקרטיה הישראלית מתפקדת? (לא מרוצה)	

* בדיקות המובהקות נעשו על ידי מבחן טי להשוואת ממוצעים בין מדגמים בלתי תלויים, בהנחת שונות זהה (הבדלי השונות בפועל בין המדגמים היו מזעריים). מס' המופיע בסוגריים מעיד על היעדר מובהקות סטטיסטית. כל מס' שאינו בסוגריים מובהק ברמה של 0.05 לפחות.

הערות לנספח 2

1. כל הממצאים מובאים באחוזים; 0.5 מעוגל כלפי מעלה.
2. בדרך כלל כיוון השאלות סודר כך שהקצה הגבוה שלהן הוא "חיובי" לדמוקרטיה, כלומר הממצאים אמורים להצביע על תמיכה בעקרונות השונים של הדמוקרטיה. כאשר השאלות בוחנות היבטים שונים של קורת רוח מן הדמוקרטיה, השאלות מסודרות כך שכיוון הביקורת הוא הגבוה. בכל מקרה, לצד כל שאלה מצוין לאיזה כיוון של הסולם (הסקלה) מיוחסת השכיחות.
3. הנתונים מייצגים את שתי הקטגוריות ה"גבוהות" ביחס לדמוקרטיה בשאלות שיש בהן ארבע-חמש קטגוריות (כלומר 2-1 או 3-4 או 5-4) ואת הקטגוריה הגבוהה בשאלות שיש בהן שתיים-שלוש קטגוריות (כלומר 1, או 2 אם השאלה דיכוטומית, ו-1 או 3 אם בשאלה יש שלוש קטגוריות).
4. מופיעות רק שאלות שנשאלו בשתי השנים.
5. כאשר השאלה נשאלה בקרב יהודים בלבד, הדבר מצוין בסוגריים מרובעים לצד השאלה. כאשר השאלה נשאלה בקרב יהודים בלבד רק באחת השנים, בשנה השנייה נבדקה השכיחות ללא ערבים, ומצוין "יהודים בלבד".
6. גודל המדגם ב-2003: 1,208; טעות הדגימה: +3.1. גודל המדגם ב-2004: 1,200; טעות הדגימה: +2.9.

נספח 3

סקר נוער ודמוקרטיה 2004 בהשוואה לסקר מדד הדמוקרטיה 2004

1. ההיבט המוסדי				
ההפרש*	נוער 2004	כללי 2004	השאלות בסקר	תכונות במדד
				א. תפיסת המימוש של עקרונות האחריות (Accountability)
(+1)	58	57	"לא חשוב בעבור מי מצביעים, זה לא משנה את המצב" (לא מסכים)	בתהליך הבחירות
+8	46	38	"באיזו מידה אתה מסכים או לא מסכים שפוליטיקאי אינו נוטה להתחשב בדעתו של האזרח ברחוב" (לא מסכים)	פעולות הנבחרים בזיקה להעדפות העם
+4	40	36	"לחברי הכנסת לא אכפת מה הציבור הרחב חושב" (לא מסכים)	
+6	27	21	"הפוליטיקאים שאותם אנו בוחרים משתדלים לקיים את מה שהבטיחו במערכת הבחירות" (מסכים)	
				ב. איזונים ובלמים
(-5)	54	59	"צריך לבטל את הסמכות של בית המשפט העליון לבטל חוק שחוקקה הכנסת" (לא מסכימים)	
				ג. השתתפות פוליטית
				1. מידת ההשתתפות הפוליטית
-17	50	67	באיזו מידה אתה מתעניין בפוליטיקה? ומתעניין	עניין בפוליטיקה
-23	56	79	כל כמה זמן אתה מתעדכן בנעשה בפוליטיקה דרך הטלוויזיה, הרדיו או העיתונות? (וכל יום או כמה פעמים בשבוע)	מתעדכנים בפוליטיקה
-9	55	64	באיזו מידה אתה נוהג לשוחח עם חבריך ובני משפחתך על עניינים פוליטיים? (משוחח)	משוחחים על פוליטיקה
-3	4	7	האם אתה אוהד או פעיל של מפלגה כלשהי? (חבר במפלגה ומעלה)	עוסקים בפעילות ממוסדת
				2. תפיסת מימוש ערך ההשתתפות הפוליטית
-7	42	49	האם לדעתך במדינת ישראל יש יותר או פחות השתתפות האזרחים בפוליטיקה מאשר במדינות אחרות? (יותר)	הערכת מידת ההשתתפות
(+3)	21	18	באיזו מידה אתה והחברים שלך יכולים להשפיע על מדיניות הממשלה? (יכולים)	הרגשת השפעה
				ד. טוהר מידות בממשל
-5	90	95	חשוב על הפעולות הבאות. האם ניתן להצדיק אותן או שלא ניתן להצדיק אותן? - פקיד המקבל שוחד במהלך מילוי תפקידו ולא ניתן	עמדה ביחס לשחיתות אישים בשלטון
(-)	15	15	באופן כללי, האם אתה חושב שהאנשים המנהלים את המדינה דואגים לאינטרסים הפרטיים שלהם, או שהם פועלים לטובת הכלל? (ולטובת הכלל)	
+9	50	41	כדי להגיע היום לצמרת הפוליטית בישראל, אתה צריך להיות מושחת (ולא מסכים)	
+8	23	15	האם לדעתך במדינת ישראל יש יותר או פחות שחיתות מאשר במדינות אחרות? (פחות)	תפיסת היקף השחיתות בישראל

סקר הנוער 2004 בהשוואה לסקר מדד הדמוקרטיה 2004 - המשך

2. היבט הזכויות				
ההפרש*	נוער 2004	כללי 2004	השאלות בסקר	תכונות במדד
				א. זכויות פוליטיות ואזרחיות
				עמדות לגבי זכויות פוליטיות ואזרחיות
(-2)	73	75	אני תומך בחופש ביטוי לכל האנשים ללא קשר לעמדותיהם (מסכים)	חופש ביטוי
+8	57	49	יש לאסור על נואם לבטא בפומבי ביקורת חריפה נגד מדינת ישראל (ולא מסכים)	
(+1)	61	60	יש לאפשר לכל זוג בישראל להתחתן בכל דרך שיבחר (מסכים)	חופש דת
(-1)	36	37	באיזו מידה לדעתך קיים או לא קיים בישראל שוויון זכויות? (ולא קיים)	תפיסות לגבי מימוש ערכי הזכויות
(+1)	21	20	ושלטון חוק? (ולא קיים)	
(+3)	31	28	ושוויון בפני החוק? (ולא קיים)	
+7	21	14	וחופש ביטוי? (ולא קיים)	
+2	22	20	וחופש דת? (ולא קיים)	
(-1)	30	31	באיזו מידה לדעתך מכבדים או לא מכבדים בישראל את זכויות האדם? (ולא מכבדים)	תפיסות לגבי מימוש הזכויות בישראל במבט השוואתי
-2	38	40	האם לדעתך במדינת ישראל יש יותר או פחות שמירה על זכויות אדם מאשר במדינות אחרות? (פחות)	
(+7)	24	17	וחופש ביטוי? (פחות)	
				ב. זכויות חברתיות וכלכליות
(+7)	67	60	בקשר למבנה החיים הכלכליים בארץ, האם אתה תומך יותר בנישה סוציאליסטית או בנישה קפיטליסטית? (סוציאליסטית)	תמיכה במדיניות חברתית-כלכלית
-7	81	88	אין מספיק שוויון חברתי וכלכלי בארץ (מסכים)	הערכת מימוש הזכויות בתחום החברתי והכלכלי
				ג. תמיכה בשוויון מגדרי
(+2)	72	70	גברים הם מנהיגים פוליטיים מוצלחים יותר מנשים (ולא מסכים)	
				ד. שוויון למיעוטים
			באיזו מידה אתה תומך או מתנגד לכל אחד מהדברים הבאים?	נכונות לשוויון זכויות בין יהודים לערבים
(-3)	42	45	צירוף מפלגות ערביות לממשלה, כולל שרים ערביים (תומך)	
(-4)	60	64	קיום שוויון זכויות מלא בין יהודים וערבים אזרחי המדינה (תומך)	
+6	29	23	צריך הסכמה של רוב יהודי בהחלטות גורליות למדינה, כמו החזרת שטחים (מתנגד)	
-7	34	41	על הממשלה לעודד הגירת ערבים מהארץ (מתנגד)*	
(+2)	66	64	ערביי ישראל מקופחים לעומת אזרחים יהודיים (מסכים)	תפיסת קיום השוויון בפועל

סקר הנוער 2004 בהשוואה לסקר מדד הדמוקרטיה 2004 - המשך

3. היבט היציבות והלכידות				
ההפרש*	נוער 2004	כללי 2004	השאלות בסקר	תכונות במדד
				א. שביעות רצון מן השלטון
(-5)	48	53	מהו לדעתך מצבה של ישראל באופן כללי? ולא טוב	
-5	73	78	מה דעתך על הדרך שבה מטפלת הממשלה בכעיות שישנן כיום במדינה? ולא טוב	
				ב. מחאה והתנגדות
(-11)	77	78	בשום מצב לא ניתן להצדיק שימוש באלימות להשגת מטרות פוליטיות (מסכים)	התנגדות לאלימות
-5	87	92	אילו הייתה מתקבלת כממשלה ובכנסת החלטה הנוגדת את דעתך בנושא שטחים וביטחון, מה מבין הפעולות הבאות היית עושה? (מציינת או מפגינת חוקית)	
-18	57	75	ידוע שחייל חייב לסרב למלא פקודה שהיא בלתי חוקית בעליל. אבל מה לגבי חייל המסרב למלא פקודה בגלל מוסר אישי או אידאולוגיה? האם למשל מותר לחייל לסרב למלא פקודה לפנות מתנחלים? (אסור)	התנגדות לסרבנות
-14	57	71	ומה לגבי חייל המסרב לשרת בשטחים בגלל מדיניות ישראל כלפי הפלסטינים? האם מותר לחייל לסרב לשרת בשטחים? (אסור)	
				ג. אמון במוסדות
+11	38	27	באיזו מידה אתה נותן אמון בכל אחד מהאנשים או המוסדות הבאים? המפלגות (נותן אמון)	מידת אמון במוסדות השונים
(-3)	42	45	ראש הממשלה (נותן אמון)	
(-11)	50	51	התקשורת (נותן אמון)	
-8	58	66	פרקליטות המדינה (נותן אמון)	
(-2)	77	79	בית המשפט העליון (נותן אמון)	
+10	76	66	המשטרה (נותן אמון)	
-9	64	73	נשיא המדינה (נותן אמון)	
+11	56	45	הרבנות הראשית (נותן אמון)	
+10	56	46	הכנסת (נותן אמון)	
-6	80	86	צה"ל (נותן אמון)	
(+2)	43	41	שרי הממשלה (נותן אמון)	
+15	53	38	הסתדרות (נותן אמון)	
			מי שומר טוב יותר על הדמוקרטיה הישראלית: ראש הממשלה או בית המשפט העליון או הכנסת או אמצעי התקשורת?	המוסד השומר באופן הטוב ביותר על הדמוקרטיה הישראלית
(+4)	13	9	ראש הממשלה	
(-12)	35	47	בית המשפט העליון	
(+7)	21	14	הכנסת	
(+1)	31	30	אמצעי התקשורת	

← המשך הטבלה

סקר הנוער 2004 בהשוואה לסקר מדד הדמוקרטיה 2004

4. דמוקרטיה - תמיכה ושביעות רצון				
ההפרש*	נוער 2004	כללי 2004	השאלות בסקר	תכונות
				א. תמיכה בדמוקרטיה
(-1)	84	85	משטר דמוקרטי הוא דבר רצוי לישראל (מסכים)	
(-2)	40	42	מספר מנהיגים חזקים יכולים להועיל למדינה יותר מכל הדיונים והחוקים (ולא מסכים)	
(-3)	77	80	דמוקרטיה היא צורת השלטון הטובה ביותר (מסכים)	
				ב. דמוקרטיה מול ערכים מתחרים
-11	34	45	יש מצבים שבהם קיימת סתירה בין דמוקרטיה לבין ההלכה היהודית. במקרה של סתירה, האם יש להעדיף את השמירה על עקרונות הדמוקרטיה, או שיש להעדיף את השמירה על ציוויי ההלכה היהודית? (מעדיף דמוקרטיה)	
(-2)	17	19	יש מצבים שבהם קיימת סתירה בין השמירה על העיקרון "שלטון החוק" לבין הצורך להגן על אינטרסים ביטחוניים. במקרה של סתירה, האם יש להעדיף את האינטרס הביטחוני או להעדיף את שמירת שלטון החוק? (מעדיף חוק)	
(-)	14	14	אם אנו חושבים על כיווני התפתחות אפשריים של מדינת ישראל, ישנם ארבעה ערכים חשובים שבמידה מסוימת מתנגשים זה עם זה, והם חשובים לאנשים שונים במידות שונות: מדינה עם רוב יהודי, ארץ ישראל השלמה, מדינה דמוקרטית (זכויות פוליטיות שוות לכול) ומצב של שלום והסתברות נמוכה למלחמה. מבין ארבעת ערכים אלו, איזה הוא החשוב לך ביותר? (דמוקרטיה במקום הראשון)	
				ג. שביעות רצון מן הדמוקרטיה הישראלית
+4	48	44	האם לדעתך מדינת ישראל כיום היא דמוקרטית במידה המתאימה, יותר מדי דמוקרטית או פחות מדי דמוקרטית? (פחות מדי)	
-8	47	55	באופן כללי, באיזו מידה אתה מרוצה או לא מרוצה מהאופן שבו הדמוקרטיה הישראלית מתפקדת? (ולא מרוצה)	

* בדיקות המובהקות נעשו על ידי מבחן טי להשוואת ממוצעים בין מדגמים בלתי תלויים, בהנחת שונות זהה (הבדלי השונות בפועל בין המדגמים היו מזעריים). מס' המופיע בסוגריים מעיד על היעדר מובהקות סטטיסטית. כל מס' שאינו בסוגריים מובהק ברמה של 0.05 לפחות.

הערות לנספח 3

1. כל הממצאים מובאים באחוזים; 0.5 מעוגל כלפי מעלה.
2. בדרך כלל כיוון השאלות סודר כך שהקצה הגבוה שלהן הוא "חיובי" לדמוקרטיה. כלומר הממצאים אמורים להצביע על תמיכה בעקרונות השונים של הדמוקרטיה. כאשר השאלות בוחנות היבטים שונים של קורת רוח מן הדמוקרטיה, השאלות מסודרות כך שכיוון הביקורת היא הגבוה. בכל מקרה, לצד כל שאלה מצוין לאיזה כיוון של הסולם (הסקלה) מיוחסת השכיחות.
2. הנתונים מייצגים את שתי הקטגוריות ה"גבוהות" ביחס לדמוקרטיה בשאלות שיש בהן ארבע-חמש קטגוריות (כלומר 2-1 או 3-4 או 5) ואת הקטגוריה הגבוהה בשאלות שיש בהן שתיים-שלוש קטגוריות (כלומר 1, או 2 אם השאלה דיכוטומית, ו-1 או 3 אם בשאלה יש שלוש קטגוריות).
3. מופיעות רק שאלות שנשאלו בשני הסקרים.
4. כאשר השאלה נשאלה בקרב יהודים בלבד, הדבר מצוין בסוגריים מרובעים לצד השאלה. כאשר השאלה נשאלה בקרב יהודים בלבד רק באחת השנים, בשנה השנייה נכדקה השכיחות ללא ערבים, ומצוין "ניהודים בלבד".
5. גודל מדגם המבוגרים: 1,200; טעות הדגימה: +2.9. גודל מדגם הנוער: 585; טעות הדגימה: +4.1.

